

Qd. 124.
B. 232.
2

LEOP. ANDR. GVADAGNI
IVRISCONSULTI PISANI
DE
FLORENTINO
CODICE

OMNIVM QVAE EXSTANT
PANDECTARVM
EXEMPLORVM PARENTE
DISQVISITIO

DENVO EDIDIT
VARIASQVE OBSERVATIONES
SVBIECIT
CAROL. FRID. WALCHIVS, D.

SOCIETATVM LATINAE IENENSIS EPHORVS
FLORENTIN. COLUMBAR. COLLEGA.

IENAE
APVD VIDVAM CROECKERIANAM
CIC MD CCLV.

LEONARDUS GUADAGNI

TRINCONSVLTU TITANI

17 DE

FLORENTINO

CODICE

OMNIVM QVAE EXSTANT

TAND EGT A RV M

EXAMINATORVM PARANTE

DISPOSITIO

DEMO EDICIT

VARIAE QVAE OBSERVATIONES

SVBSCRIPT

CAROL. FRID. WALLICHVS, D.

DOCTORVM IN IURIS ET PHILOSOPHIAE

FLORENTINVM ACADEMICVM

1777

ALB. ADAM. GEORGIANVM

CIT. IN CODIC.

ILLVSTRI AC CONSVLTISSIMO
VIRO

GERARDO MEERMAN

ICTO ET REIPVBLICAE ROTERODAMEN-

SIS SYNDICO CELEBERRIMO

S. P. D.

CAROL. FRID. WALCHIVS.

SI vnquam, Belgium felicissimam in-
geniorum illustrium matrem atque
altricem: optimarum artium officinam at-
que elegatioris iurisprudentiæ sedem ac
domicilium esse, statuere potuerunt lit-
teratissimi homines iure meritoque: satis-
facit profecto illud nostra ætate horum
existimationi, dum TE, VIR ILLVSTRIS,
iurisconsultorum elegantium principem, in

finu complexuque suo fouet. Ego iam non
definiam, ne modestiæ TVAE vim faciam;
vel potius, ne quid mihi sumam, cui me
haud esse parem, bene sentio, quanta quamue
excellens sit, qua abundas, optimarum ar-
tium scientia; nec de incomparabili TVA,
qua dies noctesque a custodia solidæ iuris-
prudentiæ animum haud deflectis, follertia
eamdem ob rem mentionem faciam. Si
respicio solum præclara, quæ in legiti-
mas disciplinas fecisti, merita eorumque pon-
dero magnitudinem, illa sunt eiusmodi,
vt iam amplissimis monumentis consecra-
ueris nominis TVI memoriam. Ferunt
TE in oculis omnes, qui litterato in
coetu ciuitate sunt donati, obstupefacti ad-
miratione, quam ipsis mouent opera TVA:
TVVM nomen in iis est magnum: immo
apud

apud illos TVA auctoritas tantum habet
ponderis, vt, quod TIBI placet, omni-
bus deinde placeat, quodue TV damnas, om-
nium, qui de eiusmodi litteris iudicare va-
lent, calculis damnatum habeatur.

HAEC est vera caussa, cur consecrem
hunc, quem vides, libellum nomini TVO
celeberrimo, VIR ILLVSTRIS, illumque,
a me denuo editum et qualicunque obserua-
tionum iuris ciuilis spicilegio locupleta-
tum, leue tamquam munusculum littera-
rium TIBI offeram. Ex quo tempore singu-
larem, qua me dignum putas, beneuolentiam
testatam fecisti, optaui occasionem, TIBI
ostendendi, TE non in prorsus ingrato ho-
mine eoque potius collocare hocce bene-
ficio, qui TVVM fauorem sibi arbitratur

maxime honorificum. Trado itaque ob-
servantiae, qua TE TVAque immortalia
in iurisprudentiam merita suspicio ac vene-
ror, pignus. Accipias illud serena fronte;
nec metiaris donum modo illius ac leuita-
te; sed pio candidoque potius offerentis
animo; ego vero pro TVA salute vota
nuncupare nunquam intermittam, vt, qui
litterarum ad salutem es natus, iis quoque
quam diutissime conserueris. Ienæ prid.
iduum april. ann. christian. CIO IC CCLV.

maxime

3 X

LECTORI

LECTORI BENEVOLO

S.

CAROL. FRID. WALCHIVS.

QVVM squaleret terrarum orbis facies
medio, id est, inculto ac barbaro
tempore, agresti quadam immanitate:
codex ille pandectarum antiquissimus,
quo Florentia nunc gloriatur ac superbit, litte-
ratis, si qui tunc exstiterint, hominibus minime
ad disputandum præbuit ansam, licet iam, inuen-
tus, Pisis adseruaretur. Nescientes barbari illi,
quantum pretii statuendum sit præstantissimo
huic libro, de eo fuerunt haud solliciti; nec ex-
plorarunt utilitatem, quam habere potuissent
ex illius lectione: immo tineis blattisue eum
relinquere maluerunt; quam in evoluendo illo
tempus consumere. Sed quanta animorum
illorum fiebat permutatio, postquam squalo-
rem suum exuerat Italia seque exornauerat
) (4 huma-

PRAEFATIO.

humanitatis cultu. Perspexerunt nunc, quantum in his digestis haberent thesaurum et in admiranda pariter ac exponenda illius præstanti ætatem sæpenumero contriuerunt; præsertim vero maximas ob eundem codicem instituerunt disputationes. Tanta semper in varietate ac dissensione constitutos esse constat homines litteratissimos, ut quod nonnullis adrideat, idem displiceat aliis et quo diligentiore contemplatione illi dignum quid putant; eo in maiorem illud hi vocent dicendi controuersiam. Magna cura omnia doctores dudum circumspexerunt in codice Florentino et explorare studuerunt, num codex sit το αὐτογέγραφοι Iustiniani; an tempore illius saltim scriptus: quæ forma in eo litterarum: num vnus; an plures librarii adhibiti sint ad scribendum eum, et num omnium ceterorum pandectarum exemplorum existat parens; nec ne. Minime his in rebus conspirantibus iurisconsultis et hoc illudue statuentibus, ortæ sunt lites grauissimæ, quæ ducentos abhinc annos durarunt; nec vnquam sedabuntur. Enarrare singulas, alienum foret ab instituti mei ratione; testatum tamen me id facturum esse, spero, vbi solius controuersiæ, num ex codice Florentino reliqua omnia digestorum manauerint exempla, tradam historiam.

QVAMDIU persuasum habuerunt iuris-
consulti exploratumque, codicem hunc cele-
berri-

PRAEFATIO.

berrimum esse αὐτογέγρατον Iustiniani atque exemplum, quod promulgauit sacratissimus imperator: oriri haud potuit tamdiu memorata controuersia, siquidem sponte ex isto sequitur, illum librum esse quoque eum, ex quo reliqua exempla sunt descripta; sed tunc demum de eo dubitare hincque id tamquam quaestionem adferre licuit, postquam desectere coeperint aliquantum de nimia, qua venerati sunt librum, superstitione ac statuerunt potius, eo non ipsum Iustinianum esse usum. In promptu hæc ita sunt, ut nulla profuse egeant disputatione. Frusira itaque laborem susciperem, si huius; vel illius de nostra lite sententiæ fautores ea in ætate quaererem, qua constans adhuc fuit atque omnium firma opinio, codicem Florentinum a Triboniano Iustiniano esse traditum. Initium potius ducendum est a felicissimo litterarum elegantiorum fugientium statore, ANGELO POLITIANO. Me non fugit, illum supra dictam opinionem quoque adprobasse ^{a)}; attamen quum eius temporibus etiam existerent, qui ab illa abhorrent: primus simul, quantum ego quidem scio, erat, qui quaestionem in medium adferret, num codex Florentinus vel minimum parens ceterorum exemplorum pandectarum sit habendus; nec ne?

)(5 Fiebat

a) obseruat id HENR. *hisor. pandect. cap. II. p. 4.*
BRENCMANNVS *libr. 1.*

PRAEFATIO.

Fiebat istud in litteris, Florentia d. iiii. non februar. ann. cccccclxxxiii. ad MAR-
 QVARD. BREISATIVM datis, quæ exstant in
libr. x. epist. 4. p. 380. ita, vt quæstionem,
 id quod facile quisquis potuisset antea diuina-
 re, adfirmaret. Sed quemadmodum alioquin
 auctoritas POLITIANI tantum haud habuit
 ponderis, vt quod ille statueret, communi pro-
 baretur consensu; ita nec discefferunt omnes
 hac in quæstione, quamuis illam primus ad-
 tulisset, in eius sententiam. Abhorruerunt
 quidem non aperte ab illa; titubare tamen
 coeperunt GREG. HALOANDER et VIGLIVS
 ZVICHEMVS, qui vti communem habebant
 doctorem et potius familiarem, IO. BAPT.
 EGNATIVM *b*); sic ea ratione quoque conuenie-
 bant, vt alter ann. cicioxxviii. quum pan-
 dectarum egregium opus iuris publici faceret,
præfatione; alter vero annis quinque post ann.
 cicioxxiii. in *dedicatione institutionum*
 THEOPHILI hincque vterque, in dubium adhuc
 et incertum haud obscure reuocaret POLI-
 TIANI sententiam. Vix dum cecinerant duum-
 uiri hi classicum celeberrima in hac pugna,
 quum iam alii existerent, qui susciperent partes
 POLITIANI. Discessit primum in illius sen-
 tentiam LAEL. TAVRELLVS in *præfatione*,
commentario eius ad Gallum et legem Velleiam, tom.
iiii. thes. iuris civilis OTTONIANI, p. 1603. præ-
 missa

b) conferas GEORG. LAVR. Greg. Haloandri, §. 6. p. 12.
 HAUERITZIVM in memoria

PRAEFATIO.

missa. Sequutus eum est paullo post, nimirum ann. CIOIOXXXIII. celeberrimus Tarraconensium sacrorum praesul ANT. AVGVSTINVS, c) atque maxima cum diligentia sententiam hanc propugnare omnesque, qui animis hominum contra illam insidere videbantur, scrupulos euellere studuit *libr. I. obseruat. et emendat. cap. 1.* huic vero accessit, quum anno eiusdem seculi XXXV. ederet *praefata de libris iuris communis d)*, FRANC. BALDVINVS. Quum hic eadem sentiret atque locum simul teneret inter eos, quibuscum perpetua bella gereret FRANC. DVARENVS e): non potuit fieri; quin ab his abhorreret hic doctissimus iuris peritus, et codicem florentinum reliquorum pandectarum exemplorum fontem haud esse, ann. XXXXVII. in *libr. II. disputat. anniversar.*

c) commentationem hanc TAVRELLIANAM, licet coniuncta sit alioquin cum AVGVSTINI *emendationum et obseruationum libris*, ante eos esse adhuc editam, ex commentario eiusdem ad *Modestinum de excusationibus*, tom. III. *thesaur. iuris civilis*, p. 1588. docet BRENCMANNVS *libr. III. histor. pandectarum*, cap. 5. p. 351.

d) tradit id IO. GOTTL. HEINECCIUS, praefation. tom. I. *iurisprud. Romanae et Aetiae* praemissa.

e) copiosius id monstrant: CHRIST. THOMASIVS, *praefat. Lancellozi institutionibus iuris canonici adiecta*, §. 2. PETR. BAYLE, *dictionnaire historique* tom. I. p. 116. IO. GOTTL. HEINECCIUS praefatione, qua *obseruationum Cuiacii* editionem VHLIAM ornauit, p. II. et doctissimus auctor *commentationis de vita et scriptis Franc. Duareni*, inserto in die *Hallischen Beyträge zur iuristischen gelehrten Historie*, p. 186.

PRAEFATIO.

uerfar. cap. 9. statueret; non solum tamen IAC. VINTIMILLIVS anno sequenti in *dedicat. pandectarum* et LVD. MIRAEVS in *dedicat. pandectarum* adsenſi ſunt ſententiæ POLITIANI atque AVGVSTINI; ſed denuo eam etiam defendit anno proximo LAEL. TAVRELLVS, quum FRANCISCI filii nomine præſationem pandectis ſuis præmitteret. Adhuc multos fautores inuenerat POLITIANI ſententia: immo eiſmodi argumentis ſtabilita erat ab AVGVSTINO et corroborata, vt ſummum virum, ANT. CONTIVM, quum alteras ageret partes, nonnullam in dubitationem adducerent *f*); quum autem ann. LVI. IAC. CVIACIVS ſecundum *obſervationum* librum in lucem publicam emitteret, initio ſtatim eiſ, nimirum *libr. II. cap. I. p. 28.* edit. VHLII, ab omnibus hiſ diſſenſit libereque confeſſus eſt, ſe fidem iis haud habere, qui, cetera omnia exempla pandectarum ex digeſtis Florentiniſ promanſſe, dicerent. Sequebatur eum denuo ANT. CONTIVS, in *præſat. pandectarum*. Qui poſtea huiſ quæſtionis mentionem fecerant, ALBERIC. GENTILIS, *de iuriſ interpretibz, cap. 2.* et MARQVARD. FREHERVſ, *præſat. ad iuſ græco Romanum*, diſſidebant a CVIACIO et conſpirabant potiuſ cum AVGVSTINO; illiuſ vero ſectam adhuc ſequuti ſunt IO. GOEDDAEVſ in *tit. de verbor. ſignif. ad rubr. num. 25.* et IOS. MERCERIVſ in *conciliatore*.

QVAM-

(*f* BRENCMANNVſ, *hiſt. pandectar. libr. III. cap. 2. p. 226.*

PRAEFATIO.

QVAMVIS ab vtraque parte sexto et decimo post natum seruatorem seculo lis magno cum ardore esset agitata; deseruiscere tamen ille paullo cœpit seculo sequenti, ita, vt pauci existerent, qui in explicanda hac quaestione essent occupati. Initio auctus est eorum numerus, qui, ex digestis Florentinis reliqua dimanasse, negarunt, per ELBERT. LEONINVM, quum sententiam suam, *libr. VII. emendat. cap. 8.* declararet; illorum vero aduersariis accessit, quamuis a CVIACIO formatum se esse confiteretur g), IAC. AVG. THVANVS, *libr. I. de vita sua* et postea OSWALD. HILLIGERVS, *libr. XIII. Donell. enucleat. cap. 2.* Subscribebat quidem CVIACIANAE sententiæ NIC. HENELIVS, *de veter. iureconf. cap. 2.* deterruit tamen de POLITIANEA minime ARTHVR. DVCKIVM *de auctor. iuris ciuilis, libr. I. cap. 4.* ERIC. MAVRITIVM *de libris iurisconsultor. diff. II. num. 9.* atque VLRIC. HVBERVM in *digress. iustin. part. II. libr. I. cap. I.* donec ann. CIOIOCLXXXVIII. CORNEL. VAN ECK *principia iuris ciuilis* ederet atque in iis, *tit. de orig. iuris, num. 16.* codicem Florentinum reliquorum exemplorum fontem non esse, statueret. Qui magnarum illarum rixarum reminiscitur, in quas incurrit ECKIVS cum HVBERO: h), ille diffidium amborum horum virorum hac in re haud mirabitur.

QVEM

g) *historiar. libr. LXXXVIII.* h) copiosius hac de re dis-

PRAEFATIO.

QVEMADMODVM flamma eo acerbior fit, vbi paullo sit oppressa et excitentur parui, qui resisterunt, igniculi; ita nostra, qua nunc viuimus, ætate bellum inter POLITIANEOS et CUIACIANOS, quum eius reliquæ non penitus essent extinctæ, renouatum est tanta cum vehementia, vt docti singularia hac in re ederent scripta multoque maiore diligentia vtriusque sententiæ ponderare argumenta. Anno quarto huius seculi primum edidit IAN. VINC. GRAVINA *origines iuris ciuilis* atque in illis iis sese adgregauit, qui sæpius memoratum honorem Florentinis digestis denegant, *libr. 1. orig. 1. cap. 140. p. 170.* GVIL. BESTIVS, *de ratione emendandi leges, cap. 1. num. 3.* id quidem non ausus erat ann. CIO IO CCVII. neque tamen aduersariorum sententiam, quemadmodum ann. CIO IO CCXII. BERN. HENR. REINOLDVS, in *orat. de legum inscriptionibus*, quam adiecit WIELINGIVS, *part. II. iurisprud. restitut p. 192.* amplexus, neutram in partem se moueri passus est: ANTON. CONTRA SCHVLTINGIVS, in *iurisprudencia Anteiustiniana p. 208.* ann. CIO IO CCXVII. et sequenti anno CHRIST. GOTTFR. HOEMANNVS in *hisor. iuris libr. II. cap. 2. §. 9.* aperte negarunt, dimanasse omnes

Serunt: CHRIST. THOMASIVS, in *denen scherz und ernsthaften, vernunftigen und einfeltigen Gedancken vber allerhand lustige und nutzliche Bücher und Fragen; oder*

Monatsgesprachen des Iabrs CIO IO CXXXVIII. p. 803. et die *Hallischen Beyträge zur iuristischen gelebrten Historie, part. II. p. 359.*

PRAEFATIO.

omnes digestorum codices ex Florentino variisque nouis argumentis huic opinioni probabilitatem conciliare studuerunt. Eodem anno sectam AVGVSTINI sequebatur BYRC. GOTTH. STRVVIVS *hisor. iuris cap. v. §. 9. p. 373.* simili vero ratione vtraque sententia ann. CIOIOCCXXII. firenum nacta est propugnatorem. DONATVS ANTONIVS ASTENSIS alia iterum ratione opinionem CUIACIANAM fulcire studuit in libro *dell' uso ed auctorita della Ragion ciuile*, edito hoc anno, *libr. II. cap. 3.* et eodem tempore liti se immiscuit homo ad pugnam aptissimus et de iurisprudentia immortaliter meritus, HENR. BRENCMANNVS. Qui quum elegantissimam *pandectarum historiam* hoc anno ederet in lucem, inter alia grauiissima dicendi argumenta, de quibus in illa disputauit, copiose explorare studuit *libr. III. cap. 4. an omnia pandectarum exempla ex florentinis manauerint?* ita, vt ii, qui hoc adfirmerent, tutorem per eum nanciscerentur ac custodem grauiissimum. Quum pro singulari, qua pollebat, doctrina omnem operam in eo posuit, vt, quæ adtulerat argumenta AVGVSTINVS, iterum fulciret: noua eaque, in quibus magnum inerat pondus, adiceret atque ea, quibus aduersarii vtuntur, labefacteret: totius litteratorum coetus in se conuertit oculos. Deducebat tribus annis post per id statim in suam sententiam iurisconsultum, nostrum academiae pristinum ornamentum,

PRAEFATIO

rum, IO. SALOM. BRVNQVELLIYM, *hiflor. iuris, part. II. cap. VI. §. 9. lqq. p. 23 l.* eo maioribus tamen simul stimulis alios eruditos viros excitauit, vt ab acerrimis in CUIACIANAM sententiam intentis telis eam defenderent atque ab illas hæc propullarent. Opposuit sese primum BRENCMANNO doctissimus Italus, GUIDO GRANDVS i) atque scripsit *epistolam de pandectis ad Ios. Aueranum*, Pilis CICIOCCXXVI. Non quidem perflitit in controuersia memorata; sed plura, quæ tradidit BRENCMANNVS, trutina quadam examinauit; inter illa tamen eius quoque sententiam de codice Florentino, reliquorum pandectarum exemplorum parente, refutauit. Quamuis ex eo, quod anno sequenti hæc epistola iterum edita sit, documentum capi posset plausus, quo illa est excepta; non tamen illam omnium nactam esse adprobationem, clare liquet. Impugnabat eam BERN. TANVCCIUS atque edebat *ad nobiles socios Cortonenses, qui academici Etrusci dicuntur*, epistolam, in qua nonnulla refutantur ex epistola Guid. Grandi, Lucæ, CICIOCCXXVIII. Quum dein hanc ob rem GRANDVS in lucem emisisset *vindicias pro sua epistola de pandectis aduersus inanes querelas et oppugnationes Bern. Tanucci*, hunc libellum eodem anno sequuta est TANVCCII *difesa* secun-

i) Abbas OTES, nella vita del padre D. Guido Grandi, Abbate camaliolese, maresmatico dello studio pisano

scritta da vno suo discipulo, Venet. CISOCCXXXIII. hic conferendus est.

PRAEFATIO.

secunda dell'uso antico delle pandette e del ritrovamento del famosa manoseritto di esse in Amalphi, Firenze CIO IO CC XXVIII. hisque accessit BARTHOL. LVCCABERTI, *nouva diffamime della storia delle pandette Pisane edichi prima le fragmentasse, Faenza* CIO IO CC XXX. k) Omnibus in his scriptis impugnabatur supra memorata epistola GRANDIANA; quemadmodum vero illa non ad solam quæstionem, vtrum manauerint ex codice Florentino digestorum exempla; nec ne? spectabat; ita nec de illa controuersia orta erat inter GRANDIVM, TANVCCIVM AC LVCCABERTVM; sed in eo conspirare potius videbantur cum aduersario TANVCCIVS AC LVCCABERTVS, quod Florentinum pandectarum codicem reliquorum paren-

k) illustris iuriconsultus Barataus, IAC. PHIL. D' ORVILLE, consilium ceperat omnia hæc opuscula coniunctim edendi, vti refert celeberrimus GOTTL. AVG. IENICHEN, in *denen allerneuesten juristischen Nachrichten*, part. IIII, p. 373. Perfecisse illud D' ORVILLE, adfirmare quidem videtur illustris SVDERVS, in *bibliotheca iuris Struniana*, p. 36. celeberrimus vero ANTON. FRANC. GORIVS, *præf. symbol. litterar. decad. secund. volum. quarti*, queritur, se omnia hæc opuscu-

la adu. D' ORVILLIVM misisse, vt in vnum colligeret fasciculum; illum vero, dum in viuis esset, promissis haud stetit. Ego hanc *σύνοψιν*, si exstat, nunquam vidi. Recensent vere omnes has commentationes curatæ: CHR. GOTTL. STIUIVS *dissert. de controuersia inter viri celeberrimum, Guid. Grandum et Bern. Tanuccium*, Lips. CIOIOCCXXX. edita et auctor notarum, quibus HEINECCI *historiæ iuris ciuilibis editio Argentoratensis* nuper est ornata, libr. I. cap. VI. p. 553.

)()(

PRAEFATIO.

rentem esse, haud existimarunt. Neque vero solum Itali improbarunt BRENCMANNI sententiam; sed illos etiam sequuti sunt nostrates. Iam anno trigesimo 10. PETR. DE LVDEWIG, in *vita Iustimani*, cap. 8. p. 312. scrupulos indicauit, qui in ipsius animo residebant contra argumenta BRENCMANNIANA; longe vero eum diligentia superauit CHRIST. GOTTL. SCHWARZIVS, vir omnium fere litterarum scientia abundans, qui dissertationem: *an omnia pandectarum exemplaria, quæ adhuc existant, e Florentinis manauerint*, respondente CAROL. SIGISM. ESAI. DE HOLZSCHVHER, Altorfii c15 1000XXXII. publicæ litteratissimorum virorum subiecit disquisitioni atque in ea BRENCMANNIANAM sententiam acriter propugnauit 1). Siluerat adhuc BRENCMANNVS; sed nunc expedire credidit, aduersariorum argumenta diluere hincque composuit *epistolam ad V. C. Francisc. Hesselium, qua examinantur præcipua capita epistolæ V. C. D. Guid. Grandi de pandectis; nec non dissertationis similis argumenti, auctore V. C. Christ. Gottlieb Schwarzio, Traiecti ad Rhenum*, c15 1000XXXVIII. tantum tamen apud eruditos ponderis habuerunt GRANDIANA et SCHWARZIANA argumenta, ut vir summus, BRENCMANNVS, neminem fere inueniret, qui illam, quam ipse, sequutus esset sectam. Quum iterum ederet V. C. EVERARD.

OTTO

1) SCHWARZII commentationem vnâ cum eiusdem scholiis philologicis in *prooemium institutionum* celeberrimi

mus 10. LVDOV. VHLIVS Lugduni Batauor. c15 1000XXXVIII. iterum in lucem publicam emisit.

PRAEFATIO.

OTTO incomparabilem thesaurum iuris civilis, ille aperte declarauit, praefat. tom. 1. thesaur. iuris, p. 30. se GRANDII agere partes. Ei accesserunt an. cidiaccxxxvi. ABRAH. WIELING, in praefat. quam lectionibus iuris civilis praemisit et ann. xxxx. excell. 10. AVG. HELLFELD in hist. iur. Rom. libr. II. cap. 2. §. 2. Beatus CHRIST. HENR. ECKHARDVS, hermeneut. iur. libr. I. cap. 1. p. 48. non quidem aperte sententiae huic subscripsit; relinquit tamen quaestionem hanc in medio et amplius de ea censet deliberandum; nuperrime vero per consulit. 10. AVG. BACHIVM, libr. III. hist. iurisprud. Romanae, p. 697. eorum numerus iterum creuit, qui ex codice Florentino non omnia digestorum exempla profluxisse, existimant.

Ex quo quum quilibet perspicit, per aliquod tempus communem exstitisse omniumque calculis comprobata sententiam, e digestis Florentinis haud cetera originem suam ducere: eo maiore profecto digna est contemplatione tua, CANDIDE LECTOR, quam tibi iam trado, disquisitio, quum in illa doctissimus Italus aduersariam rueret opinionem: codicem Florentinum fuisse publicum: eum e Constantinopoli cum exarchis translatum Rauennam ibique descriptum: missum esse Bononiam aliasque in vrbes, hincque omnia, quae exstant, digestorum exempla, ex isto manasse, statuit: hoc multis argumentis comprobatur et ea, quibus recentiores praesertim iurisconsulti, GRANDIUS, DONATUS ASTENSIS et WIELINGIUS VII sunt quae nemo adhuc refutauit, infirmat; occasionem vero simul adprehendit, multis corruptis legibus pristinam quasi sanitatem restituendi; vel eas illustrandi. Conscripserat doctissimam hanc commentationem auctor, LEOP. ANDR. GUADAGNI, iurisconsultus et in academia Pisana antecessor celeberrimus consilio et rogatu potius senatoris Florentini, FERRANTIS CAPPONII atque huic etiam illam sub hac inscriptione: *Leop. Andr. Guadagni, ICti et in ill. academia Pisana antecessoris, de Florentino pandectarum exemplari, an sit imp. Iustiniani archetypum et an ex eo ceteri, qui supersunt pandectarum libri manauerint dissertatio, ad illustrissimum et clarissimum virum, Ferrantem Capponium, senatorem grauissimum, comitem et equitem splendidissimum, consecrauit.* Non ipse illam in lucem emisit; sed debeinus editionem potius

PRAEFATIO.

celeberrimo ANT. FRANC. GORIO, viro, cuius tanta in rem litterariam exstant merita, vt ea suspiciant et admirentur omnes, qui aestimare possunt litteras, eorumque memoria omnia honoris insignia laudisue monumenta longe antecedit. Ille huic disquisitioni in *symbolarum litterariorum*, quæ Romæ prodeunt quæue sunt deliciae eruditorum hominum, *decadis secundæ volumine quarto* principem adsignauit locum ac per id eam primus fecit iuris publici. Nouo nunc habitu prodit in lucem. Quum rarius Italici libri in tabernis nostris librariis reperiuntur atque accedit, quod libellus hic coniectus sit in eiusmodi commentationum doctarum fasciculum, qui non tam in iuriconsultorum; quam litterarum potius elegantiorum aque antiquitatum studiosorum manibus esse solet: laborem me suscepturum esse, credidi, haud iniucundum iis, qui legitimis disciplinis delectantur, si memoratum libellum separatim ederem. Qua quidem spe fretus, illum trado tibi, BENEVOLE LECTOR. Summa cum industria curam describendum: immo vt vtrique editio, Romana et nostra maximam inter se habeat similitudinem, prouidi, ne vlla pagina in vna plus minusue contineat; quam in altera; huic vero simul præter indices spicilegium observationum iuris ciuilibus subiunxi. Rem ipsam, de qua disputat auctor, in iis minime tetigi; sed, si quid amplius monendum censui de iis legibus, quas simul illustrauit, id adieci. In plerisque ea, quæ tradidit v. c. GVADAGNI, pluribus argumentis confirmaui; in quibusdam tamen ab auctore dissensi et in aliam discessi sententiam, si quidem certe persuasus sum, doctissimum virum benigne id esse interpretaturum.

Valeas, ERVDITE LECTOR, existimesque velim, si hæc studia mea tibi non prorsus ingrata esse intellexero, me nullam aliam eorum mercedem esse desideraturum. Ienæ, prid. iduum april.

C13 13 CC LV.

LEOP. ANDR. GVADAGNI
DE
FLORENTINO
CODICE
OMNIVM QVAE EXSTANT
PANDECTARVM
EXEMPLORVM PARENTE
DISQVISITIO
AD
ILLVSTRISSIMVM ET CLARISSIMVM
VIRVM
FERRANTEM CAPPONIVM
SENATOREM GRAVISSIMVM
COMITEM ET EQVITEM SPLENDIDISSIMVM

LEOP. ANDR. GVADAGNI

FLORENTINO

GO DICE

OMNIVM GVAREXSTANT

PANDICTARVM

EXEMPLORVM PARENTE

DISQVISTIO

AD

ILLVSTRISSVM ET CLARISSVM

VIRVM

FERKANTVM CAPTONVM

SVNATORVM CLARISSVM

COMITEM ET NOBILISSIMVM

INDEX CAPITVM.

CAPVT I. **S**cribendi occasio. Dissertationis argumentum eiusque utilitas.

II. Imp. Iustiniani constitutiones adferuntur, quibus forma describendi pandectas definitur.

III. Περὶ Θεωρίᾳ ad superius adlata iustinianearum constitutionum loca interpretanda. Sigla a notis diuersa: singularii a notariis, a quibus distinguuntur calligraphi; seu librarii, tabelliones, titularii. Quid transcribere sit apud Scaevolam. Siglorum notarumque vsus. Abbreniationes a siglis longe distant.

III. Earundem constitutionum loca superius adlata explicantur: quid siglorum appellatione ibidem contineatur. Testamentum parentis inter liberos ὁλογράφματον ex nov. 107. cap. 1. Pœna, si quis aduersus eas constitutiones faxit.

V. Librarios, qui florentinum exemplar conscripserunt, iustinianæis constitutionibus non ubique penitus paruisse ostenditur. Vnde coniectura est, illud non esse Iustiniani archetypum. Eiusdem exemplaris ætas.

A 2

VI. Con-

- VI. *Coniecturæ alie, quibus comprobatur, florentinum exemplar non esse prototypum Iustiniani. Exemplaris eiusdem menda, et lacunæ.*
- VII. *An pandectarum exempla, quæ superesse noscuntur, omnia a florentino exemplari originem duxerint. Affirmantium opinio, græcis libris exceptis, præfertur. De perturbato in postremis exemplaris eiusdem chartis conglutinandis ordine. Eius erroris schema. Haud rectum esse earum chartarum ordinem, ostenditur.*
- VIII. *Perturbatus idem ordo in ceteros pandectarum libros inuectus. Aliena manus in vulgatis deprehenditur in l. non potest D. de reg. iur. Variæ lectiones in l. ad ea, D. eod. Duorum titulorum traiectio in lib. xxxvii. pand. e florentino Ms. in ceteros libros deriuata.*
- IX. *Obiectio prima aduersus Taurelli et Augustini sententiam diluitur. Coniecturæ duæ refelluntur, quarum altera a cl. Donato Astenfi, altera a cl. Grandio adferuntur, ad eludendam vim argumenti ducti ex male compactis in florentino exemplari membranis.*
- X. *Antonii Contii coniectura quaedam improbat. Digestum vetus et nouum Bononiam alclatum, antequam pandectarum insigne illud exemplar Pisis extaret. Ostenditur etiam, partem aliquam, quæ antecedit l. quærebatur si. D. ad leg. Falcid. e florentino exemplari fuisse descriptam.*
- XI. *Impugnatur Abrahami Wielingii ratio, qua Taurelliani argumenti vim eludere conatur.*
- XII. *Op-*

XII. *Oppositio altera remouetur, ducta a digestis in vetus, infortiatum et nouum distinctis; antequam pandectae Pisis extarent. Vulgares pandectarum libros ex iis, qui nunc florentini dicuntur, Rauennae fuisse descriptos, verisimile est. Quo tempore iustinianum iuris σύνταγμα in Italiam aduectum. Exponitur caput xi. pragmatice sanctionis Iustiniani. Pandectarum exemplar, de quo agimus, Rauennam fortasse, dum exarchi ibidem praeerant, adlatum.*

XIII. *Iustinianum ius etiam post Longobardorum regem Aistulphum Rauennae floruisse conicitur. Pandectarum exempla Rauennae descripta, et in diuersas partes diuisa, deinde Bononiam translata. Expenduntur quaedam Accursii et Odofredi loca. Christ. Godofr. Hofmanni, aliorumque argumenta nonnulla refutantur.*

XIII. *Oppositio ex variis lectionibus florentini exemplaris aliorumque librorum desumpta. Variæ lectiones imperitiæ librariorum tribuendæ: meliores interdum in florentinis; quam in certis pandectarum libris. Eius rei exempla quaedam.*

XV. *Lectiones aliæ indicantur, in quibus etsi descriptum constet a florentino exemplari, haud tamen conici ex iis potest, vulgares aliosque pandectarum libros ex illo non profluxisse.*

XVI. *Diuersa, quæ in inscriptionibus legum habentur, iurisconsultorum nomina in variis pandectarum exemplis, minime probant, hæc ex flo-*

rentino codice originem non habuisse. Plures huiusce diuersitatis causse adferuntur. Obiectio diluitur ex eo ducta, quod in vulgatis distinctæ quædam leges habentur, quæ in florentino unicam consiciunt, in plures paragraphos tributam.

XVII. *Meliores, quæ in vulgatis pandectis interdum habentur, lectiones minime refragantur sententiæ, qua contenditur, omnia pandectarum, quæ supersunt, exempla ex etrusco exemplari esse deducta.*

XVIII. *Supplementa, quæ in vulgatis digestis reperiuntur, interdum superuacanea esse, ostenditur.*

XVIII. *Oppositioni respondetur ex eo ductæ, quod florentinum exemplar græca verba sine latina interpretatione exhibeat; vulgares autem pandectæ græca et latina habeant; vel sine græcis latina. De interpretationis illius auctoribus non satis constat. Doctissimorum virorum de eadem interpretatione iudicia. Nonnulli, qui in ea deprehenduntur, errores recensentur.*

XX. *Modestinum IC. non esse, ut putat Astensis, auctorem eius interpretationis, qua libri excusationum in latinum vertuntur. Errores quidam eius interpretationis indicantur.*

XXI. *Cl. Donati Astensis coniecturæ quædam expenduntur.*

CAPVT

CAPVT I.

*Scribendi occasio. Dissertationis argumentum,
eiusque utilitas.*

QUOD mihi non ita pridem Flo-
rentiæ, quum domum tuam
aduenissem, obseruantiam in
te meam significaturus, hu-
manitate summa iniunxisti,
ILLVSTRISSE ET CLA-
RISSIME SENATOR, VI quoniam in eum ser-
monem forte fortuna incidimus, quo pisani
olim, nunc florentini pandectarum exemplaris
præstantia et auctoritas commendabatur, ar-
gumenta non voce tantum; sed et scriptis ex-
penderem, quibus probari solet, non esse illud
quidem imp. Iustiniani archetypum; ex eo ta-
men, quotquot habemus, pandectarum libros pro-
fluxisse: id adcurate quantum coniecturis adsequi
licebit, hac veluti diatribe quadam præstare conten-
dam. Profecto munus hoc obeundum libenter sus-
cepi, tum quia plurimum valuisse apud me tuam

A 4-

fem-

semper auctoritatem sentiebam ipsumque, ad gentis tuæ gloriam pertinere, quodammodo videbatur, quæ inter maiores tuos habuit præstantissimum inprimis virum, omniq[ue] laude cumulatissimum, GINVM CAPPONIVM, cui, si causam spectemus, præclarum illum auro gemmisque contra apud eos, qui recte iudicant, æstimandum thesaurum Florentia, hoc est, patria nostra debet; tum quia non de leuiore quadam nulliusque momenti re agendum erat; verum de ea, quæ plus habet in recessu; quam in fronte promittat: quæ vel summi nominis interpretes, iamdiu exercitos, habuit: quæ ad pleraque romanorum prudentum loca librariorum mendis; vel præcipiti criticorum iudicio deprauata integritati suæ, pristinoque nitore restituenda plurimum prodest: qua demum canon ille constabatur, florentinam pandectarum lectionem, nisi luculentissima ex aduerso vrgeat ratio, esse ceteris præferendam. Iam vero, ut alacriore animo tractationem hanc instituerem, illud vel maxime impellebat, quod summa Imp. Cæs. FRANCISCI I. Pii, Felicis, Augusti, beneficentia mihi in celeberrima pisana academia solidos pandectas ordine interpretandi multum diuque intermissum munus delatum fuerat, neque adeo ab instituto officioque meo abhorrrere: imo vero ipsi consentaneum omnino esse videbatur de etrusci pandectarum exemplaris præstantia sicut auctoritate

te

re differere. Itaque nullo modo pigebit, eam primum comprobare sententiam, qua definitur, celeberrimum illud exemplar, etiamsi vetustissimum; haud tamen imp. Iustiniani archetypum; vel Triboniani autographum esse, frustra contrarium existimantibus præter iuris interpretes, qui seculo XIII. et XV. floruerunt, etiam POLITIANO, HOTOMANNO, BROEO, PEREZIO, aliisque; deinde verò ostendere iuuabit, libros pandectarum omnes, quot nouimus, siue manu exaratos; siue typis editos, originem ex florentino exemplari duxisse. Egregie vtrumque præstiterunt duo illi clarissimi viri, optimeque de tam insigni MS. ac de vniuersa adeo iurisprudentia meriti, ANT. AUGUSTINVS *lib. I. emendat. cap. I. et alibi*, et HENR. BRENCMANNVS *hist. pand. lib. III. cap. I. et II.* Vt forte quis existimare possit, me post Homeros Iliadem scribere, post Roscios comædiam agere; sed et spicilegium aliquod relictum videtur, et respondendum est doctissimis aliquot viris, quorum aliquis non multo ante; alii verò etiam post ipsum BRENCMANNVM scripserunt, pluribusque argumentis, pandecten florentinum ceterorum, quos etiam nunc habemus, prototypum esse, negarunt.

CAPVT II.

Imp. Iustiniani constitutiones adferuntur, quibus forma describendi pandectas definitur.

Ac mihi quidem principio ipsa Iustiniani verba, quibus potissimum innititur, quod priore loco propositum est, adferenda videntur: ita enim tanquam in re et in loco presenti, eius, quam deinde subiiciam, interpretationis ratio dilucidius constare, et quomodo florentina scriptio ab ipsis Iustiniani constitutionibus interdum aberrer, commodius deprehendi poterit, et confirmari. Hæc itaque imperator habet in *const.* Deo auctore, §. penult. de *conceptione digestor.* quæ est *lex prima C. de vet. iure enucl.* Ne autem per scripturam aliqua fiat in posterum dubitatio, iubemus, non per *Sinplorum* (vt Florentiæ habetur: TAVRELLVS in margine: *Singulorum.* In codice Iustiniano Moguntia edito an. CIOCCCCCLXXV et in alio edito Basilea a. CIOCCCCCLXXXVII. legitur, FRANC. CAROLO CONRADI teste, *Signorum*: recte alibi *Siglorum*) captiones, et compendiosa anigmata, quæ multas per se, et per suum vitium antinomias induxerunt, eiusdem codicis textum conscribi; etiamsi numerus librorum significatur, aut aliud quicquam; nec etenim per specialia sigla numerorum manifestari; sed per litterarum consequentiam explanari concedimus. Præterea in *const.* Omnem, §. illud autem 8. ad *antecessores*, quæ proœmium digestorum inscribi

scribi solet, sic ait Iustinianus: illud autem, quod iam tum ab initio hoc opus mandantes in nostra oratione, et opus completum in alia nostri numinis constitutione scripsimus, et nunc utiliter ponimus: ut nemo audeat eorum, qui libros conscribunt, sigla in his ponere, et per compendium ipsi legum interpretationi, vel compositioni maximum afferre discrimen: scituris omnibus librariis, qui hoc in posterum commiserint, quod post criminalem pœnam astimationem libri in duplum domino eius, si nescienti dederint, inferre compellentur, quum et ipse, qui talem librum comparauerit, nihilo (sic Florentiæ legitur, omissa præpositione pro: quod exemplo LIVII aliorumque probat LAVR. THEOD. GRONOVIVS emend. pandectar. cap. 18. HALOANDER edidit pro nihilo) eum habeat, nemine iudice ex tali libro fieri recitationem concedente, sed pro non proscripto eum habere disponente. Sic habetur Florentiæ, ut ediderunt TAVRELLVS, RVSSARDVS, CHARONDAS alique; sed TAVRELLVS superfluum indicavit tò pro in proscripto: HALOANDER edidit: sed pro non scripto eum haberi disponente. GRONOVIVS laud. cap. legendum recte coniicit, pro non prorsus scripto, quæ coniectura et CONRADI ibidem probatur. Eadem constituta sunt a Iustiniano in epistola tanta circa nos §. eamdem 22. de confirmatione digestorum ad senatum et omnes populos, quæ est lex 2. C. de vet. iure enuch. his verbis: eamdem autem pœnam falsitatis constituimus et aduersus eos, qui in posterum

sterum leges nostras per siglorum obscuritates ausi fuerint conscribere; omnia enim, id est, et nomina prudentium, et titulos et librorum numeros per consequentias litterarum volumus, non per sigla manifestari: ita ut, qui talem librum sibi parauerit, in quo sigla posita sunt, in qualemcunque locum libri; vel voluminis, sciat inutilis se esse codicis dominum, neque enim licentiam aperimus ex tali codice in iudicium aliquid recitare, qui in quacunque sua parte siglorum habet malitias. Ipse autem librarius, qui eas inscribere ausus fuerit, non solum criminali pœna, secundum quod dictum est, plectetur; sed etiam libri aestimationem in duplum domino reddat, si et ipse dominus ignorans talem librum vel comparauerit, vel confici curauerit: quod et antea a nobis dispositum est, et in latina constitutione, et in græca, quam ad legum professores dimisimus. Vbi sunt τὰ siglorum et sigla, codices moguntinus et basileensis habent, signorum et signa: præterea uterque codex græcæ constitutionis mentionem non habet, nam in moguntino legitur: dispositum est constitutione, quam ad legum etc. in basileensi dispositum est: institutione, quam ad etc. Græca illa constitutio ætatem non ruit; verum alia extat ad magnum senatum græce scripta, quæ incipit Δέδωκεν, de confirmatione digestorum, ubi §. 22. eadem totidem fere verbis, ut in d. l. 2. imperator idem constituit et, quod maxime animaduertendum, omnem in iudiciis auctoritatem et fidem aufert

fertiis pandectarum codicibus, qui per signa conscripti fuerint, etiamsi vnum tantummodo signum in quacumque parte contineant, καὶ εἰ πρὸς ἅπασι εἴη τῷτο γενόμενον, etiamsi semel sit hoc admissum. Denique annis post eas constitutiones trecentis ac tribus fere et quinquaginta hæc scripta sunt in Basilicis lib. II. tit. VI. §. 20. κελέναι δὲ μὴ διὰ σιγλῶν τὸ ὕφος τῶ νόμου γράφασθαι, διὼν ἀντινομίαι πολλαὶ εἰσάγονται: iubet vero, ne per sigla contextus legis scribatur, per quæ legum contrarietates multe introducuntur.

CAPVT III.

Περὶ θεωρίας ad superius allata iustinianearum constitutionum loca interpretanda. Sigla a notis diuersa: singularii a notariis, a quibus distinguuntur calligraphi; seu librarii, tabelliones, tabularii. Quid transcribere sit apud Scævolam. Siglorum, notarumque usus.

Abbreviationes a siglis longe distant.

QVALE vero illud sit, quod a Iustiniano tot constitutionibus vetitum est, age iam videamus. Sigla; vel singla per syncopen sic appellata quasi singula, litteræ sunt singulares, quæ integram dictionem designant. Ita senatus populusque romanus, ut nemo non nouit, hisce siglis designatur S. P. Q. R. Formulam hanc: Doli mali fraudisve causa hæc sigla indicant D. M. F. C. ut VALERIUS PROBUS exponit. Alia, ut videtur, significatione litteras singularias AULVS

GEL-

GELLIVS dixit *not. attic. lib. xvii. cap. 9.* nempe, vbi ex condicto commutatur literarum situs, vt conuentionis ignarus verba ex iis litteris conficere nulla possit, de quo inferius dicendum.

A figlis longe distant notæ, in specie sic nuncupatæ, quas recte quis definierit signa quædam; seu characteres præter litteras communis consuetudine receptas, qui plurium litterarum; vel dictionum vim habent: exempli gratia, *Senatus populusque romanus* hac nota designabatur *Ϟ*, cuiusmodi etiam sunt, quæ TIRONI et SENECAE vulgo tribuuntur et in fine Gruteriani thesauri inscriptionum habentur. A græcis dicta sunt *σημεῖα*. CICERO ad Atticum lib. xiii. ep. 32. *Et quod ad te de decem legatis scripsi, parum intellexti, credo, quia διὰ σημείων scripseram*: ita etiam, vt ceteros omittam, dicuntur a PLVTARCHO et a diuo BASILIO in locis inferius laudandis. Extabat olim DIOGENIS *Cyziceni* liber *περὶ τῶν ἐν τοῖς βιβλίοις σημείων*, quemadmodum et ARISTONICI grammatici liber *de notis hesiodeis*. LAERTIVS in Platone *σημεῖα* quædam affert, quæ PLATONIS libris apponebantur. Indicia in l. ult. C. Famil. ercisc. doctissimus CVTIACIVS consult. i. pro notis accipit, quemadmodum et in l. si cogitatione 21. C. eod. iis verbis *qualicumque indicio* (male apud HALOANDRVM legitur *iudicio*) etiam notæ contineri videntur. Ad eiusmodi signa, quæ litterarum formam non habent, referri possunt notæ criticæ

ticæ, quæ versibus apponebantur, vt asteriscus, obelus, lemniscus, ceraunium, aliæque plures, de quibus ISIDORVS *orig. lib. 1. cap. 20.* Ipsæ numerorum notæ olim quidem apud romanos proprie non erant litteræ; sed eas posteriore ætate ad litterarum formam paulatim conuertit librariorum inscitia, vt recte coniicit P. MANVI-
TIVS. Sigla et notas recte distinxit MANILIUS
astron. lib. IIII. v. 197.

Hic et scriptor erit velox, cui LITERA
verbum est,

Quique NOTIS linguam superet, cursim-
que loquentis

Excipiat longas noua per COMPENDIA
voces.

Notas quoque non esse litteras, etiam ex PAVLLO
IC. constat, qui in l. *Sed cum patrono 6. §. ult.*
D. de bonor. poss. hæc habet: *Notis scriptæ tabu-*
le non continentur edicto, quia notas litteras non
esse, Pedius libro vicesimo quinto ad edictum scri-
bit. Idem PAVLLVS in l. *Lucius 40. in princ.*
D. de testam. mil. *Lucius Titius miles notario suo*
testamentum scribendum notis dictauit, et, antequam
litteris perscriberetur, vita defunctus est: quæro, an
hæc dictatio valere possit? respondi, militibus quo-
quo modo velint, et quomodo possunt testamentum
facere concessum esse: ita tamen, vt hoc ita subse-
cundum esse legitimis probationibus ostendatur.
Ex quibus omnibus valde probatur LIPSIUS emen-
datio, qui vbi apud SVETONIUM in *Augusto c. 64.*
legi-

legitur: nepotes et litteras, et notare, aliaque rudimenta per se plerumque docuit, ac nihil aequo laborauit, quam ut imitarentur chirographum suum: recte legit litteras et notare. Idem SVETONIUS in Galba cap. 5. ubi de testamento Liviæ Augustæ loquitur, duo hæc distinguit, notare, et perscribere summam. Ait enim: HS. namque quingentes quum præcipuum inter legatarios habuisset, quia vero notata, non perscripta erat summa, bene de Tiberio legatum ad quinquaginta reuocante, ne hæc quidem accepit.

Interdum tamen litteræ, contra communem usum acceptæ, notarum vicem gerunt, quum vna littera pro alia ponitur. De Iulio Cæsare hæc DIO tradit, lib. XL. Εἰώθει δὲ καὶ ἄλλως ὁπότε τῷ δι' ἀπορήτων τινὶ ἐπέσελλε, τὸ τέταρτον αἰεὶ σοιχείον ἀντὶ τῆς καθήκοντος ἀντιγράφειν, ὅπως ἔπ' ἀνάγνωσα τοῖς πολλοῖς ἢ τὰ γραφόμενα. Consueuerat vero et alioquin, si quid secreti per litteras alicui significaret, quartum semper elementum pro eo quod scribi debebat, scribere, ne obuia litterarum lectio cuius esset. Id ipsum testatur SVETONIUS in Iul. Cæs. cap. 56. Extant epistolæ et ad Ciceronem, item ad familiares domesticis de rebus: in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quæ si quis inuestigare et persequi vellet, quartum elementorum litterarum, id est ap̄ro d, et perinde reliquas commuter. Huiusmodi litteras GELLIVS noct. attic. lib. xvii. cap.

c. 9. singularias dixit: *Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. In his epistolis quibusdam in locis inueniuntur litteræ singularie sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. Nam verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat autem conuentum inter eos clandestinum de commutando situ litterarum, ut in scripto quidem alia alia locum, et nomen teneret; sed in legendo locus cuique suus, et potestas restitueretur. Quenam vero littera pro qua subderetur, ante iis (sicut dixi) complacerebat, qui hanc scribendi latebram parabant. Et adeo Probi grammatici commentarius satis curiose factus de occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. Augustus quoque, ne quædam a se scripta intelligi a quouis possent, litteras commutabat: sic enim DIO lib. LI. Ἐπεσέλλα δὲ καὶ ἐκεῖνοις, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς φίλοις, ὅποτε τί δεοίτο δι' ἀπορρήτων σφίσι δηλῶσαι, τὸ δευτέρου ἀεὶ σοιχεῖον τῷ τῷ ῥήματι προσήκοντος ἀντ' ἐκεῖνθ' ἀντιγράφων. Quum vero et ad eos, et ad alios amicos epistolas mitteret, quando quid oportebat secreto ipsis significare, litteram, quæ proxime sequebatur eam, quæ verbo conuenerit semper pro illa scribebat. SVETONIVS in Augusto cap. LXXXVIII. Quoties autem, inquit, per notam scribit b pro a: c pro b, ac deinceps eadem ratione sequentes litteras ponit: pro x autem duplex aa. Ita apud græcos κρυπτογραφία, siue arcanus scribendi modus, de quo cl. MONT-*

FAVCON in *palaogr. græca lib. 1. cap. 5.* in vſu erat per commutationem litterarum; vel per nouam et inuſitatam characterum formam.

Quamquam vero ſigla proprie a notis differrent ac notæ plerumque non eſſent litteræ; ſigla tamen latiore ſignificatione notæ dicebantur: VALERIUS MAXIMUS *lib. II. cap. 2. n. 7. veteribus*, inquit, *ſenatusconſultis T littera ſubſcribi ſolebat*, eaque NOTA ſignificabatur, illa tribunos quoque cenſuiſſe. VOLVSIVS MAECIANVS IC. et imp. Marci præceptor, notarum nomine etiam ſigla comprehendit. Scribit enim in libello de aſſe: *pars dimidia SEMIS vocatur: nota eius S. ſequens diuiſio fit in tres tertias partes; pars tertia triens vocatur; nota eius --*. Ad ampliorem hanc notarum ſignificationem pertinent ISIDORI verba *orig lib. 1. cap. 22. Quædam autem litteræ in libris iuris verborum ſuorum notæ ſunt*, quo ſcriptio celeris breuiorque fiat: ſcribebatur enim verbi gratia per b et per f bonum factum; per S et per C ſenatusconſultum etc. cuius generis plurimæ conſimiles notæ in libris antiquis inueniuntur. Quamobrem et in gloſſis nomicis habetur *Notάριος, ὁ τῶν γεγραμμάτων, νότα γὰρ τὰ γεγραμμένα.*

Ceterum qui ſiglis ſcribebant, ſingularii; aut ſingulares dicebantur. In notitia, quæ habetur poſt l. 1. C. de off. præf. præſ. Africa, nominatur ſchola ſingularium; qui vero notis ſcribebant, notarii dicti ſunt, multo quidem ab
iis

iis diuersi, quos hac ætate notarios adpellamus.
 ISIDORVS orig. lib. 1. cap. 21. notas, inquit,
 qui didicerunt, proprie iam notarii appellantur.
 Notarius priuati hominis seruus, qui notis
 scribebat, intelligendus est in l. Lucius 20. in
 princ. D. de testam. mil. et in l. penult. C. qui po-
 tior in pign. hab. Ibi: manu contrahentium; vel
 notarii; vel alterius, ad quem locum doctiss.
 CUIACIUS animaduertit, notarios esse seruos,
 qui ad scribendum operas locant. A græcis
 notarii *σημειογράφοι*, nempe notarum scribe
 dicuntur. Glossæ a LABBAEO collectæ: *σημειο-
 γράφος* notarius. Item ob scribendi celebra-
 tem *ταχυγράφοι* et *όξύγράφοι* nuncupati; quæ
 tamen adpellatio generalis est et continet etiam
 eos, qui iam ante IIII. christi seculum, vt
 obseruat cl. MONTFAUCON in *palaëograph. græ-
 ca*, lib. 1. cap. 5. morem scribendi caractere
 vnciali et quadro mutarunt et litterarum colli-
 gationes et abbreviationes inuenerunt, quibus
 in litteris imperatoris aliisque epistolis ute-
 bantur. Erant vero a notariis, seruis alicuius
 priuati, longe diuersi notarii principis, vt eos
 adpellat AMMIANVS MARCELLINVS lib. xxx.
 cap. 2. quia græcis dicuntur βασιλικὸν ὑπο-
 γράφῃς, vt vocantur a ZOSIMO lib. III. cap. 4.
 lib. v. cap. 40. a SOCRATE lib. vii. cap. 23. et
 apud SVIDAM v. *αὐθέντιος*. Hi enim in con-
 sistorio principis acta et secreta excipiebant,
 ac notabant et de ipsis est tit. cod.
 Theod. de primicerio et notariis, et cod.
 iust.

iust. de primicerio et secundicerio, et notariis, de quibus plura dabit IAC. GOTHOFREDVS ad eum tit. cod. theod. Notarius autem secretorum, quomodo a VOPISCO in Aureliano adpellatur Mnestheus, quem pro notario secretorum habuerat, Aurelianus, libertum, ut quidam dicunt, suum, a ZOSIMO lib. i. cap. 62. dicitur τὸν ἐξ ὧθεν Φεγομένων ἀποκρίσεων μνηστὴς, ut ad eum VOPISCI locum obseruat SALMASIVS et IAC. GOTHOFREDVS ad l. i. cod. th. de primic. et notariis. Iudicium faciebat hic notarius et foras efferebat imperialia responsa. Perperam nonnulli, quos merito reprehendit IAC. GOTHOFREDVS ad lib. 31. lit. k, c. th. de episc. ecclesiis et clericis, notarios apparitorum comminiscuntur in ea lege: ibi et notariis apparitorum, legendum potius notariis, quæ erant libelli, quibus rei criminum magistratibus significabantur et elogia dicuntur in l. diuus 6. in princ. D. de cust. et exhib. reor. in l. 9. cod. th. de executoribus et exactionibus in l. ult. cod. theod. de nauticariis. Glossæ ISIDORI elogium textum malorum dictorum, quod notoriam dicunt.

A notariis, atque tachygraphis distinguebantur calligraphi, ob scribendi elegantiam sic appellati. IVUSTINIANVS, nov. 42. cap. i. in fine agens de scriptis SEVERI, qui anno DXIII. sedem antiochenæ ecclesiæ, quam theopolitanam vocat ibi imperator, quum Antiochia, ab ipso restaurata, Theophilis diceretur, ut a

STE-

STEPHANO traditur) per vim occuparat, mentionem habet non solum τῶν εἰς κάλλος, sed etiam τῶν εἰς τάχος γραφόντων. Sic enim ait: γραφῆσθαι τε παρὰ μηδενὸς τὸ λοιπὸν μηδὲ τῶν εἰς κάλλος, μηδὲ τῶν εἰς τάχος γραφόντων, μηδὲ ἄλλῃ τῶν πάντων τινός, εἰδότες ὡς ἀποκοπὴ χειρὸς ἔσαι τοῖς τὰ ἐκείνη γραφουσὶν ἢ ποιῇ; quorum sententia hæc est: quæ a Senero tum dicta; tum scripta sunt, a nemine in posterum scribantur, siue calligraphus; siue tachygraphus sit; siue alius quilibet omnium hominum. Sciat vero quisque, eos, qui illius opera scripserint, amputatione manus esse puniendos. A nono autem seculo, eodem cl. MONTEFALCONIO teste, a calligraphis quibusque colligatio characterum et abbreviationes usurpabantur. Quos vero MODESTINVS librarios adpellaue- rat in l. spadonem 15. §. neque librarios, D. de excusat. καλλιγράφος interpretatur CUIACIUS ad l. Si duas 6. §. grammatici D. cod. atque eo sensu dicti librarii videntur a CASSIO, in l. forte 28. D. de rei vind. et in l. duorum 49. D. de operis libertorum et ab ULPIANO in l. Ut iurisiurandi 7. §. dabitur 5. D. cod. Sane ULPIANVS idem in l. 1. §. ludi 6. D. de extraord. cognit. librarios a notariis distinguit: iam et librariis et notariis et calculatoribus; siue tabulariis. Quod notis scriptum erat a notariis, id integris litteris præscribebant librarii; siue καλλιγράφοι: quo pertinere putat BRENCMAN- NUS hist. pand. lib. 11. cap. 5. pag. 140. verba illa

SCAEVOLAE in *l. si librarius* 92. *D. de reg. iur.*
Si librarius in transcribendis stipulationis verbis
errasset: nihil nocere, quo minus et reus et
fideiussor teneatur. Hunc tamen locum haud
male quis existimauerit, non de καλλιγράφῳ,
qui a primo exceptore; seu ταχογράφῳ scrip-
ta, litteris exscribebat; sed cum doctissimo
CUIACIO ET IAC. GOTHOFREDO accipiendum
esse de tabellione; seu scriptore contractus, qui
instrumentum formabat, ut loquitur VLPIANVS
in *l. moris* 9. §. *solet* 5. *D. de penis* et quæ
apud se dicta, pacta conuenta erant, excipie-
bat redigebatque in scripturam. Συμβολαίόγρα-
φος idem dicebantur; συμβολαίόγραφος HE-
SYCHIO ὁ τὰ συμβόλαια γράφων: apud antiquos
atticos συμβόλαιον erat ipsa conuentio et con-
tractus; apud recentiores græcos erat instru-
mentum, ut docet SALMASIVS *de modo usur.*
cap. 10. pag. 424. 426. Itaque in transcriben-
dis verbis stipulationis errat librarius, qui pro-
missionem interrogationi præmittit; vel fide-
iussoriam obligationem primò loco ponit; vel
vnica formula includit reum principalem et
fideiussorem; vel denique, ut speciem huiusce
legis græci effingunt, reum principalem fide-
iussorem vocat, et ex aduerso. Transcribere
quidem est ab exemplari describere. Glossæ
CYRILLI: *transcribo, μεταγράφω.* Quod
VLPIANVS ait in *l. 1. §. 1. D. de edendo:*
edere est etiam copiam describendi facere, græ-
cus interpret in *Synopsi Basilic. pag. 86. ver-*

tit

tit προειδέναι δὲ ἐστὶ καὶ τὸ παρασχεῖν αὐτῷ
 εὐχερέταν μεταγράψασθαι. Verum quandoque
 transcribere est etiam mutare: SENECA: philo-
 sophia te in virum transcripsit, id est, ut inter-
 pretatur BVDAEVS in annot. ad l. si vir uxori,
 de praeser. verb. μετατάξει σε εἰς ἄνδρα, ut non
 male in MARTINI commentario in tit. de reg.
 iur. et recensione CUIACII ad l. si librarius, ha-
 beatur: transcribit, qui rectum ordinem non
 custodit. Quemadmodum vero SCAEVOLA mu-
 tationem a librario factam respicit in scriben-
 dis iis, quæ dicta et conuenta sunt; ita quoque
 mutatas inter recitandum a publico scriba litte-
 ras innuit VLPIANVS rhetor in Demosthenis
 orationem περὶ τῆς στεφάνου. Quum enim a De-
 mosthene Aeschines dictus esset ὁλεθρος γραμ-
 ματεύς: hæc ibidem Vlpianus scribit ἢ ὁλεθρος
 αἰχίος. ἢ ὁ πολλὰς προξενήσας ὁλεθρον, τῷ μετα-
 βάλλειν τὰ γράμματα ἐν τῷ ἀναγινώσκειν: vel
 interitu dignus, vel qui multis caussa fuit interitus,
 mutando litteras inter recitandum.

Porro librarii etiam libelliones dicebantur,
 quemadmodum a tabulis tabularii dicti et ta-
 belliones. NONIVS MARCELLVS edit. plantin.
 pag. 162. libellionem, ut tabellionem. Varro Ma-
 nio. Tum ad me fuerunt (al. ferunt) qui li-
 bellionem esse sciebant. STATIVS sylv. lib. III. 9.

Sed Bruti senis oscitationes

De capsâ miseri libellionis

Emtum plus minus asse Caetano

Donas.

B 4

Nihil

Nihil sane est, quod ostendat, VARRONEM et STATIVM in his locis intelligendos potius esse cum IACOBO GOTHOFREDO de exceptore et scriptore instrumenti, quem hodie notarium vocamus; quam de quolibet librorum scriptore; seu βιβλιογράφῳ. Verum et libellionem esse etiam publicum scribam; seu publicum actorum scriptorem, verisimile admodum est. In veteribus glossis, a LABBAEO collectis, habetur γεαμματεῖς libelliones: γεαμματεὺς scriba; γεάμμα vero non solum litteram; sed et librum, et instrumentum, et tabulas contractus designat: γεαμματογράφοι tabularii publici, qui δημόσια γεάμματα conscribunt, ut obseruat SALMASIVS de modo usur cap. 15. pag. 675. Publicos contractuum; vel testam-
 entorum scriptores tabelliones dictos esse constat, de quibus agitur in l. 1. C. th. ad leg. Cornel. de falsis, l. 21. C. iust. cod. tit. l. 3. C. th. de decur-
 tionibus l. 15. C. iust. cod. tit. l. 14. §. 13. C. iust. de sacrosf. eccl. et sæpe alibi in eodem cod. et nov. 44. περὶ τῶν συμβολαιογράφων, κ. τ. λ. Glossæ nomicæ: Ταβελίων, ὁ τὰ τῆς πόλεως
 γράφων συμβόλαια, ὁ παρὰ τοῖς πολλοῖς νομι-
 κὸς λεγόμενος, ἅπαντα ἐπιτελῶν τὰ τῶν πολι-
 τῶν γεαμματεῖα, ἕκαστον αὐτῶν οἰκειοῖς ἐπισ-
 φραγίζον γεάμμασιν: quæ et apud SVIDAM
 habentur in voc. Ταβελίων, et in voc. Πεισικός.
 Quamquam vero tabelliones instrumenta scri-
 berent; nondum tamen eam auctoritatem ob-
 tinuerant, quam notarii nostræ ætatis ha-
 bent,

bent, vt testibus non interrogatis, ipsorum instrumentis credatur, vt monet PANCITROLVS in *notitia dignitat. imperii orient. cap. 14.* Sequior ætas tabelliones adpellauit tabularios, vt in nouella quadam Leonis animaduvertit CUIACIUS *ad lib. 15. C. de decurionib.* Glossæ nomicæ: *Ταβ. δλωος, Ταβ. δλωαγισ.* Proprie vero tabellarii erant, qui ciuitatum; aut prouinciarum chartas, et rationes tractabant ac supputabant: circa rem tributariam occupati erant, ideo SIDONIUS *lib. IIII. epist. II.* scripsit: *habens procuratorem in negotiis, villicum in prædiis tabularium in tribuis.* Erant addicti tabulario ciuitatum, in quo pleraque publica et priuatorum recondebantur, veluti debitorum obsignatæ pecuniæ; maxime vero tabulæ publicæ in eo seruabantur LIVIUS *lib. XXXIIII. Censores signatis tabellis publicis, clauso tabulario, dimissisque seruis publicis, negarunt se quidquam publici negotii gesturos.* Glossæ veteres *γεαυματοφιλανιον tabularium.* Glossæ PHILOXENI *λογιστήριον tabularium,* quippe in eo rationes publicæ subducebantur. Tabularii etiam in rebus priuatorum plerumque adhibebantur, vel vt pro imperitis litterarum scriberent atque subscriberent; vel vt pro stipulari propter ætatem nequeuntibus stipularentur quasi personæ publicæ, in *§. Quum autem 3. inst. tit. de adopt.* Libri manu exarati, CUIACIO, HOTOMANNO, PACIO testibus, habent *persona publicæ,*

id est tabellario. THEOPHILVS *ibid.* ἐν δημοσίῳ
 πρῶτῳ τούτῳ τῷ ταβδαρίῳ. Glossæ no-
 mica, ταβουδαρίοι, δημοσίοι. Olim erant fer-
 ui publici ciuitatis *arg. l. 3. C. de seruis reipubl.*
manumittend. Deinde quum ex iis tabularii de-
 siissent ordinari, vt conicit IAC. GOTHOFRE-
 DVS *ad l. ult. C. th. de tabulariis*, e seruis vel
 colonis priuatorum creati cœperunt. Sed imp.
 HONORIUS *d. l. ult.* quæ est *lex 3. C. iust. cod.*
tit. iussit, vt liberi homines tabularii ordinaren-
 tur; neque vlli deinceps ad hoc officium pate-
 ret aditus, qui esset obnoxius seruituti.

Ex iis omnibus, quæ hactenus dicta sunt,
 perspicuum esse arbitror, notarios, qui sei-
 licet notas adhibebant, adcurate distinguen-
 dos esse a singulariis, a calligraphis, seu libra-
 riis, a tabellionibus, a tabulariis: dicendum
 nunc breuiter est de vsu tum siglorum, tum
 etiam notarum. Sigla quidem frequentissima
 in nummis et lapidibus habentur: codicis
 theodosiani et iustiniani vtramque paginam
 implent in legum inscriptionibus et subscriptio-
 nibus, veluti P. V. R. *præfecto urbis romane.*
D. S. Data subscripta: frequens eorum vsus
 in formulis: item in sententiis, quemadmo-
 dum sigla illa CCC. *cum consilio conloquutus*
 quæ in antiqua sententia ALFENI SENETIONIS
 exhibentur a CUIACIO *obj. lib. xviii. cap. 32.*
 Romæ patricos, e quorum ordine iuricons-
 ulti erant, notis olim in formulis conscriben-
 dis

dis vſos fuiſſe nouimus: quum enim formulæ vna cum faſtis anno V. C. ccccxxxviii. euulgatæ eſſent a Cn. Flauio, vt eſt in *l. 2. §. poſtea 7. D. de orig. iur.* iuriſconſulti nouas formulas excogitarunt, quas notis conſcripſerunt. CICERO pro *Murana cap. xi.* Inuentus eſt, inquit, ſcriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos conſixerit, et ſingulis diebus ediscendos faſtos populo propoſuerit et ab ipsis cauſſis iuriſconſultis eorum ſapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod ſunt veriti, ne dierum ratione peruulgata, et cognita, ſine ſua opera lege poſſet agi, notas quasdam compoſuerunt, vt omnibus in rebus ipſi intereſſent. Quo quidem in loco dum quærunť doctiſſimi viri, quid notarum appellatione ſignificetur, non vna eſt omnium ſententia. MANVTIVS enim obſcura quædam verba interpretatur: SYLVIVS AMBIANVS formulas: CUIACIVS quoque in *lib. xi. reſp. Pauli, ad l. Lucius 40. D. de teſtam. mil.* exponit formulas litteris ſingulariis, hoc eſt, vt ipſe accipit, ſiglis conſcriptas, quemadmodum et VALERIVS MAXIMVS laudato ſuperius loco tradit, veteribus ſenatuſconſultis T. litteram fuiſſe ſubſcriptam, qua nota ſignificaretur, illa tribunos quoque cenſuiſſe. Alii, vt GRAEVIVS ad eum Ciceronis locum, pro figuris, nullam ſpeciem litterarum habentibus, accipiunt, quod etſi veriſimilius profecto ſit; nil tamen impedit; quo minus etiam ſiglis formulas quasdam conſcriptas fuiſſe cum doctiſſimo

CVIA-

CVIACIO sentiamus. In legibus quoque et edictis scribendis describendisque notas quasdam adhibitas fuisse coniiicitur. MANILIUS :

*Hic etiam legum tabulas et condita iura
Nouerit, atque notis leuibus pendentia
verba.*

Nisi forte hic locus de notis, quibus formulæ scribebantur, intelligendus videatur. Vsum notarum in epistolis CICERO *ad Attic. lib. VIII. ep. 32.* in testamentis militum PAVLLVS IC. indicat in laud. *l. Lucius 40. in princ.* notasque numerales in testamentis adhibitas fuisse, non solum ex SVETONIO in *Galba cap. 5.* sed et ex Vlpiano colligitur in *l. quoties 9. §. sed etsi quis 4. D. de hered. inst.* Ait enim: *Sed si quis pro centum ducenta per notam scripsisset, idem iuris est;* nempe centum legata obtinebit. Ceterum inusitatis notis conscriptum pagani testamentum nec ciuili; nec prætorio iure valet, vt recte docet CVIACIUS *obs. lib. III. cap. 3.* et DIONYS. GOTHOFREDVS *ad d. l. Quoties.* Maxime vero, vt pleraque omittam, notarum vsus inualuit, vt veloci manu exarari possent, vel quæ ab oratoribus recitabantur; vel acta magistratuum; vel huiusmodi alia; vtque adeo notis expeditam, ac profluentem dicentis celeritatem et, quemadmodum HOMERVS ait *ἐντα πρεπόεοντα*, scribentes adsequerentur. Orationem CATONIS in Léntulum et Cethegum, aliosque coniuratos, notis exceptam fuisse, narrat PLVTARCHVS in Catone, simul-

simulque notariorum originem indicat. Τῶτον
μόνον, ὦν Κάτων εἶπεν, διασώζεσθαι Φασὶ τὸν
λόγον, Κικέρωνος, τὰ ὑπάτα τῆς διαφερόντας ὀξύ-
τητί των γραφῶν σημεῖα προδιδάξαντος, ἐν μικροῖς,
καὶ βράχεσι τύποις πολλῶν γραμμάτων ἔχοντα
δύναμιν, εἴτα ἄλλον ἀλλαχόσε τῶ βουλευτέρων
σποράδην ἐμβαλόντος. οὕτω γὰρ ἦσκειν, ὅδ' ἐκεί-
νητο τῆς καλεμένων. σημειωγράφος, ἀλλὰ τότε
πρῶτα εἰς ἵχνος τι καταστῆναι λέγουσιν. Hanc
solam ex iis, quas Cato dixit, seruari ferunt
orationem, quum Cicero consul praestantes cele-
ritate scriptores notas praedocuiisset, quae paruis
et breuib. figuris multarum litterarum vim
haberent; deinde alium alibi in curia sparsim
disposuisset; nondum enim instituebant; neque
sibi parauerant eos, qui notarii appellantur;
sed tunc primum eius rei signum aliquod appa-
ruisse ferunt. ASCONIVS etiam tradit, oratio-
nem, quam Cicero pro Milone dixit, quæque
adhuc Asconii ætate extabat, fuisse notis ex-
ceptam; alteram vero, quam nunc habemus, a
Cicerone postea scriptam, illa multo absolutiorem
esse. Notarum usus erat, inquit ISIDORVS
orig. lib. i. cap. 21. ut quidquid per contenti-
onem, aut in iudiciis diceretur, librarii scriberent,
complures simul adstantes diuisis inter se parti-
bus quot quisque verba et quo ordine exci-
peret. De iis, qui acta praesidum notis exci-
piebant, nonnulla AMMIANVS habet lib. XIII.
MODESTINVS in l. inter eos 33. §. 1. D. in
quibus causis maiores eos ait, qui notis scri-
bunt

bunt acta praesidum reipublicae causa non adesse certum est. Etenim commodi sui causa operam praesidibus nauabant, ideo nec reipublicae causa abesse credendi erant; nec ex eo edicto restituendi, ut recte docet ANTON. FABER in *ration. ad cam l. 33.* quemadmodum nec ii, qui legationes liberas a senatu impetrabant, aut priuati ornamenti; aut priuatae rei gratia *l. reipublicae 36. D. cod. l. Qui libera 14. D. de legationibus*, quod etiam animaduertit GERARD. NOODT in *comm. ad tit. pand. ex quibus causis maior.* Actorum eiusmodi, quae saepe notis, ut videtur, excipiebantur, complura exempla habemus apud RVNARTIVM; nonnulla in pandectis extant, veluti apud SCAEVOLAM in *l. penult. D. de auctor. et conf. tutor. et cur.* ubi referuntur acta quaedam inter curatorem pupilli et creditorem facta apud procuratorem Caesaris. Priscus procurator Caesaris dixit: *faciat iudicata: Nouellus curator dixit: abstineo pupillum: Priscus procurator Caesaris dixit: Responsum habes, scis quid agere debeas.* Similia actorum apud principem exempla dabunt MARCELLVS in *l. pen. D. de his, qui in testamento delentur*; CALLISTRATVS in *l. pen. D. ad l. Iul. de vi priu.* Demum quaecunque res veloci manu scriptis mandanda esset, notis adhibitis quam citissime designabatur, quum potissimum accederet mira quaedam scribentis celeritas longo certe usu comparata. De Tito SVETONIUS in *eius vita cap. III. e pluribus*, inquit,

quit, *comperi notis quoque excipere velocissime solutum.* Præter MANILIUM superius laudatum MARTIALIS lib. XIII v. 184.

Currant verba licet, manus est velicior illis.

Nondum lingua suum dextra peregit opus.

Eleganter diuus BASILIUS in epistola ad notar. *οἱ λόγοι τὴν φύσιν ὑπόπτερον ἔχουσι. διὰ τῆς σημείων χρήσεως, ἵνα ἱπταμένων αὐτῶν λάβῃ τὰ τάχος ὁ γεγράφων.* Sermones alate nature sunt: ideo notis opus habent, ut ipsorum volantium celeritatem scriptor adsequatur. Ad celeritatem quoque, licet multo minorem, ea verborum compendia pertinent, quæ abbreviationes vulgo dicuntur et quoniam litteris constant communi consensu receptis, longe distant a notis; nec vnicam tantum, ut sigla; sed plures litteras continent; non omnes tamen, quas integra dictio requireret.

CAPVT III.

Earundem constitutionum loca superius adlata explicantur. Quid siglorum adpellatione ibidem contineatur. Testamentum parentis inter liberos *ὁ λογαριασμός ex nou. 107. cap. 1. Pœna si quis aduersus eas constitutiones faxit.*

PLVRIBVS differentiis veluti in antecessum propositis, illud est huius institutæ scriptiōnis ac temporis inuestigare, an superiore Iustiniani prohibitione tantummodo sigla proprie sic adpellata; an vero et notæ et abbrevia-

nationes quælibet contineantur. Ac pro-
 cul dubio affirmari posse videtur, imperato-
 rem hæc omnia a pandectis arcere voluisse.
 Ad primas dictionum litteras, veluti I. E.
iudex esto prohibitionem illam pertinere, s.
 ISIDORVS recte existimauit, quippe de huius-
 modi litteris, quæ *verborum suorum note sunt*,
 ita scripsit *origin. lib. 1. cap. 22.* Has iuris no-
 tas nouitii imperatores a codicibus legum abolen-
 das sanxerunt: quia multos per has callidi in-
 genio ignorantes decipiebant; atque ita iusserunt
 scribendas in legibus litteras, ut nullos errores,
 nullas ambages afferant; sed sequenda, et vitan-
 da aperte demonstrent. Minime dubitandum vi-
 detur; quin hispalensis episcopus, dum nouitios
 imperatores memorauit, Iustinianum intel-
 lexerit, post cuius obitum quinquaginta
 fere elapsis annis florebat. In Hispaniam
 vero peruenisse Iustinianæ leges, argumento
 illud est, quod maxima Hispaniæ pars usque
 ad Leouigildum, qui regnare cæpit anno fere
 DLXVII. græco parebat imperio, atque omnino
 romani iuris auctoritas extincta ibidem fuit anno
 DCLVII. ut recte conicit DONATVS ASTENSIS
dell' uso, e autorità della ragion civile l. 1. cap. VIII.
pag. 161. Mirum videri poterit, ISIDORVM ip-
 sum *orig. lib. v. cap. 1.* vbi legum conditores
 refert, nullam Iustiniani mentionem habe-
 re. Distinguit a legibus antiquis nouas,
 quas a CONSTANTINO cæsare cæpisse
 tradit: deinde Gregorianum, Hermogenia-
 num

num et theodosianum codicem nominat: de iustinianeis collectionibus ac nouellis *ὁσδὲ γέγ.* Fortasse recentiores ipsas omisit, quarum recens memoria erat, quasi nec quisquam fere efferet, qui editos a Iustiniano libros ignoraret; ideo nouitios imperatores quasi nouissimos dixit ex ALFENI sententia (vicumque ab A. GELLIO improbata *noct. att. lib. 17. cap. 5.*) quum augere atque intendere vellet noui significationem.

Neque solum prohibuisse videtur Iustinianus, ne dictiones integras prima dumtaxat littera librarii indicarent; sed multo etiam magis, ne notis in specie sic adpellatis pandectas describerent. Sane siglorum adpellatione Iustiniani æuo etiam notæ comprehendebantur; idque ex eo coniici potest, quod quæ græco prorsus nomine *σημεῖα* dicta sunt, latino ad græcorum formam prolato vocabulo *σίγγλας* tunc temporis nuncupabant. En ipsius TRIBONIANI verba in const. *Δέδωκεν §. 22. καὶ κατὰ τῶν σημείois τιςιν ἐν τῇ γραφῇ χρημένων ἀπερ σίγγλας καλῶσιν, et aduersus eos, qui notis quibusdam in scriptura utantur, quas siglas vocant.* Quo quidem loco τὰ σημεία non tam pro primis dictionum litteris; quam pro notis potissimum accipi videntur: græce notas *σημεῖα* dici, iam superius innuimus, et in synopsi basilic. *lib. xxxv. tit. 21. cap. 33. pag. 526.* quod PAVLLVS IC. de notis dixerat in *l. Lucius 40. in*

C

princ.

princ. D. de testam. milit. id ita adfertur:
 δεχόμεθα τὰ σημεῖα εἰς διαθήκην, *admittimus
 notas in testamentum.* Quæ vero sigla numero-
 rum in const. Deo auctore §. penult. dicuntur,
 nil aliud esse videntur; quam notæ numerales.
 Interdum tamen sequiore etiam ætate τῶν
 σημείων adpellatio sigla proprie dicta complecte-
 batur. MAGNONIS liber de notis, quo sigla
 quamplura continentur, Carolo regi hoc disticho
 dicatus est:

*Hac iuris σημεῖα libens rex accipe Carle,
 Offert deuotus quæ tibi magno tuus.*

Præterea non sigla tantum; sed et notæ et
 abbreviationes scripturam conturbant, qua voce
 vitur ea const. Δεδοκεν Iustinianus. Ad sigla,
 notas, monogrammata, abbreviationes, aliudquæ
 quid simile ratio illa pertinet, quam ipse adfert
 d. const. Deo auctore §. penult. his verbis, *ne
 autem per scripturam aliqua fiat in posterum du-
 bitatio.* Ea omnia sunt compendiosa enigmata,
 quæ ibidem ille auersatur, et per compendium
 ipsi legum interpretationi, vel compositioni maxi-
 mum adferunt discrimen, ut est in const. omnem
 §. illud, adeo ut diuinantibus magis; quam in-
 terpretantibus, opus sit, quemadmodum im-
 perator idem ait nov. 107. in præfat. ac ridicu-
 lum procul dubio fuisset sigla vetare; notas au-
 tem et abbreviationes aliaue compendia per-
 mittere, quum vel hæc ipsa sæpenumero re-
 nebras offundant clarissimis alioqui legi-
 bus

bus et cuius etiam perito ancipitem cogitan-
di curam relinquunt. Id apertissime testantur
quamplura doctissimorum hominum non in
figlis modo; verum etiam in notis explicandis
diffidia, veluti quum alii notam illam 4 qui-
narium numerum, alii τὸ κόππα, seu nona-
genarium, recte alii senarium designare puta-
runt. Quam saepe in errorem induxerint fig-
la, notæ, litterarum compendia male percepta
ab imperitis librariis, quorum erat Daum
potius agere; quam Oedipum, referre super-
sedeos.

Illud etiam accedit, quod omnia hæc ab
eo scribendi genere, quod Iustinianus iubet,
maxime abhorrent: vult enim pandectas per
litterarum consequentias scribi, dicat const. Deo
auctore §. penult. d. const. tanta §. 22. penaque
eos coercet, qui μὴ δι' ὅλης τῆς τῆ ἀριθμῆς, τὰτε
ὀνόματα τῶν πάλαι σοφῶν, τὴν τε ὅλην νο-
μοθεσίαν γράφουσιν. . . non per totum numeros,
et nomina veterum prudentum et totam legum posi-
tionem scribunt. Qui notis et abbreviationibus
vritur, is certe non per consequentias litterarum,
non δι' ὅλης scribit: quod sane apertissimum est.
Ita quoque testamentum parentis inter liberos,
etsi in eo plura testamentorum sollemnia re-
laxentur; ὁλογράμματος tamen sit, necesse est:
iuber enim Iustinianus nou. CYII. cap. 1. no-
mina filiorum, propria patris manu, qui litte-
ras sciat, præterea vncias, ex quibus scribit eos

C 2

here-

heredes, non signis numerorum, μή τοῖς συμβόλοις τῶν ἀριθμῶν designari; sed per totas litteras δι ὅλων γεγραμμάτων declarari. Quæ hic imperator σύμβολα τῶν ἀριθμῶν dixit, eadem in *laud. const. Deo auctore* §. penult. sigla numerorum vocauerat. A GALENO σημεῖα τῶν ἀριθμῶν dicta sunt: sic enim scripsit περὶ ἀντιδότων lib. I. c. 5. in fine: τὰ δὲ δὴ βιβλία κατὰ τὰς βιβλιοθήκας ἀποκείμενα, τὰ τῶν ἀριθμῶν ἔχοντα σημεῖα, ῥαδίως διατρέφεται... libri vero, qui in bibliothecis repositi sunt et numerorum signa habent, facile deprauantur. Huiusmodi erroribus ut occurreret MENEKRATES, librum scripsit, quo nullæ numerorum notæ continebantur, eique idcirco hanc epigraphen adiecit: Ὀλογράμματα αυτοκράτορος, Hologrammata imperatoris, ut eodem loco GALENVS testatur.

Ea quoque de causa Iustinianus Ὀλογράμματος esse voluit pandectarum libros, ac, si quis aduersus eas constitutiones faceret, ei falsitatis pœnam irrogauit, grauem eam quidem et impense acerbam, quæ facile ostendit, quo animi proposito, et quam acri studio imperatori consilium esset, cauere, ne siglorum notarumue cacoethes in pandectas irrueret. Quum enim graue admodum sit, liberum hominem romanam ciuitatem atque adeo patriæ potestatis, testamenti, legitimarum hereditatum iura amittere, spoliari bonis, fortunisque omnibus, licet ipsi eorum, quæ postea acquireret, vsus

ususfructus concedatur, neruo; aut compedi-
bus vinctum in certam insulam deportari, ibi-
demque perpetuo manere, his omnibus, quæ
deportationis propria sunt, *l. sunt quidam 17.*
§. 1. D. de penis l. inter 6. in princ. l. deporta-
tus 15. D. de interd. et releg. l. deportatorum 8.
C. de penis, eum coerceri Iustinianus voluit,
qui sigla notasque in conscribendis pandectis
adhiberet; imo vero si seruus esset, ultimo sup-
plicio damnari: nimirum falsitatis pœna in ser-
uos vltimum supplicium est; in liberos vero
deportatio *§. item 7. inst. tit. de publ. iudic. Et*
quoniam ea, quæ lege fieri prohibentur, si fuerint
facta, non solum inutilia, sed pro infectis etiam
habentur, l. non dubium 5. C. de legib. omnem
idcirco in iudiciis fidem et auctoritatem haud
immerito sustulit Iustinianus iis pandectarum
volaminibus, quæ sigla in quacunque sui parte
vel semel tantum contineant. Iam vero quum
huiusmodi librorum domino damnum exinde
inferatur, eorum æstimationem in duplum con-
sequi idem poterit, *si ignorans tales libros vel*
comparauerit; vel confici curauerit. Atque adeo
sane, quæ duo in coercendis delictis legislatori
animaduertenda sunt, nempe, vt GROTIUS ait
de iure bell. ac pac. lib. 11. cap. 17. §. 22. actus vitio-
sitas et effectus, vt illi pœna, huic damni re-
paratio respondeat, ea diligenter hisce constitu-
tionibus Tribonianum obseruasse, compertum est.

CAPVT V.

Librarios, qui florentinum exemplar, conscripserunt, iustinianeis constitutionibus non vbiq̃ue penitus paruiss̃e ostenditur: vnde coniectura est, illud non esse iustiniani archetypum.

Eiusmodi exemplaris ætas.

IAM quæ fuerit imp. Iustiniani ea de re mens, quæ cura, quæ sollicitudo, satis superque hactenus expositum est: sequitur, vt ordine videamus, virum florentini exemplaris scriptores; plures enim eos fuisse, ANT. AVGVSTINVS emendat. lib. IIII. cap. 2. et BRENCMANNVS hist. pand. lib. I. cap. 3. optime coniecerunt, iis constitutionibus diligenter paruerint. Ac nulla quidem in eo sigla in specie sic dicta inueniri testatur idem BRENCMANNVS *ἀντίγραφος* lib. II. cap. 3. pag. 120. Verum in tit. de legibus aliisque locis aduersus Iustiniani sanctionem numeri librorum notis designati sunt, eodemque titulo K̃ pro *κα* legitur. Quin etiam in l. 13. eod. tit. habetur

ΛΙΒΡΟΙ ΔΕ ΔΕΔΙΜΑ ΕΔΙΛΙΟΝ
pro libro primo ad edictum ædiliū; sed iam olim correctum fuerat plenisque litteris perscriptum. Notæ etiam numerales exstant in inscriptionibus l. 25. de heredib. instit. l. ult. ad S. C. trebell. l. 6. de confessis l. 16. de legationibus: quas quidem obseruationes diligentissimo BRENCMANNO debemus, qui alia exempla in toto exemplari se non deprehendisse, fatetur. Aliter se res ha-
ber

bet in alariciano codice Wurceburgensi, quem
 ECCARDVS *rer. franc. lib. 23. pag. 452.* pan-
 dectis florentinis ætate parem, si non supe-
 riorem, cl. RITTER *in epist. ad lectorem præ-*
fixa codici theodosiano Lipsiæ edito, illis procul
 dubio antiquiorem existimauit. Multa in eo
 sunt, eodem RITTERO teste, litterarum com-
 pendia, nomina propria decurtata, sigla de-
 mum, veluti *AD. Augustus dixit*; sed quamuis
 notæ, quas exstare diximus in florentino ex-
 emplari perpaucæ sint, nulliusque fere mo-
 menti; aduersantur tamen iis Iustiniani ver-
 bis *καὶ εἰ πρὸς ἀπαξ ἐν τῷ γενομένῳ . . .*
etiamsi semel sit hoc admissum. Interim duo hæc
 liceat colligere; primum nempe, Iustiniani;
 seu Triboniani authographum; siue archety-
 pum illud exemplar non esse, in quo sanctio-
 nes de ratione describendi pandectas ab ipso
 imperatore conditæ, tanta feueritate munitæ,
 inculcatæ sæpius, ac summa sollicitudine to-
 ties confirmatæ, interdum etsi perraro, ne-
 gliguntur tamen, adeo, vt si nondum illæ in
 desuetudinem abiissent, id ipsum exemplar
 nulla in iudiciis auctoritate polleret; alterum
 vero, quum raræ admodum in eo notæ et
 abbreviationes deprehendantur, non multo
 post ipsius Iustiniani mortem, iisque consti-
 tutionibus nondum penitus obsoletis idem
 descriptum fuisse. Quæ quidem doctissimo-
 rum virorum, ANTONII AVGVSTINI *lib. I.*
emend. cap. I. ANTONII CONTII *lib. disput. c. 6.*

FRANCISCI TAVRELLI *ad lector. ante edit.*
flor. PETRI LAMBECII *in commentar. de bib-*
lioth. casar. Vindobon. lib. I. cap. 14. et BRENC-
MANNI *hist. pand. lib. II. cap. 3.* sententia per-
quam verisimilis est. Vetustatem enim etrusci
exemplaris complura testantur, litterarum for-
ma, quæ græcæ ac romanæ veteri scripturæ
proxime accedit; nisi quod quædam in Gothis
accepta videntur, ut recte monet ANT. AV-
GVSTINVS in *præfat. lib. I. emendat.* raris-
sima dictionum interualla, nullæ plerumque
interpunctiones, græca sine vllis accentuum
notis, quæ ubi adiectæ sunt, recentior manus
aperte dignoscitur. Et sane in antiquioribus
Mss. aut coniunctionem illam vocum sine inter-
capedine vlla occurrere; aut punctum post om-
nes voces; vel post singulas dumtaxat clausulas
additum esse, omnes norunt, qui huiusmodi
exemplaria versare solent: quod et præ ceteris
testantur cl. MONTFAVCON *pal. græc. lib. I.*
cap. 4. et IO. CLERICVS *art. crit. part. III. sect. I.*
cap. 10. §. 2. diserte etiam IO. MORINVS ait
in *exercit. XII. de hebræi græcique textus sincer-*
ritate, num. 5. Antiquos tam græcos; quam
latinos continua litterarum serie scripsisse, nullis
super; aut inter verba distinctionibus; aut accen-
tibus adscriptis. Deinde vero, magna, in-
quit, *pars librorum, qui ante centum supra*
mille annos scripti supersunt, est istiusmodi.
Quamuis enim ARISTOPHANES Byzantius
grammaticus olympiade cxxxv. sub Prole-
mæo

mæo Epiphane, Aegypti rege, accentuum et spirituum formas inuenerit et, quo loco essent constituendi, docuerit; a librariis tamen ante VII. sæculum negligebantur, ut laudatus MONTFAUCON obseruat *dict. cap. 4.* Quamobrem haud immerito doctissimi plerique viri florentinum pandectarum exemplar VI. vel VII. sæculo exaratum putarunt. BRENCMANNVS enim *lib. II. cap. 2. pag. 106.* circa a. d. DLXXII. certo non ita multo post conscriptum existimat: MABILLONIVS *de re diplom. lib. v. tab. 6.* illud inter libros, sæculo VI. scriptos, accensuit: initio sæculi VII. idem adscripsit laudato superius loco LAMBECIUS: em. NORISIUS fere post dimidium sæculi VII. scriptum esse, iudicabat: sic enim sententiam suam protulit in *cenotaph. pis. diss. IIII. cap. 6. in pandectis ante mille annos, et quod excurrit, maiori romana littera exaratis ubique legitur; solemne.*

CAPVT VI.

*Coniecturæ aliæ, quibus comprobatur, florent. exemplar non esse prototypum Iustiniani.
Exemplaris eiusmodi menda, et lacunæ.*

PRAETER superiorem illam ex Iustiniani constitutionibus ductam, aliæ quoque adferri coniecturæ possunt, quibus facile ostenditur, florentinum pandectarum exemplar imperatoris ipsius archetypum non fuisse. Nam ut singula librariorum menda præteream, quæ in

illud irrepserit, et quæ postea ad alicuius libri exemplum correctæ videntur, quemadmodum sentiunt ANT. AVGVSTINVS *lib. I. emend. cap. 1. in fine*, et CONTIVS *l. disput. 6. et 1. subseciu. 8.* diuersa manus, diuersumque aramentum, quo factæ ibi sunt emendationes, aliæ, vt licet coniecturis adsequi, coaræ, aliæ, recentiores, vt obseruat BRENCMANNVS *lib. I. cap. 3. in fine*, POLITIANI sententiam refellunt existimantis *miscellan. cap. 41.* emendationes illas ab ipso Triboniano prodiisse. Iam si quis lacunas, quæ in eodem exemplari habentur, animaduertat, archetypum illud esse, haud facile existimabit. Interdum enim in alicuius capitulis; seu legis contextu non modo aliquot verba; sed integri etiam versus a librariis omissi sunt, veluti in *l. Quintus 27. §. cui legatum 4. de auro, argento, mundo leg.* Florentiæ hæc leguntur, *cui legatum est aurum omne, quod suum esse (legendum esset) cum moreretur, vindicare potuit suum esse.* Quædam hic desunt, quæ felici coniectura quondam restituta fuere in vulgatis, nempe hæc postea verba *cum moreretur* addenda esse, haud immerito visa sunt, *eius omne aurum fiet, quod tunc paterfamilias cum moreretur.* In fine tituli *de bonis damnatorum* lex 7. absoluta non est; sed pars columnæ, et integra sequens pagina vacua manet, BRENCMANNO ipso teste *l. II. cap. 5.* et quatuor leges ibidem desiderantur, quas CUIACIVS *lib. VI. obs. cap. 23. ex libro LX. Basilicor.* resti-

restituit. Ita etiam in fine tituli *de interdictis et relegatis* exarandæ supersunt vnius, columnæ duæ tertiæ partes, integra etiam columna altera, denique tertia pars primæ columnæ folii aduersi, vt locupletissimus auctor BRENCMANNVS idem laudato loco testatur; adeoque duarum veluti columnarum spatium relictum est, ac reuera defunt leges decem, quas in editione sua ANT. CONTIVS ex latino basilicorum libro LX. CVIACII, post *legem 9. de interd. et relegatis* reposuit; sed vt animaduertit LEVNCLAVIVS notator. lib. II. num. 118. *thes. iur. tom. III. col. 1529.* quia CONTIVS græca non viderat, vitium quoddam typographicum in l. 15. §. *deportatus* i. in suam quoque transfudit editionem, quippe edidit *sine principe*, quum in basilicis habeatur *χωρὶς βασιλέως, sine principe.* Omnes autem laudatas leges quatuordecim, quæ in florentinis pandectis aliisque defunt, CAROLVS HANNIBAL FABROTTVS post XII. exercitationem, græce et latine ex versione CVIACII ex libro LX. basilicorum tit. 52. et 54. edidit; atque in *thes. iur. tom. III. col. 1229. et seq.* habentur. Denique et illud non omittendum, quod BRENCMANNVS tradit, post titulum *de bonis damnat.* ac titulum *de interdictis et relegat.* in florentinis pandectis *quedam adnotata esse defectum proculdubio denotantia; sed quæ præ vetustate discerni amplius nequeunt.* Quamobrem præter illas Iustiniani constitutiones, quibus
libra-

librarii in florentino exemplari describendo non omnino paruerunt, siue ea spectentur, quæ mendose ibidem scripta sunt; siue ea, quæ perperam sunt omissa, vix ac ne vix quidem probabile videri cuiquam poterit, fuisse illud imperatoris eiusdem; siue Tribonianus quis mallet, archetypum.

CAPVT VII.

An pandectarum exempla, quæ superesse noscuntur, omnia ex florentino exemplari originem duxerint. Adfirmantium opinio, græcis libris exceptis, præfertur. De perturbato in postremis exemplaris eiusdem chartis conglutinandis ordine. Eius erroris schema. Haud rectum esse earum chartarum ordinem ostenditur.

SED iam ad superius propositam secundo loco quæstionem consentaneum erit accedere, quæ plurimum dubitationis habet et in qua pertractanda doctissimorum hac nostra etiam ætate virorum non vnum idemque est iudicium. Quæritur nempe, an libri pandectarum, qui exstant; vel quos exstare nouimus, omnes ex florentino exemplari manauerint. Ac mihi quidem rationum, quæ vtrinque adferuntur, momenta accurate perpendenti, tametsi præstantissimi viri CUIACIUS, CHRIST. GOTTFR. HOFFMANNUS, VANECKIUS, SCHULTINGIUS, ac nouissime etiam DONATUS ASTENSIS, GRANDIUS, TANYCCIUS, CHRIST. GOTTL. SCHWARZIUS, WIELINGIUS

LINGIVS id negent; firmissimis tamen argumentis inniti semper visa est LAELII TAVRELLI ET ANTONII AVGVSTINI sententia (FRANCISCO BALDVINO, LVD. MIRAEQ, FREHERO, THVANO, HILLIGERO, ALBERICO GENTILI, DVCKIO, VLRICO HVBERO, REINOLDO, BVRCARDO GOTTHELF STRVVIO, BRENCMANNO etiam probata) qua conicitur, omnes, quos exstare nouimus, pandectarum libros ex hoc ipso, de quo agimus, florentino exemplari originem duxisse. Idque in primis ostendit insignis ille error, quo conglutinator librarius; siue vt vnico verbo cum COMNENO in *descriptione montis Atho* loquar, βιβλιοθήκης, postremas secundi voluminis chartas, quæ dissolutæ erant, perperam transposuit atque adeo penultima loco eam collocauit, quæ antepenultima esse debuerat. Omnium primus erratum hoc animaduertit LAELIVS TAVRELLVS ac de eo scripsit in *epistola ad Franciscum filium ante commentarium ad gallum et L. Velleiam thes. iur. toin. IIII. col. 1603.* ostenditque idem ANTONIO AVGVSTINO, vt hic testatur *lib. I. emend. cap. 1.* Itaque quum eadem ordinis inuersio in digesta omnia, siue manu exarata; siue typis ante LAELIVM TAVRELLVM edita inuaserit, neque vllum adhuc, si edita post Lælianam illam obseruationem excipias, exemplar prodierit, in quo error idem non deprehendatur: haud leuis profecto coniectura est, omnia, quæ habentur, pandectarum exem-

exempla e florentino manuscripto dimanasse. Quod tamen de græcis libris, quibus pandectarum interpretatio; aut paraphrasis continetur, minime sentiendum est: tum quia licet florentino exemplari longe sunt posteriores; tamen concinnati magna ex parte videntur et versione κατὰ τὸδα THALELAEI, quem Iustiniano σύγχερον fuisse ferunt; tum quia, ut animaduertit ANT. CONTIVS *disp. cap. 6.* in iis capita; seu leges tituli *de regulis iuris* eo ordine collocatae sunt, quo dispositae fuerant in florentino ipso exemplari; antequam tres vltimæ eius paginae transponerentur.

Neque verò in dubium vocauerim, quin hæc membranarum traiectio in florentino libro existeret: nam præter summam TAVRELLI et AVGVSTINI integritatem ac fidem, illam ipsam deprehendit HENRICVS BRENGMANNVS, ut constat ex *hist. pand. lib. III. cap. 2.* eandemque ego ipse diligenter animaduerti, quum primum doctissimi viri de veteribus monumentis optime meriti ANT. FRANCISCI GORII opera pridie nonas Augusti anno MDCCCXXXII. præstantissimum illud, VIAC. GOTHOFREDVS ait, iuris prudentiæ ancile conspexi. Error autem huiusmodi est. Quinque secundi voluminis extremæ chartæ ita compactæ sunt, ut earum prima et secunda, quemadmodum et quinta, recte se habeant; verum in tertia et quarta errauit Βιβλιοδότης, qui tertia loco quartam conglutinavit.

tinavit. Etenim tertiæ chartæ postrema est
lex non potest, de regulis iuris, in qua sunt
hæc verba... non potest, dolo carere qui imperio
magistratus non... Quintæ chartæ initio ante l.
Quoties nihil vestigia conspiciuntur verbi paruit,
hoc modo, **QUIT** quod sane verbum extremo
quartæ chartæ non cohæret, quam claudunt
ultima verba legis ad ea, nempe hæc... In con-
tractibus successores ex dolo eorum, quibus succe-
runt, non tantum in id, quod peruenit; verum
etiam in solidum tenentur: hoc est unusquisque pro
ea parte, qua heres est... adiectaque sunt, vt in
fine aliarum legum, duo puncta. Sed quo luculen-
tius id omne exponatur, eorum schema, quæ
tum in principio, tum in fine tres illæ chartæ
habent, oculis animoque subiiciendum videntur:

Initium tertia charta sumit a l. Creditor

Definit in hæc verba

Idem libro sexto epistularum. Non potest
dolo carere qui imperio Magistratus non

Quarta incipit a l. Qui in seruitute

Definit in hæc verba legis ad ea

... hoc est

unusquisque pro ea parte, qua heres est:

Quinta incipit ab hac voce

QUIT

Idem libro septimo epistularum. Quoties.

nihil

Extre-

Extremis igitur verbis legis *non potest*, ac
 tertiæ adeo chartæ aptandum procul dubio est
 initium quintæ, hoc est, vox illa *paruit*, quam
 deinde sequitur lex *Quoties nihil*. Ita etiam post
 legem *ad ea*, quæ postrema est quartæ mem-
 branæ, et in hæc verba definit; *heres est*, collo-
 cetur oportet lex *Creditor*, tertiæ nimirum
 chartæ principium.

Accedit firmissimum ANTONII AVGVSTINI
 argumentum *lib. i. emend. cap. i.* quo mirifice
 comprobatur, errasse eum, qui postremas il-
 las membranas compegit. Lex *ad ea* sumta est
 ex libro LXXI. *Vlpiani ad edictum*, quemad-
 modum ex eiusdem legis inscriptione adparet;
 si post eam collocanda esset lex *quoties nihil*,
 vt per summam conglutinatoris incuriam in
 MS. florentino collocata est, sumta esset eadem
 lex *quoties nihil* ex libro septimo epistolarum
 VLPiani, quoniam in eius inscriptione legitur:
Idem libro septimo epistolarum. Verum in indice,
 qui in illo ipso exemplari habetur et in quo
 nomina iurisperitorum eorumque libri re-
 censentur, ex quibus compositum est pandecta-
 rum syntagma, nullus profecto liber epistola-
 rum VLPiani refertur; ex aduerso autem si
 ea lex *quoties nihil* continuo scribatur post le-
 gem *non potest* ita, vt scripta esset; nisi mem-
 branæ illæ perperam compactæ essent, inscrip-
 tio hæc... *Idem libro septimo epistolarum*...
 ad IAVOLENVM IC. tum pertinebit, cuius exstant
 duæ

duæ leges, quæ ἀνέσως antecedunt. Ipsi autem IAVOLENO quatuordecim libri epistolarum in eodem indice tribuuntur, *Iavoleni epistolon βιβλια δεκατεσσαρα*. Constat igitur, legi non potest coniungendam esse vocem illam paruit, ideo, quæ antepenultima charta est, penultima esse debet. Quamobrem haud immerito quinque illis conglutinatis chartis numeri superius adpositi sunt ad oram exteriorē hoc pacto 1. 2. 4. 3. 5. idque probabile est a TAVRELLO profectum esse, ut ait ERENEMANNVS lib. II. cap. 1. in fine.

CAPVT VIII.

Perturbatus idem ordo in ceteros pandectarum libros inuectus Aliena manus in vulgatis deprehenditur in l. non potest D. de reg. iur. Variæ lectiones in l. ad ea D. eod. Duorum titulorum traiectio in libro xxxvii. pand. e florentino MS. in ceteros libros deriuata.

PRAEPOSTERVM vero illum ordinem in manuscriptis omnibus et impressis ante TAVRELLI ætatem libri seruatum fuisse, viri docti testantur. LAELIVS TAVRELLVS in epistola ad filium, præmissa commentario ad Gallum et l. Velleiam ita scripsit: Qua peruersi ordinis serie digestorum libri titulo de diuersis regulis iuris antiqui iam inde ante Accursum passim leguntur, et ANT. AVGVSTINVS emend. lib. I. cap. 1. ex his adparet errorem pisani librarii omnes librariorum sequi

D

sequitos et negare audeo exstare aliquem digesto-
rum librum, quo non idem error sit. Pisanum
tamen fuisse librarium, qui in iis membranis
compingendis errauit, equidem cum ANT.
AVGVSTINO pro certo adfirmare non aulin:
forte enim insigne hoc exemplar, antequam
Pisas translatum esset, ac certe, antequam ex
hoc vno ceteri libri fluxissent, perturbatum
illum ordinem in se receperat. Sed hoc in
præsentia οὐδὲ παρρηγόν. Ait quoque LVDOV.
MIRAEVS ante corpus iuris a. CIOICLIT.
nam quaecunque hactenus excusa sunt digestorum
exemplaria, tum Ms. quæ quidem mihi videri
contigit, haud dubie ab istis libris originem velut
per traducens ducere videntur. Quod quidem
ineluctabili argumento ita esse ex tribus chartis
postremis etc. Fuerunt tamen CONTIO teste
disput. cap. 6 nonnulli, qui quasi pro fabulis
habebant, quod TAVRELLVS et ANT. AVGVS-
TINVS scripserant, propter præpostere con-
cinnatas postremas illius exemplaris paginas
capita tituli *de regulis iuris* perperam hodie in
omnibus pandectarum codicibus esse transposita:
prædicabant præterea posse reperiri quædam
exempla, quæ eam capitum transpositionem
non haberent. Quamobrem, licet ipse CON-
TIVS de ANT. AVGVSTINI et TAVRELLI
fide non dubitarent, tamen, inquit, et quotquot
potui exemplaria Ms. conquisui, ut quoad fieri
posset, oculatus essem eorum, quæ vera affirmaue-
rant, testis. Addit deinde numerosa diuersis in locis

ac

ac bibliothecis exemplaria inspexisse et quinque sibi comparasse; reperiisse autem in iis omnibus titulum de *reg. iur.* simili præposteratione transpositum. Itaque, subiicit, *mibi iam certissimum esse persuadeo, quod illi scripserunt, omnia, quæ extant, pandectarum volumina ex florentino veluti archetypo esse descripta.* Neque hactenus, quod sciam, vel ab iis, qui contrariam sequuti sunt sententiam, exemplar vllum prolatum est, in quo non idem error deprehenderetur. Quod vero scripsit cl. GRANDIVS in *notis ad epist. de pandectis num. 29.* nempe, *non enim per omnia prorsus; sed fere per omnia, inquit Contius, quotquot exstant exemplaria is error dimanauit; ergo aliqua ab illo immunia, ideoque non ex etruscis libris descripta fateri necesse est,* id nullam profecto vim habere videtur; nam si CONTIVS, qui, ut ipse fatetur, exemplaria, quotquot habere potuit, diligenter inspexit, vnum vel alterum reperiisset, quod ab huiusmodi ordinis inuersione immune esset, vtrique illud ad refellendam TAVRELLI ET AVGVSTINI, quam expendere sibi proposuerat, sententiam indicasset; imo vero in adlato superius *cap. 6.* nullo dubitationis vel exceptionis signo addito, sed ἀπλῶς affirmavit, omnia, quæ extant, pandectarum volumina ex florentino esse descripta.

In vulgatis autem digestis, quibus adscriptæ sunt ACCVRSII *glosse*, quoniam deesse aliquid videbatur in laudata *l. non potest D. de reg.*

iur. iis verbis, *qui imperio magistratus non*, adiectum fuit, *obtemperat*: deinde ibidem sequitur lex *qui in servitute*, cum qua incipit quarta illa membrana in florentino exemplari perperam compacta; sequi tamen debuerat lex *quoties nihil*, ut iam ostendimus, et reuera sequitur in editis libris ex TAVRELLI observatione emendatis. Iam vero quoniam et illud perspicuum erat, vocem *paruit* minime omnium convenire extremis quartæ membranæ verbis, adeoque nec legi *ad ea*, in cuius fine habetur, *hoc est unusquisque pro ea parte, qua heres est*, foriptum fuit, *hoc est ut unusquisque pro ea parte qua heres est*, adiectumque ab aliquibus *conveniat*, atque, ut in fine ipsius legis animadvertit ACCURSIVS, legebatur ab aliis, *condemnetur*, ab aliis, *partiat*. Quam lectionum varietatem, et inconstantiam quisquis recte animadverterit, ex eo ortam fuisse, quod locum illum librarii; vel correctores librorum de suo emendare studuerunt.

Errorem alium, qui e florentino libro incertis omnes irrepserat, animadvertit ANT. AVGVSTINVS *emend. lib. i. cap. i.* Etenim libro xxxvii. pandectarum post titulum *de dotis collatione*, qui vii. est eiusdem libri, descripserat librarius titulum *de ventre in possessionem mittendo*, deinde titulum *de coniungendis cum emancipato liberis eius*, qui inter eos medius esse debuerat; sed ut praposterus ille ordo corrigeretur,

geretur, in margine hæc verba adscripta fuerunt ad titulum *de ventre in possessionem mittendo*, ὅτος ὁ τίτλος μετὰ τὸν ἐξῆς ἐστίν: hic titulus post sequentem est. Et sane id exigit ordinis ratio secundum edictum perpetuum a Triboniano in pandectis plerumque seruata. VLPIANVS enim libro xxxxi. ad edictum ait, sicuti liberorum eorum, qui iam in rebus humanis sunt, curam prætor habuit: ita etiam eos, qui nondum nati sint, propter spem nascendi non neglexit: nam et hac parte edicti eos tuitus est, dum ventrem mittit in possessionem vice contra tabulas bonorum possessionis, l. i. in princ. D. de ventre in poss. mitt. Idem VLPIANVS libro xxxx. ad edictum egerat de coniungendis cum emancipato liberis eius, vt coniiicitur ex inscriptione legis i. D. de coniung. cum emanc. lib. eius. Itaque librarii cum adnotationem illam in margine adscriptam non perciperent; vel negligerent, eos titulos descripserunt eodem plane ordine, quem in florentino exemplari deprehenderant, nulla adnotationis illius ratione habita: in omnibus idcirco vsque ad ANT. AVGVSTINVM libris, post titulum *de dotis collatione* perperam scriptus est titulus *de ventre in possessionem mittendo*. Alios quoque id genus errores e florentino in certa omnia exemplaria deriuatos animaduertit doctissimus idem vir emend. lib. iii. cap. i. et 3. Confirmari præterea ipsa sententia poterit ex iis, quæ adferenda iam sunt, vt argumentis eorum

rum occurratur, qui negant omnia pandectarum, quæ supersunt, exempla e florentinis libris profluxisse.

CAPVT VIII.

Obiectio prima aduersus Taurelli et Augustini sententiam diluitur. Coniecturæ duæ refelluntur, quarum altera a cl. Donato Astensi; altera a cl. Grandio adfertur, ad eludendam vim argumenti ducti ex male compactis in flor. exemplari membranis.

Ac primo illud obstat, quod ex ea chartarum traiectione haud plane confici videtur, quodlibet exemplum pandectarum totum et integrum a principio ad finem ex florentinis libris esse descriptum; sed eas tantummodo chartas, in quibus compingendis erratum est. Sane DONATVS ASTENSIS in præclarissimo opere inscripto *dell' uso, e dell' autorità della ragion civile lib. II. cap. 3. p. 43.* existimat, postremas illas chartas in pandectis vulgaribus multo tempore et usu adritas tandem periisse ac deinde restitutas esse ex pisano exemplari, quod ceteris præstare credebatur; quum autem præpostere in eo compactæ illæ essent, inde factum, vt in vulgaribus quoque ordo peruerteretur. Quam profecto coniecturam vel ex eo inanem dixerim, quod non errorem illum tantummodo; sed et plures alios ex pisano exemplari in vulgares omnes libros fuisse

se deriuatos deprehendi facile potest. Nam
 propter non perceptam græcam illam adnota-
 tionem, de qua superius dixi, vnde titulus
de coniung. cum emanc. lib. eius non suo loco
 descriptus est, etiam lib. xxxxi. digestorum
 verba hæc *pro soluto*, quæ in florentini libri
 margine adscripta sunt, occasionem librariis
 præbuerunt, vt ex iis rubricam *pro soluto*
 conficerent, quæ in omnibus quidem libris
 existat; eam tamen delendam esse, licet id ne-
 get DIONYS. GOTHOFREDVS *ad l. pro soluto*
46. D. de vsurp. et vsucapionib. argumento illud
 est, quod nec in secunda; nec in vltima eius
 tituli lege, soluti mentio fiat; ideo quatuor
 leges, quæ vulgo sub rubrica *pro soluto* scribi
 solent, ad tit. *de vsurp. et vsucapionib.* pertinent,
 vt recte coniecit ANT. AVGVSTINVS *emend.*
lib. iii. c. i. qui tum eodem capite, tum iii.
 capite eiusdem libri similia adfert, quæ mirifice
 comprobant, ceteros pandectarum libros ori-
 ginem e florentinis duxisse. Huc accedit argu-
 mentum, quod etiam desumi potest ex lacunis,
 quæ in florentino exemplari habentur post tit.
de bonis damnator. et post tit. *de interdictis*
et releg. vt superius dictum est *cap. iii.* quæ
 non nisi ex basilicis repleri potuerunt, quum
 leges, quæ in iis locis desiderantur, absint quo-
 que a vulgaribus omnibus siue manu exaratis;
 siue impressis. Quæ quidem omnia aperte demon-
 strant, nullius momenti esse doctissimi ASTEN-

SIS coniecturam existimantis, postremas tan-
 tum pandectarum paginas e florentino Ms. esse
 descriptas; nisi forte quis existimare velit, ea
 tantum loca ex ipso descripta fuisse, in quibus
 vel erratum de eo est; vel aliquid ibi desideratur;
 quod quam ἀτοπον dicta sit, nemo non videt.
 Quod si quis forte cum cl. GRANDIO in *notis*
ad epist. de pandect. num. 29. putaret, pleraque
 vetusta exemplaria non quidem descripta ex in-
 signi in illo codice, qui florentinus nunc appel-
 latur; sed hac in parte a veteribus iuriconsul-
 tis iuxta pisanam litteram correctam fuisse,
 consulto redactis in alium ordinem iis legibus,
 ut cum pisano codice convenirent, haud facile
 nos in suam sententiam duceret, quum probabi-
 le non videatur, adeo sollicitos fuisse veteres
 illos interpretes de corrigendo iuxta litteram
 pisanam hoc solo titulo *de regulis iuris*, ut nul-
 lum reperiri possit exemplum, quod hac, si
 diis placet, correctione non careat; alios vero
 titulos pandectarum; seu leges in iis comprehen-
 sas, in quibus multae magnique momenti variae
 lectiones reperiuntur, nullam corrigendi cu-
 ram habuisse.

CA-

CAPVT X.

*Antonii Contii coniectura quædam improbat
Digestum vetus et nouum Bononiam allatum
antequam pandectarum insigne illud exemplar
Pisis exstaret. Ostenditur etiam partem ali-
quam, quæ antecedit legem quærebatur §i.*

*D. ad L. falcid. e florentino exemplari
fuisse descriptam.*

MAIOREM; quam DONATVS ASTENSIS,
digestorum partem e florentinis libris du-
xisse originem, arbitratus erat ANT. CONTIVS,
qui in præfatione ante suam pandectarum edi-
tionem putauit, eam solum partem, quæ reli-
qua est post legem quærebatur §i. D. ad l. falcid.
ab iis verbis, tres partes, ex florentino codice
esse descriptam. Sententiæ suæ rationem vnâ
attulit ex adpellatione digesti veteris, infortiati,
et noui: nempe *vetus*, inquit, *dictum quia ab
omni vetustate haberetur; infortiatum, quia ve-
teri accrescendo totum opus amplius et fortius red-
didisset, vt ipse barbaræ appellationis sonus indi-
cat; nouum vero quod nouissime Pisis descriptum esset.*
Verum rationi huic maxime refragari historia ip-
sa videtur; etenim Odofredus iurisprudentiam
Bononiæ docuit, ante annum æræ dionysiæ
CICCLXV. quo quidem anno eum obiisse tra-
dunt SELDENVS *dissert. ad Fletam cap. vii. n. 4.* et
GRAVINA *orig. iur. lib. i. cap. 56.* Hæc autem scrip-
sit ODOFREDVS idem ad l. quærebatur D. ad l. falcid.

MVIC

D 5

post-

postmodum fuit translatum, nempe studium iurisprudentiæ, ad ciuitatem istam, Bononiam scilicet, cum libri fuerunt portati; fuerunt portati hi libri, codex, digestum vetus, et nouum, et institutiones: postea fuit inuentum infortiatum sine tribus partibus; postea fuerunt portati tres libri, et ultimo liber authenticorum inuentus est. Quæ si vera sunt, (quemadmodum euident nulla ratio vrget, quæ iis denegandam esse fidem suadeat, dummodo recte intelligantur de libris tantum, qui Bononiam translati fuerunt quæue Bononiæ inuenti, quum aliis in locis paterent) atque adeo si Bononiam adlata simul fuerunt digestum verus et nouum, profecto censendum erit, digestum nouum Bononiam adlatum fuisse; antequam Pisis describi posset. Quippe digestum vetus et nouum Bononiæ habebantur saltem anno CIOCIL. postquam enim PEPO quidam priuata auctoritate Bononiæ ius ciuile docuisset, vt idem ODOFREDVS tradit *ad l. ius ciuile D. de iust. et iure*, IRNERIVS; siue WARNERVS, aut GVARNERIVS anno CIOCIL. pandectas Bononiæ interpretari cæpit, vt præter SIGONIVM in *argumento hist. bononiens.* anno CIOCIL. etiam DONATVS ASTENSIS refert *lib. I. cap. 4. pag. 67. et lib. II. cap. 7. pag. 166.* qui eundem a. CIOCLXXX. vita excessisse coniicit *lib. II. pag. 5. pag. III.* Imo vero etiam multo ante a. CIOCIL. digestum nouum Bononiæ existisse videtur: etiam a. CIOCLXXXII vt apud cl. GRAN-
DIVM

DIVM in *epist. de pandectis* §. 12. et not. 13. et in opere cui titulus *Nuova disamina parte 4. cap. 8. n. 7. pag. 345.* ROBERTVS DE MONTE refert, *Lanfrancus papiensis et Garnerius* (quem ab IRNERIO diuersum probat idem GRANDIVS denota 13.) *socius eius, repertis apud Bononiam legibus romanis, quas Iustinianus imperator romanorum anno ab incarnatione domini DXXX. abbreviatus emendauerat, his, inquam, repertis operam dederunt eas legere, et aliis exponere.* Neque cl. TANVCCIUS Robertum ita scribentem falsi iudicandum esse voluit, *epist. ad acad. etrusc. cap. 12. et in alio opere difesa seconda dell'uso antico delle pandette lib. II. cap. 7. pag. 236.* Si ergo Bononiam primum adlatus fuit codex vna cum digesto vetere et nouo, vt ait ODOFREDVS, consentaneum est, vt quod de LANFRANCI et GARNERII opera romanarum legum studio nauata scripsit ROBERTVS id etiam ad digestum nouum pertineat, illudque Bononiæ fuerit a. CIOXXXII. Pisis autem a. CIO CII. multoque minus a. CIOXXXII. non exstabat insigne illud exemplar; nam siue communem sententiam sequamur, quam tuerur cl. TANVCCIUS, Amalphi inuentum fuit, ad Pisas translatum anno CIO CXXXV. æræ communis, vt docet BRENCMANNVS *hist. pandect. lib. I. cap. 6.* siue cl. GRANDII coniecturam probemus, Bononia Pisas delatum fuit BVLGARI Pisani opera circa a. CIO CXXX. quo IRNERIVS obiit, cuius discipulus fuerat idem

BVL-

BVLGARVS, quem IRNERIVS ipse *os aurum*
 nuncupauit, OTTONE MORENA teste *in Chro-*
nic. laudens. a. CIOCCXXLVIII. aut prope annum
 CIOCCXXLVIII. quo BVLGARIVS erat in celebri
 conuentu apud Roncallias: siue demum illud Con-
 stantinopoli a BVRGVNDIO; seu BVRGVNDIONE
 Pisano Pisas delatum cum eodem GRANDIO
 existimare quis malit, id contigisse incertum erit
 a. CIOCCXXXV. vel CIOCLXXII. utroque enim
 anno BVRGVNDIVS pro pisana reipublicæ lega-
 tionem obiit, primo ad Caloianem, deinde ad
 Emanuele Comnenum imperatores. Quum
 ergo tertium digestorum volumen Bononiæ exsta-
 ret, atque vti coniiicitur, digesti noui adpellatio-
 ne designaretur; antequam præstantissimum
 illud pandectarum exemplar pisani haberent, per-
 peram idcirco ait CONTRIVS nouum dictum fuisse,
 quod nouissime Pisis descriptum esset: quin etiam
 verosimilius existimari potest, nouum ex eo
 dictum, quod a titulo *de noui operis nunciatio-*
ne incipiat. Verum et hoc incertum, quemad-
 modum et incerta omnino est infortiati etymo-
 logia, de qua vel ipso ACCVRSII ET ODOFREDI
 æuo disputabatur, ut ex ACCVRSII verbis liquet
 ad *rubr. D. fol. matr.* et ex ODOFREDO ad
rubr. in fort. col. 1. Quamuis autem ALCIA-
 TVS *lib. III. parerg. cap. 25.* FERANDVS AD-
 DVENSIS, *explicat. lib. I. cap. 23.* DIONYSIVS
 GOTHOFREDVS *ad tit. D. fol. matr.* FABRICIVS
biblioth. lat. lib. III. cap. 10. alii quoque alias
 adferant coniecturas; nihil tamen, quod certum
 sit,

fit, statuere licet, adeo vt LVDOVICVS ROMA-
NVS ad rubr. D. sol. matr. recte scripserit, id
nomen ab illo interprete pro arbitrio suo absque iusta
ratione impositum fuisse, quod continuo usu recep-
tum ad nos manauit, et ALCIATVS idem in pro-
emio lib. I. disjunct. censuerit, barbaram hanc
esse vocem nullius sensus ab indocto aliquo lité-
ratore primum factam, quam deinde alii aequé
indociles sequuti sint. Ex quibus omnibus fa-
cile percipi deprehendique potest, inanem esse
CONTI rationem ab etymologia digesti veteris,
infortiati et noui deductam. Neque momen-
tū aliquid adferre potest, quod idem CONTIVS
a plerisque viris fide dignis audiuisse testatur,
*Romæ in Vaticana bibliotheca exstare duo tantum
illa volumina, vetus et infortiatum*; etenim ex
eo, quod alicubi duæ operis alicuius partes ha-
beantur, non statim conficitur, tertiam partem
nouissime, ac multo post ceteras esse descriptam,
quum plures esse causæ potuerint, ob quas tertia
illa pars ibidem non existeret. Hodie tamen di-
gesti noui exempla aliquot in vaticana bibliothe-
ca habentur, BRENCMANNO teste lib. III. cap. 3.
pag. 253. et cap. 5. pag. 278. quum plures ex
aliis bibliothecis codices illuc obuenerint.

Iam vero et quod CONTIVS putat, reliquam
tantum infortiati partem a l. querebatur 81. v.
tres partes D. ad L. falsc. ex florentino exem-
plari descriptam esse, vel ex eo refellitur, quod
quum

quum librarius in eodem describeret leges ipsius tituli *ad l. falcidiam*, oblitus erat legis *in falcidia 42.* eamque ideo alius eiusdem temporis scriptor in libri margine nota obeli adiecta scripsit, quam notam quum deinde librarii neglexissent, factum idcirco, ut in vulgaribus libris ea lex *in falcidia* perperam scripta sit post legem *falcidia interuenire*, quum describenda superius esset post legem *dolo 41.* Ita lex *serui*, quæ in vulgaribus est 42. debuerat 43. loco describi, et lex *falcidia interuenire* non quadragesima tertia, ut in vulgaribus; sed quadragesima quarta esse debuerat, quem errorem ex florentinis libris manasse animaduertit ANT. AVGVSTINVS *lib. III. Emend. cap. I.* ex quibus hactenus expositis verisimile admodum videri potest, non eam tantum partem, quæ sequitur legem *Quærebatur*; sed et quæ ipsam antecedit, ex florentino Ms. prodiisse.

CAPVT XI.

Impugnatur Abrahami Wielingii ratio, quæ Taurelliani argumenti vim eludere conatur.

NEQVE solum ANT. CONTIVS ET DONATVS ASTENSIS argumentum illud ab inuerso vltimarum chartarum ordine deductum diluere frustra conantur; sed etiam ABRAHAMVS WIELINGIVS in academia franequerana iuris professor omnem lapidem mouet, ut illud possit refel-

refellere. Is enim in *præfatione* ante libros duos *lectionum iuris civilis* hoc habet: *Quanta in aliis etiam scriptoribus, quos haud integros possidemus, lectionum hodie varietas est? quumque certissimum sit, ex vno saepe mutilo omnes alios codices pariter mutilos prodiisse: quis, quaso, illo dudum amisso, statuere audeat, ex decem forte, qui supersunt, unum esse prototypum, ex quo reliqui nouem, tanquam ex fonte riuuli deriuati fuerint. Exemplum vobis Theophili paraphrasis suppeditat in omnibus hodie Ms. ακεΦαδος primo libri primi titulo destituta, non solum Venetis; verum etiam Parisiensibus: hinc certum quidem est, omnes illos ex vno pariter capite minuto codices profluxisse; nemo autem constare dixerit unum ex supersitibus, siue Venetum; siue Gallicum, reliquorum principem ac velut parentem esse. Hactenus WIELINGIUS. Ac profecto esset obseruationis huiusce aliqua vis, nisi luculentissime constaret, ipsum hoc, de quo agimus, florentinum exemplar, in quo duæ illæ chartæ perperam compactæ sunt, occasionem errori præbuisse, qui in ceteris omnibus libris deprehenditur. Verum proculdubio manifestum illud in postremæ chartæ principio vestigium vocis paruit, quod supra commemorauimus, aperte declarat, librarium penultimo loco membranam illam exarasse, quæ nunc vitio eius, qui chartas illas compegit, antepenultima est. Huic ergo tribuenda communis erroris origo: hinc prima mali laves.*

bes. Præterea quum pro verbo *paruit*, quod recte visum fuit minime coherere cum postremis verbis legis *ad ea*, alia exempla habeant *conueniatur*: alia *condemnetur*: alia *patiatur*: idque factum sit, vt hac emendatione postrema charta penultimæ perperam compactæ congrueret, vel ex hoc ipso percipi deprehendique potest, non ex aliis codicibus; verum ex florentino Ms. errorem principio exortum fuisse. Ita, si in peruetusto aliquo Theophili ipsius exemplari primi tituli scripturam vel diuturno vsu; vel alia de causa euauisse adpareret; vel simile quidpiam indicium exstaret, quo deprehenderetur, primum illum titulum ibidem descriptum olim fuisse, haud leui sane coniectura adfirmari posset, codicem eiusmodi reliquorum principem ac veluti parentem esse. Existimat deinde cl. WIELINGIUS, forte ipsum id exemplar, quod in Italiam Iustinianus transmisit, eodem vitio laborasse, vnde error in exempla ab Italis tunc descripta transierit. Sed quando erroris causa in florentino Ms. liquida apparet, cur noua in alio exemplari fingenda est? Iam vero Iustinianus pandectarum exemplar in Italiam misit multo ante annum chr. DLIII. quemadmodum ipse WIELINGIUS fateatur et nos quoque inferius ostendemus *cap. seq.* florentinos autem libros post illud tempus descriptos fuisse Constantinopoli, optimis argumentis doctissimi viri iudicarunt: non
potuit

potuit igitur florentinum, quod nunc adpellatur, exemplar ex eo, quod iam in Italiam peruenerat, Constantinopoli describi. Vnde igitur idem vitium in vtrumque codicem et ab imperatore in Italiam transmissum et postea Constantinopoli descriptum irrepsit? Num forte ex antiquiori codice ortum putabimus? At quis vquam sibi facile suadere poterit, ex corrupto; seu male compacto exemplari descriptum eum codicem fuisse, quem Iustinianus Italiae prototypum destinabat; vel eum, qui ipsi corrigendo operam dabat, adeo vecordem fuisse, vt ante penultimam chartam in hæc verba finire: *imperio magistratus non*: interrupto plane sensu, ordinemque adeo perturbatum esse non animaduernerit? Quæ omnia doctissimi WIELINGII coniecturam non esse probandam, luculentissime, ni fallor, ostendunt.

E

CA-

CAPVT XII.

Oppositio altera remouetur ducta a digestis in vetus, infortiatum, et nouum distinctis; antequam pandectæ Pisis exstarent. Vulgares pandectarum libros ex iis, qui nunc florentini dicuntur, Rauennæ fuisse descriptos, verisimile est. Quo tempore iustinianum iuris σύνταγμα in Italiam aduectum. Exponitur caput xi. pragmaticæ sanctionis iustiniani. Pandectarum exemplar, de quo agimus, Ravennam fortasse, dum exarchi ibidem præerant, adlatum.

ILLVD præterea obiicitur a doctissimo viro DONATO ASTENSI, *dell' uso, et autotità della ragion ciuile, libr. II. cap. 3. pag. 37.* quod digesta diuidebantur in vetus, infortiatum et nouum; antequam pisanum exemplar Amalphi reperiretur, ex quo igitur vulgares pandectarum libri originem non duxerant. ASTENSI accedit cl. GRANDIUS in *not. ad epist. de pand. num. 27.* quem EVERARDVS OTTO in *præfat. ante tom. I. thes. iur. pag. 42.* ait, grauissimis argumentis rem nuper confecisse. Plures quidem rationes GRANDIUS adducit, quas inferius omnes expendemus, ac primum et ipse adfert vetustissimam diuisionem pandectarum in digestum vetus, infortiatum, et nouum: deinde ex eo, quod per partes ius ciuile paulatim Bononiam adlatum sit, vt superius *cap. x.* ex ONOFREDO dictum est, negat ex florentino vulgata exempla.

exemplaria profluxisse, quia si verum id esset, totum saltem pandectarum corpus et simul illatum foret, omnesque quinquaginta libros digestorum illustrare ex aequo antecessores illi potuissent. Idem quoque ASTENSIS libr. II. cap. 5. pag. 134. hæc docet: Dall' essersi incominciata da Irnerio l' esposizione delle pandette d'attorno a. xxxiii. anni prima, che fosse da' Pisani posta a saccomanno la città d' Amalfi, via più si convince l' indipendenza delle volgare da quelle, che Fiorentine s' appellano. Maximam denique huic argumento vim addunt, quæ cl. TANVCCIUS in epist. ad academicos etruscos S. V. pag. 30. et seqq. e nella difesa II. l. II. cap. I. pag. 128. scripsit: GRATIANVM nempe non pisanis pandectis; sed vulgaribus vsum esse, ideo, quoniam GRATIANVS decretum suum concinabat, ab anno CIOCCXXV. vsque ad annum CIOCLI. recte inferri posse videtur, vulgares pandectarum libros in vsu fuisse ante annum CIOCCXXV. quo pisanum exemplar Amalphi inuentum fuisse fertur, aut saltem ante annum CIOCLI. quo GRATIANVS decretum absoluit.

Fateor quidem diuisionem illam in digestum vetus, infortiatum et nouum antiquiorem esse anno CIOCCXXV. atque eandem in vsu fuisse; antequam præstantissimum illud pandectarum exemplar Pisis exstaret. Neque vero probandum existimo FERRANDI ADDVENSIS sententiam, qui explic. lib. I. cap. 23. thes. iur. rom. II. col. 534. originem diuisionis in digestum ve-

tus et nouum ab iis ducit, qui leges in pandectas digessere, quod sane si verum esset, aliquod huiusce diuisionis vestigium in constitutionibus iustinianeis, in quibus diuisio pandectarum traditur, haberemus: deinde censeret post accursianos commentarios, quod duobus voluminibus contineretur, in tres partes diuisum fuisse, *ut ACCURSII ætate*; vel paulo post infortiati nomen secundo volumini inditum fuerit. Neque iis adfertiendum puto, qui eam diuisionem vel *BVLGARO* tribuunt, *ut refert HEINECCIUS hist. iur. rom. §. 419.* vel introductam existimant circa tempora *AZONIS*, *ut est apud BRENCMANNVM hist. pand. lib. III. cap. 2. pag. 229.* in qua sententia fuisse videretur *FABRICIVS biblioth. lat. lib. IIII. cap. 10.* His enim omnibus ita sentientibus illud refragatur, quod ipsa *IRNERII* ætate digestorum pars altera infortiatum adpellabatur, *ut constat ex ODOFREDO in proëm. ad infortiatum*, qui et in *proëmio ad dig. nouum* hæc scripsit: *unde dicit dominus Guarnerius, quod ex libro isto fuit augmentatum ius nostrum, ut dicitur de veste de lana infortiata, id est de veste de lana augmenta.* Neque vlla ratio est, quæ nos in sententiam doctissimi *GRANDII* adducat, qui in opere inscripto *Nuoua diffamina etc. parte II. cap. 4. pag. 145.* existimat, in laudatis *ODOFREDI* locis *Ir.* designasse *Ireum* veterem interpretem bononiensem; non autem *Irnerium*; eum tamen, qui primam operam

peram ODOFREDI editionem curauit, *Irnerium* intellexisse, quod nomen quum ex *Guarnerio* corruptum arbitraretur, *Guarnerium* scribendum putasse. Quod enim ait cl. idem vir, haud verisimile esse, ab ODOFREDO eundem glossographum interdum vero *Guarnerium* nuncupatum, id profecto non obstat; quo minus *Irnerii*; vel *Guarnerii* nomen retineamus, quum varietas hæc librariis potius; quam ipsi ODOFREDO tribui possit. Nec sibi contrarius ideo est ODOFREDVS, quod in *l. i.* et in *l. diuortio in princ. D. sol. matr.* ait, Rogerium primum infortiati glossatorem fuisse, et alibi, nempe in laudatis procæmiis, infortiati etymologiam refert ab IRNERIO confictam, et ad *l. eius ciuile D. de iust. et iure*, de IRNERIO sic loquitur: *fuit primus illuminator scientiæ nostræ et quia primus fuit, qui fecit glossas in libris nostris, vocamus eum lucernam iuris.* Hæc enim ita intelligenda esse videntur, vt IRNERIVS quidem primus glossas conscripserit, ad codicem et reliquas pandectarum partes; non vero ad integrum infortiatum, ad quod nonnullæ tantum ex IRNERIO glossæ referuntur ad *D. sol. matr.* nec alias, quæ IRNERII sint, in infortiato ipso licet reperire, vt ASTENSIS animaduertit *libr. II. cap. 3. pag. 40. et cap. 5. pag. 112.* ROGERIVS autem IRNERIO σὺγχρονος, idem ac VACARIUS, qui anno CIOCCXXXVIII, in Anglia leges romanas docebat, vt obseruat SELDE-

NVS *dissert. ad Flatum, cap. VII. §. 4.* et refert
 ARTVRVS DVCK *de usu, et auct. iuris ciuil.*
 l. II. cap. 8. §. 28. ad integrum infortiatum
 glossas scripsit, vt merito primus infortiati
 glossographus censeatur.

Verum etsi; antequam Pisis haberetur per-
 uetustum hoc pandectarum exemplar, diuisio illa
 inoleuerit; verisimile tamen videtur, ceteros
 digestorum libros ante eam diuisionem ex eo-
 dem ipso exemplari, non quidem Pisis; sed
 alibi in Italia, ac forte Rauennæ fuisse descrip-
 tos. Ac me quidem non fugit illud, quod a
 nonnullis traditum est de pandectis Rauennæ
 repertis, plerosque fictis fabulis accensere;
 quod et fecit ANT. AVGVSTINVS *emend. libr. I.*
c. 1. et BRENCMANNVS *lib. III. cap. 2. pag. 238.*
 quorum primus laudato loco, quem superius
 retuli *cap. VIII.* etiam putauit, Pisanum fuisse
 librarium, qui in postremis illis pandectarum
 chartis compingendis rectum ordinem inuertit;
 alter vero *lib. I. cap. 9. pag. 51.* Pisis descrip-
 tos fuisse censet pandectarum libros Bononiam
 delatos; adhæc, eos ipsos, qui iustinianeos lib-
 ros Rauennæ repertos tradunt, in maxima in-
 constantia veritatis ignoratione versari, ani-
 maduertit. Quidam, inquit *laud. cap. II.*
 BRENCMANNVS, *integra digesta, quidam par-*
tem eorum istic loci repertam perhibent: alii
solum codicem iustinianicum, alii et codicem et
digesta: quidam denique ipsum exemplar floren-
tinum

inum olim Rauenna Amalphin peruenisse putant,
 et inde Pisas. Tentandum nihilominus, quid
 adsequi coniecturis liceat, videndumque, an
 περὶ θανόν esse possit, florentinos, de quibus agi-
 mus, libros olim Rauennæ exstitisse ibidemque
 ex iis exempla descripta esse. Enimuero non ut
 solent ii, qui nihil tam verentur, quam ne tu-
 bitare aliqua de re videantur, coniecturas
 fidenter adferam; sed quod εἰκασόν videri pos-
 sit, proposuisse contentus, doctissimis viris,
 qui forte in aliquem eorum temporum scripto-
 rem hac de re tractantem inciderint, veritatis
 inuentæ gloriam vltro concedam, atque adeo
 in hac disputatione exemplum quodammodo
 sequar Platonis, quem ferunt, ut est apud
 LAERTIVM in *Pyrrhone*, verum quidem diis,
 et deorum filiis relinquere; rationem autem
 verisimilem quærere: καὶ Πλάτωνα τὸ μὲν
 ἀληθὲς θεοῖς τε, καὶ θεῶν παισὶν ἐκχωρεῖν, τὸν
 δὲ εἰκότα λόγον ζητεῖν. Nullus quidem scriptor
 σύγχρονος, quem mihi hactenus reperiisse
 contigerit, aperte tradidit, qua ætate insigne
 hoc exemplar Constantinopoli aduectum in Ita-
 liam fuerit, vel vbinam gentium illud exstiterit;
 antequam fuisset Amalphin; vel Pisas delatum:
 solis igitur coniecturis locus relinquitur, quip-
 pe de ea re agitur, quæ sine illis expediri non
 potest.

Atque ut ab ipsis vsque principiis rem to-
 tam repetam, imp. Iustinianus jam anno æræ

Dionysiacæ 1061. in Italiam miserat pandectas, institutiones, et codicem, vt ex ipsius pragmatica sanctione colligitur, quæ in aliquibus editionibus iuris ciuilibus post epitomen nouellarum IULIANI patricii et antecessoris: in aliis post nouellas Iustini, habetur, data an. XIII. post consularum Basilii, ideoque ipso anno 1061. obiter vero, καὶ ὡς ἐν παροῶν ἐμεινandum est doctissimi viri DONATI ASTENSIS μνημονικὸν ἀμείγνυμα, qui lib. II. cap. I. pag. 8. eam constitutionem promulgatam ait a. d. 1061. et iustinianei imperii XXXVII. Libet enim animaduertere, eam conditam fuisse *pro petitione Vigiliæ venerabilis antiquioris Romæ episcopi*, vt ibidem Iustinianus ait in principio, quemadmodum et alibi ad suggestionem, hoc est ad petitionem, consultationem; siue, vt est in Basilicis, ἀναφοράν, videlicet *relationem* aliquorum, veluti aduocatorum fori præfecti prætorio Illyrici rescripsit, vt in l. ult. C. de verb. Sign. Vigilius autem vita excessit Syracusis III. id. Ianuarii anno 1061. ideo condita non videtur pragmatica illa sanctio anno 1061. Præterea annus XIII. post consulatum Basilii incidit in annum 1061. vt recte CONTIVS in *chronologia*, et PETRVS RELANDVS in *fastis consularibus*. Itaque in ea pragmatica sanctione hæc habet Iustinianus cap. XI. *iura insuper, vel leges codicibus nostris insertas, quas iam sub edictali pro-grammate in Italiam dudum misimus, obtinere san-*

fancimus; sed et eas, quas postea promulgauimus, constitutiones iubemus sub edictali propositione vulgari ex eo tempore, quo sub edictali programme uulgatae fuerint, etiam per partes Italiae obtinere, ut una, deo volente, facta republica, legum etiam nostrarum ubique prolatetur auctoritas. Ea vero Iustiniani cura, qua voluit leges sua auctoritate collectas ubique vigere, luculenter ostendit iis verbis: iura; vel leges codicibus nostris insertas, pandectas quoque contineri. Sane et ipse Iustinianus; seu Tribonianus τὸν πανδέκτην codicis nomine saepe designauit in const. Deo auctore, siue l. i. C. de vet. iure enucl. §. hocce opere 2. §. sed neque 6. §. nulla 8. §. Ideo II. cum omnibus sequentib. et in const. Tanta, seu lib. 2. §. Contrarium 15. et §. Leges 23. C. eod. Ita et pandectas in laudata pragmatica sanctione procul dubio comprehendit, quum et plurali numero usus fuerit, quemadmodum in d. §. II., ideo iubemus, inquit, duobus istis CODICIBVS omnia gubernari: vno constitutionum: altero iuris enucleati, et in futurum CODICEM compositi, item in d. §. 23. leges autem nostras, quæ in his CODICIBVS, id est, institutionum, seu elementorum, et digestorum vel pandectarum posuimus etc. Ex quibus patere arbitror, Iustinianum etiam pandectas sub eodem edictali programme in Italiam misisse. Est autem πρόγραμμα scriptura; siue edictum publico in loco propositum, ut ab

omnibus de plano legi possit. Solebant magistratus constitutiones principum programmatis per omnes populos diuulgare l. 3. C. de legib. quod etiam indicat subscriptio legis 25. C. th. de annona et tributis: in programme Vari viri clarissimi vicarii urb. rom. Ita imp. HONORIVS, vt donatistarum, et maxime PETILIANI, qui catholicis exprobrauerat, quod a principibus aduersus se auxilium petiissent, procaciam reprimeret, iussit rescriptum Iuliani pro donatistis vna cum eorum precibus proposito programme celeberrimis in locis anteferri l. 37. C. th. de hereticis. In nouella II. IVSTINIANI, quæ inscripta est HERMOGENI, magistro sacrorum officiorum, imperator in fine ait: τὰ τοίνυν παρασάντα ἡμῶν ἢ σὴ ὑπεροχὴ ἔργῳ καὶ πέρατι παραδέναι σπουδᾷ, καὶ φανερὰ πᾶσι διὰ προγραμμάτων αἰετῶν ποιησάτω: antiqua versio habet: quæ igitur placuerunt nobis, tua sublimitas operi, effectuique tradere festinet, et manifesta vniuersis per programmata propria faciat. Proponebatur a magistratu constituto principis, et subiiciebatur edictum ipsius magistratus, vt docuit SIRMONDVS II. propemptici cap. 2. et pluribus exemplis confirmavit IAC. GOTHOFREDVS ad l. un. C. th. si per obreptionem fuerint impetrata. Προγράμματα et προθέματα non ideo dicebantur, quod præponerentur; sed quod palam proponerentur; iisque verbis lex proposita sub edicto, vt in nou. VALENTI-

LENTINIANI *de præs. 30. annor.* non ordo designatur; sed modus proponendi, ut sub idem fit, quod per edictum: seu certe animaduertit SIRMONDVS a IAC. GOTHOFREDO laudatus *di. l.* Quod tamen Iustinianus ait in ea pragmatica sanctione *cap. II. quas iam sub e. dictali programme in Italiam dudum misimus*, id significare videtur non edictum magistratus, qui in Italia eas leges codicibus insertas in publicum proferret; sed ipsius imperatoris edictum; quo ipsa in Italiam mittebat, iubebarque ibidem vulgari. An vero per partes transmissa in Italiam fuerint pandectarum volumina, ita, ut primum adlata fuerit ea pars, quæ digestum vetus adpellata fuit, deinde cum altera ab amanuensibus absoluta esset, in Italiam aduecta infortiati nomine designata fuerit, denique adlatum digestum nouum, ut suspicatur cl. GRANDIUS *in not. ad epist. de pand. n. 27. pag. 86. 87.* certo definiri non potest; verisimilius tamen videtur, integrum pandectarum corpus sub vno programme in Italiam missum a Iustiniiano fuisse, quum nulla satis idonea adferatur causa, cur priorem partem transmittere imperator voluerit; antequam sequentes descriptæ essent. Et codices quidem, quorum mentionem habet Iustinianus in pragmatica illa sanctione, videlicet pandectæ, institutiones, et codex repetitæ prælectionis, ab eo missi in Italiam videntur anno *10 xxxviii.* vel paullo

paullo post eundem illum annum, quo BELI-
SARIUS Romam a Vitige Gothanorum rege ob-
fessam liberauit. Nec forte a veritate ab-
rauerit, qui putet, non solum Romam eos co-
dices fuisse delatos; sed vel eos; vel eorum
exempla etiam peruenisse Rauennam, quæ Iusti-
niano parebat, et cuius Antistes MAXIMIA-
NVS eidem imperatori longe acceptissimus erat.
Tanta vero subinde fuit eius principis in Rauen-
nam beneuolentia, vt Rauennaticeclesiæ Agnelli
ætate, qui Maximiano successit, bona Gotho-
rum Narsetis opera donauerit, et Rauennæ ip-
sius pars tanquam perperuum beneficiorum,
quæ in eam ciuitatem Iustinianus contulerat,
monumentum, ab illius patria, *Taufesum*,
vt refert RVBEVS *lib. III. in fine* fuerit adpella-
ta. Quis vero vnquam existimabit, eam ciui-
tatem, quæ fide officioque singulari erga Iusti-
nianum præstabat: quæ ab ipso beneficiis cu-
mulata fuit: quæ ipsius beneficiorum memo-
riam seruauit, iustinianeis illis codicibus, atque
adeo pandectis carere voluisse; vel imperato-
rem illum, qui vt iuris a se promulgari aucto-
ritas vbique gentium valeret, vehementer op-
tauerat, nullo modo prospexisse, vt in eam ip-
sam urbem pandectæ peruenirent, et ex illis in
ea ius redderetur? Profecto si quis est, qui in hanc
opinionem prolabor, frustra se aliis fidem factu-
rum sperabit. Atque hæc ad Iustiniani ætatem, illi-
que

que proximam pertinent: sequentibus deinde temporibus iustinianeu*m* ius Rauennæ viguisse argumento illud est, quod post annum 101XVII. exarchi, qui Constantinopoli ab imperatore mittebantur, Rauennæ præfuerunt, donec Aistulphus Langobardorum rex eam occupauit, anno, VI ANASTASIUS tradit 100CLII. siue 100CLI. vt colligit cl. MYRATORIVS *Annali d' Italia* anno 100CLII. Quum vero AISTVLPHVS Ticini iure iurando promississet, se Rauennam restitutum; nec fidem liberasset, PIPINVS tandem anno 100CLV. Rauennæ exarchatum B. PETRO, sanctæque dei ecclesiæ et reipublicæ dono dedit, vt apud eundem MYRATORIVM habetur ad annum 100CLV.

Quæ quum ita se habuerint, quid verisimilius excogitari vmquam posse videtur, quam illud ipsum, de quo agimus, vetustissimum pandectarum exemplar Constantinopoli, vnde exarchi ab imperatore mitti consueuerant, Rauennam delatum eo tempore fuisse, quo, quum ipsa græco imperatori paret, ibi certe ius ex iustinianeis libris reddebatur? Id suspicatus est MARQVARDVS FREHERVS, qui in epistola ad RVDOLPHVM II. ante ius græco romanum *Leunclauii* ita scripsit: Pandectarum certe antiquissimum illud exemplar, quod si non iustiniani ætate (vt quidam putarunt) et ipsius Triboniani prototypon, saltem non ita diu post in ipsa Græcia scriptum; siue in Byzantina; aut RAVENNATE bibliotheca

theca aliquandiu adseruatum; siue aliter Amalphin oppidum Apuliæ (perperam vt plerique alii Melphim urbem in confinio Apuliæ et Lucaniæ positum confundunt cum Amalphi, quæ ab oriente a Salerno septem fere millia paruum distat) peruenerit in eius urbis direptione inuentum etc. Et apud IACOBVM CAIMVM VTINENSEM *lucubrat. iur. var. parte 1. cap. 1. num. 10.* BOLOGNETVS *considerat, quod secundum aliquos Rauennæ fuit inuentum totum corpus pandectarum, quod postea Pisis fuit custoditum.* BRENCMANNVS *quidem lib. 1. cap. 5. pag. 27.* FREHERVM his verbis reprehendit: *de Rauenna nil addam hoc loco, cum illud pandectarum exemplar, quod ibi a non nullis repertum creditur, ad Pisanum minime pertineat; etsi cum eo confundere sategerit Freherus.* Nihil tamen BRENCMANNVS adfert, quo aperte demonstretur, pisanum exemplar Rauennæ nunquam existisse. Existimat sane *lib. 1. cap. 4. pag. 23* propterea apud Amalphi iurisprudentiæ studio nonnulli inclaruerunt, pluresque Amalphitani Constantinopoli mercaturæ; aut forte etiam studiorum causa versabantur, exemplar illud Constantinopoli Amalphin delatum exemplumque adfert nobilis cuiusdam amalphitani iuuenis, qui anno *CIO LXXCVIII. partem ligni salutiferæ et viuice crucis, vt ait LEO OSTIENSIS, de palatio constantinopolitano abstulit atque in Italiam duxit.* Quis hæc, puras putas coniecturas esse, non videt? At quanto probabilior

rem

rem coniciendi occasionem præbent non priuatorum studia, non peregrinationes mercaturæ causa susceptæ, non denique priuata amalphanorum cum byzantinis consuetudines; verum publica nauandi operam iustinianeis legibus necessitas, publica expediendorum negotiorum causarumque agendarum ratio, itinera demum a grecis hominibus Constantinopoli Rauennam iisdem legibus rauennates ciues regendi causa sæpissime confecta?

CAPVT XIII.

Iustinianeum ius etiam post longobardorum regem Aistulphum Rauennæ floruisse conicitur. Pandectarum exempla Rauennæ descripta et in diuersas partes diuisa, deinde Bononiam translata. Expenduntur quædam Accursii et Odofredi loca. Christ. Godofr. Hofmanni aliorumque argumenta nonnulla refutantur.

IAM si verisimile admodum est in eam urbem, quæ græco parebat imperatori, in quam Constantinopoli mittebatur exarchi, in qua demum iustinianeæ iura vigeant, insigne illud exemplar, quod florentinum adpellamus, fuisse delatum, non erit quoque a veri specie alienum, iis vel sequentibus temporibus ex eodem complura exempla descripta fuisse. Haud enim quis facile in GRAVINAE sententiam descenderit, qui *origin. lib. i. cap. 139* adfirmat, iustinianeum ius ab ipsa Rauenna excessisse, postquam

quam circa annum 1000. ab imperio romano per Aistulphum longobardorum regem fuit auulsa. Etenim ex Luitprandi, siue potius, vt animaduertit cl. MVRATORIUS *Ann. d' Ital. ad an. 1000.* Luitprandi legibus, qui regnum obtinerat anno 1000. aperte constat licuisse Italis *lege romanorum* vti, *lib. 1. legum longobard. tit. 29. lege 2.* siue, vt edidit MVRATORIUS *lib. 6. lege 37. et lib. 11. tit. 7. lege 1.* siue, vt MVRATORIUS habet, *lege 74.* Eam vero facultatem, Italis a Luitprando concessam, deinde sublatam iis fuisse ab AISTVLPHO, nullius idonei scriptoris auctoritate, ab eloquentissimo GRAVINA comprobatur. Sane inter leges langobardorum plures habentur Aistulphi leges, in quibus nominatim de langobardis agitur iis verbis: *Si quis langobardus: vt in lege 4. tit. 4. lib. 1. leg. 28. tit. 14. lib. 2. leg. 3. tit. 18. d. 1. lib. 2. leg. 4. tit. 20. leg. 9. tit. 34. leg. 11. tit. 35. leg. 18. tit. 56. eod. lib. leg. 1. tit. 10. lib. 3. iuxta Venetam edit. apud luntar MDCLXXXII.* quasi ceteris origine italis eae leges latae non essent; sed iis permissum Romana, hoc est, sua lege vii. Legis autem romanae appellatione, etsi persaepe codex alaricianus; seu breuiarium ANIANI intelligeretur, vt obseruat BALVZIUS in *notis ad capitul. tom. II. pag. 995.* et DV FRESNE *Glossar. med. et inf. latinit.* in *v. lex romana*, attamen vbi iustinianum ius in vsu erat, veluti in Italia, hoc ipsum designatum esse videtur, ceu quod ad

ad Iustiniani codicem et nouellas ostendit cl. VALSECHIVS, *epist. de ver. pif. civil. constit. pag. 6.* et seqq. cuius sententiam confirmat cl. GRANDIVS in *notis ad epist. de pandectis n. 3.* idemque de pandectis adfirmaverim, quorum ius Rauennæ intermortuum fuisse, nulla ratio suadet. Quum ergo pandectarum ius Rauennæ vigeret, quo tempore Aistulphus eam occupauit, quippe delati sub Iustiniano pandectæ fuerunt in Italiam atque, vt verisimile est, præsertim Rauennam, in quam Longinus ab imperatore Iustino exarchus anno 101xviii. missus est, aliique postea a sequentibus imperatoribus; consentaneum videtur, adpellatione *legis romane*, qua langobardi italos viuere permittebant, ius quoque ipsum pandectarum contineri adeoque et Rauenna a langobardis capta, ibidem viguisse.

Rauenna deinde romano pontifici donata, iustinianei iuris vsum in ea sublatum fuisse, haud facile quis adfirmare poterit, quum et alibi ætate Caroli M. vigeret, vt probat ASTENSIS *lib. 1 cap. 3.* et capitulari ipsius Caroli *de causis regni Italiæ* promulgato post a. 1000lxxxvii. vt coniicit MVRATORIUS *annal. Ital. ad annum 1000lxxxiii.* quod BALVZIVS edidit *tom. 1. pag. 258.* quemlibet secundum suam legem iudicari iubere-tur. Deinde Leo iii. pontifex creatus a. 1000cxxxvii. vita functus a. 1000ccliii. Lothario ita scripsit, vt est apud GRATIANVM in *can. Vestram, dist. 10.*

F

vestram

vestram flagitamus clementiam, ut sicut hactenus
 romana lex viguit absque aduersis procellis et pro
 nullius persona hominis reminiscitur esse corrupta;
 ita nunc suum robur propriumque vigorem obti-
 neat. LOTHARIUS vero lib. II. leg. lang. tit. 54.
 l. 1. ita constituit: volumus, ut cunctus popu-
 lus romanus interrogetur, quali lege vult viuere,
 ut tali lege; quali lege viuere professi fuerint, vi-
 uant, illisque denuntietur, ut hoc unusquisque tam
 iudices; quam duces, vel reliquis populus sciat,
 quod si offensionem contra eandem legem fecerint,
 eidem legi, qua prostentur viuere per dispensatio-
 nem pontificis, ac nostram subiacebunt. Pluri-
 mum quoque sequentibus temporibus Rauennæ
 in scholis et in foro valuisse iustiniani iuris
 auctoritatem ex B. PETRO DAMIANO colligi-
 tur, qui annum agens ætatis LXXXIII. ut suspicatur
 cl. HENSCHENIUS in commentario de B. Petro
 Damiano §. VI. num. 39. obiit anno CIO LXXII.
 quemadmodum ex BERTHOLDO constantiensi
 in auctar. ad Hermannum contractum refert idem
 HENSCHENIUS §. VI. num. 38. his autem ver-
 bis B. PETRVS de parentela gratib. opusc. VIII.
 cap. 8. Rauennates IC. perstrinxit: ut, qui inter
 clientum turbas teneris in gymnasio ferulam, non
 vereamini subire in ecclesia disciplinam. Et qui
 tanquam docti peroratis in tribunalibus causas etc.
 Idemque cap. III. ex vestris, inquit, profecto exe-
 dris munimen accipimus, quod vestris itidem iaculis
 opponamus. Vester namque iustinianus postquam sex
 vndi-

undique cognationum gradus enumerat, mox addit: ex his, inquit, palam est intelligere quemadmodum ulteriores gradus enumerare debeamus etc. Quæ verba sunt ex §. hactenus 7. inst. tit. de gradib. cognat. Neque vero, quum Iustiniani institutiones Rauennæ obtinerent, existimandum viderur, nullum ibi fuisse pandectarum vsum, ad quos Iustinianus prouocat §. rursus 5. inst. tit. de actionib. et §. ult. inst. tit. de publ. iud. Quum ergo in ea ciuitate diu perstitisset eiusmodi iuris auctoritas: est profecto, cur a veritate abhorrere non videatur, complura pandectarum exempla ibi descripta esse, postquam cetera, quæ exstabant, aut longo vfu detrita essent; aut pluribus scaterent mendis, quæ quum forte in antiquiora exempla irrepsissent, in recentioribus iterato descriptis maiorem in numerum, ceu plerumque fieri solet, excreuerant. Hinc factum, vt qui sibi recte consultum vellent, non ex certis libris; sed ex eo, qui ipsis præstabat, et Constantinopoli ab exarcho forte aliquo adlatum fuerat, noua sibi exempla; vel ex his deinceps alia describerent. Et alii quidem in duo volumina; alii vero in tria totum opus pro arbitrio tribuerunt; quæ posterior partitio, nempe in digestum vetus, infortiatum et nouum, quam minorem cuiusque voluminis molem præ se ferret, commodioris vsus gratia frequentius recepta est. Ita etiam, quæ sequentibus temporibus descripta

fuerunt exempla, quædam duobus voluminibus constabant, quemadmodum et illud, de quo loquitur, *ALCIATVS* in *prooemio disjunct.* et simile aliud in Mediolanensi D. Marci bibliotheca, cuius ab eodem *ALCIATO* facta mentio est, *libro III. paradox. cap. 13.* quædam vero tribus voluminibus comprehendebantur. Vtramque pandectarum diuisionem vel in duos; vel in tres codices etiam sæculo XII. in usu fuisse, ostendit doctissimus *TANVCCIUS* in opere inscripto: *difesa seconda lib. I. cap. 7. pag. 68. et lib. II. cap. I. pag. 129.* Rauenna autem Bononiam primo digestorum vetus cum nouo translatum esse; deinde vero infortiatum, ideoque non ipsum ceterorum prototypum; sed, si quid coniecturis adsequi licet, ex eodem deriuata, exempla, ex *ACCURSII* et *ODOFREDI* verbis colligimus. *ACCURSIVS* enim; siue quis alius antiquus glossographus *ad rubr. D. sol. matr.* hæc habet: *quum Romæ esset studium destructum et Bononiæ inoleret, eius recuperatione facta Rauennæ, cum esset amissum ius, est redditum forte; cum multa adsint, quæ deerant.* Quod ait de iure amisso, et forte reddito, id non de integris digestis; sed de infortiato tantum intelligendum procul dubio est; alias enim ex ea, qualiscumque sit, etymologia totum digestorum opus, infortiatum adpellari, significaretur, quod vel ab ipsa *ACCURSII* sententia alienum est: ideo autem ius amissum fuisse, ab eo dictum videtur, quod infortiatum

tiarum priore illo tempore Bononiæ non exstabat, et amissum credebatur. BARTOLVS quidem ad eandem rubr. hoc puto, inquit, falsum, nam hoc volumen pandectarum pisis. Verum ipsa hæc BARTOLI ratio, quidquid sit de vocis origine sentiendum, nullius momenti est: vtrumque enim potuit contrigisse, et quod totum volumen pandectarum ab anno clocxxxv. Pisis exstiterit et quod exempla digesti veteris tantum et noui Bononiam primo delata essent; deinde vero infortiatum illuc peruenerit. ODOFREDVS autem ad l. ius ciuile D. de iust. et iure: quum studium, inquit, esset destructum Romæ; libri legales fuerunt deportati ad ciuitatem istam, nempe Bononiam: ODOFREDVS enim Bononiensis; siue, vt alii existimant, Beneuentanus Bononiæ iurisprudentiam docuit. Alter est ipsius ODOFREDI locus ad l. querebatur D. ad l. falcid. quem, quoniam superius protuli cap. x. non est operæ pretium, hic resumere. Prius illud ODOFREDI testimonium eleuare nititur BRENCMANNVS, lib. III. cap. 2. pag. 236. qui ait, Romæ vmquam floruisse studium iuris iustinianei, sibi non fieri probabile. Sed licet iustinianecas leges quas in Italia et in romano orbe Iustinianus auctoritate præstare voluit, vt ex laudata pragmatica sanctione deprehenditur, Romæ etiam, postquam Narfes anno 1011. eam tandem recepit, vires

suas explicuisse, verisimile admodum videatur; attamen fac ipsarum studium numquam Romæ floruisse: fac errasse in ea re ODOFREDVM et iuris iustinianei libros nunquam Roma Rauennam translato, num falsum quoque erit, Rauenna eos delatos esse Bononiam? Si in historia temporis ab sua ætate maxime remoti hallucinatus est Odofredus, numquid ipsum et in ea re, quæ non tam longe adfuerat, turpiter errasse affirmabimus? imo vero quod de huiusmodi libris, Rauenna Bononiam translatis, dixit, id posuit, quum iurisprudentiæ addiscendæ operam daret post annum ciccq. (obiit enim anno ciccclxv. vt scripsit SELDENVS *dissert. ad Fleetam cap. vii. num. 4.* et GRAVINA *orig. lib. I. cap. 156.* aut paullo ante, vt constat ex eius epitaphio, quod refert IO. FICHARDVS in *vitis recentior. iurisconsultor.* in Odofredo) Bononiæ a præceptoribus suis accipere, quibus idem ab Irnerii; aut Bulgari auditoribus traditum esset. Quod multo etiam magis de Accursio dicendum videretur, qui prope annum ætatis quadragesimum, hoc est, vt scripsit IVD. ROMANVS in *singularibus lit. N.* anno ætatis xxxvii. ad iuris studium se contulit, ideoque circa annum ciccclxxxviii. quippe anno ciccxxviii. ætatis lxxviii. vita excessit. Neque ACCVRSIVM et ODOFREDVM, aut ipsorum magistros, ad quos nulla utilitas ex ea re perueniebat, eorum similes dixerim, vt apud ENNIVM, CICERONE teste *lib. I. de diuinit.* erat, qui sui

questus

quæstus caussa fictas fuscitant sententias. Addit præterea BRENCMANNVS laudato loco pag. 237. periisse sine dubio exemplaria, si qua fuerunt, per tot barbarorum incursiones, qui omne istuc imperium tanto tempore occupauerunt, idemque cum VIGLIO existimat, ante annum cirocxxxv. ius ciuile in Italia nullo vel honore; vel vsu fuisse. Verum hæc facile possunt refelli, quum præter CIRONIVM ET STRVVIVM *hist. iur. cap. v. §. 7.* præclare ostenderit DONATVS ANTONIVS ASTENSIS in opere, cui titulus *dell' uso e autorita della ragion ciuile, lib. II. cap. 2.* iuris iustiniani atque adeo pandectarum vsus numquam fuisse in Italia inter mortuum. Quod vero idem BRENCMANNVS aduersus ODOFREDVM ait, constare, iurisprudentiæ libros Pisis Bononiam delatos esse, vereor, ne nimis fidenter ab eo dictum sit, quum neque laudato superius loco; neque *lib. I. cap. 9.* cuius inscriptio id polliceri quodammodo videbatur, plane ostendat, vnde hoc aperte constare possit. Quin etiam verisimilius dixerim, Rauenna, vbi ius iustinianeam vigeat, et vbi Irnerius studiis operam dederat, vt idem ODOFREDVS testatur in *auth. Qui res C. de sacros. eccl. n. 3.* exemplar aliquod pandectarum Bononiam adlatum fuisse vel ipsius Irnerii; vel Peponis ætate. Neque ex eo, quod Pisanorum librorum ODOFREDVS nusquam meminerit, manifestum esse cum BRENCMANNO existimauerim, ignorasse illum pande-

ctarum historiam et pro ea aliam, quæ ipsi
 maxime probabilis erat, confinxisse: quippe non
 pisani exemplaris historiam contexere; sed illud
 solum, quomodo libri legales Bononiam perue-
 nissent, narrare, ipsi consilium erat: et for-
 tasse religio eidem fuit, variantes lectiones ex eo
 codice adferre, quem nunquam inspexerit; nec
 quando ACCVRSII ætate, post cuius obitum
 xxxvi. annos superstes fuit ODOFREDVS littera
 pisana celebrabatur, mihi temere putandum vi-
 detur, eundem ita fuisse imperitum, vt pror-
 fus nesciret, Pisis tam insigne exemplar exstare.
 Quam vero ipsi obiicit BRENCMANNVS *d. pag.*
237. ἀνισοψησίαν, propterea quod reges Apuliæ
 quosdam confundit cum regibus langobardo-
 rum minime crediderim quidquam de ODOFREDI
 fide et auctoritate detrahere in eo, quod ait,
 libros legales Rauenna Bononiam translato esse.
 Qui in re aliqua errauerit, haud statim in om-
 nibus eum errasse putandum est. Ita nec ipsius
 BRENCMANNI in ceteris, quæ egregie tradit in
 eximia illa pandectarum historia, fidem et aucto-
 ritatem ideo quisquam, puto, conueller, quod
lib. i. cap. 9. constare ait, Pisis civilem pruden-
 tiam integro seculo xii. friguisse, nec vllius
 in iure dicundo vsus, auctoritatisque fuisse:
 quamuis hoc falsum esse cl. GRANDIUS in
epist. ad Aueran. et cl. VALSECHIVS in *epist.*
de veterib. pis. ciuit. const. præclarissime
 ostenderint. Tandem BRENCMANNVS *eodem*
lib. iii.

lib. III. cap. 2. pag. 238. PANCIROLLVM veluti in subsidium aduocat, qui *de claris leg. interpr. lib. II. cap. 3.* ita scripsit: *Odofredus vero hunc librum Roma Rauennam, et inde Bononiam adlatum fuisse dicit ad l. ius ciuile D. de iust. et iure: quod nulla auctoritate comprobatur.* Sed argumentum, ex ceterorum scriptorum silentio ductum, valde infirmum esse, doctissimi viri saepe iudicarunt: nulla fuisse videtur ODOFREDO mentiendi decipiendique caussa et voluntas: nihil proponitur, quo eum in fraudem inductum esse, ostendatur: demum narratio illa de pandectis Rauenna Bononiam translatis nil habet, quod cum eorum temporum historia, a ceteris tradita, conuenire non possit; ipse enim de libris legalibus, adeoque de pandectis quidem; sed ἀπερσοδιόγισως loquitur, non autem de pisano exemplari.

Itaque si, quod proximum vero videri potest, Rauenna Bononiam delata fuerunt digestorum exempla iam antea ex florentinis, vt nunc adpellantur, libris descripta, sententiæ nostræ de omnibus, quos habemus, digestis ex eo exemplari deductis, nulla ratione illud aduersabitur, quod ante annum ciccxxxv. diuisio inualuerit in dig. verus, infortiatum et nouum, nec quod GRATIANVS vulgaribus pandectis vsus fuerit, vtrumque enim exemplis antea Rauennæ descriptis, præstari facile potuit. Exinde etiam patet, nullius roboris esse tum argumen-

tum illud a CHRIST. GODOFR. HOFMANNO in *hist. iur. romano iustinianei lib. II. cap. 2. §. 9.* ductum ex religione et reuerentia, qua codices illi a Pisanis custodiebantur, quod et in mentem venit cl. GRANDIO, qui in *not. ad epist. de pand. num. 29.* ita scripsit, *nec vero summa, qua (Etrusci libri) custodiri consueuerant, religio permittere poterat, ut cuilibet ad exscribendum passim paterent*; tum aliud, quod vel HOFMANNVS ipse desumit ex epistolis, et decreto IVONIS Carnotensis, qui leges ex digestis commemorauit, licet anno cxcxvi. obierit; quippe et, antequam Pisis exemplar illud exstaret, et ante ipsam IVONIS ætatem exempla ex eo descripta fuisse, conicitur. Quo etiam difficultas diluitur ab ASTENSI opposita *lib. II. cap. 3. pag. 41.* ubi, si vulgares, inquit, pandectæ ex florentinis libris manassent, opus non fuisset, eos frustillatim Bononiam deferre, prout Rauennæ reperiiebantur; sed integrum pandectarum corpus delatum esset; nec distinctum in dig. vetus, infortiatum et nouum, sicuti nec florentini libri ita distincti sunt, qua ratione etiam doctissimus GRANDIUS vtitur. Sed argumentationis huiusce nulla vis est, quoniam digesta prius descripta ex laudato exemplari, et in tres illas partes distincta fuerunt; quam Bononiam translata essent. Quoniam vero etiam in duo tantum volumina, ut iam diximus, diuidi solebant, fortasse quum primò Bononiam adlata fuerunt, existi-

existimabatur duobus illis voluminibus, nempe digesto vetere et nouo integrum opus contineri, in quorum primo initium pandectarum: in altero finis conspiciebatur. Sed quum postea compertum esset, intermedios libros deesse, ac forte quis Rauennæ aut alibi in aliquod infortiati exemplar incidisset, quod definebat *in legem querebatur* 81. D. ad L. *falcid.* immo vero nec integra itidem ea lex exstabat; sed solum vsque ad versic. *tres partes*, hoc ipsum qualecumque erat, Bononiam translatum fuit. Conquisiti postmodum et in eam ipsam ciuitatem adlati ceteri, qui in ipso infortiato habentur, posteriores libri. Atque hæc, vti exposuimus, cum ACCVRSII tum ODOFREDI in superius laudatis locis sententia videtur; ideo ACCVRSIVS ait, ius, hoc est, infortiatum redditum esse forte; ideo ODOFREDVS ita scripsit, *postea fuit inuentum infortiatum sine tribus partibus*: etenim postrema illa infortiati pars, quæ deerat, *trium partium* adpellatione designari coepit: *postea fuerunt portati tres libri*, vt ait idem ODOFREDVS, nempe liber pandectarum xxxvi. xxxvii. xxxviii. Vtutur ODOFREDVS rotundo, vt fieri plerumque solet, numero, quamuis præter illos libros, ad l. *querebatur* superstit reliqua pars eiusdem tituli ad l. *falcidiam*, et integer, qui sequitur, titulus III. libri xxxv. Nec mirum esse debet, non fuisse eo tempore cuiuscumque et vbiq; obuios libros omnes pan-

pandectarum, etenim ut videtur, plerumque ius reddebatur frequentius ex constitutionibus imperatorum, quæ in codice iustiniano continentur; quam ex pandectis, utpote anterioribus, quamvis pandectarum usus et auctoritas in Italia minime sublata fuisset. At enim si florentinum, ut hodie illud adpellari mos est, exemplar Rauennæ fuit; si ex eo descripta ibidem exempla, quomodo illud tandem Rauenna Pisas peruenit? Sane quod fieri potuit, pluribus coniecturis licet suspicari, quod vere factum sit, in tanto scriptorum, qui coæui fuerunt, silentio, nil adfirmare meo periculo ausim. Rauenna Amalphi delatum fuisse antiquissimum illud exemplar, ut suspicari videtur FREHERVS in *epist. ad Rudolph. II. ante ius græco-rom. Leunclauui*, certo definiri non potest. Si Bulgarus, quem Pisanum fuisse pluribus contendit cl. GRANDIUS in *not. ad ep. de pand. num. 28.* patriæ suæ eximium hoc exemplar dono dedit, quæ ipsius GRANDII coniectura est in *ep. de pand. §. 18.* nil refragatur; quo minus recte existimari possit Rauenna Bononiam delatum esse non eo tempore, quo primum iuris ciuilis studium Bononiæ florere cæpit, siquidem pandectarum volumina per partes illuc adlata fuerunt, ut ODOFREDVS tradit; sed multo post opera forte alicuius antecessoris Bononiensis Rauennæ comparatum. Sed quando plura argumenta ostendunt, ex
flo-

florentino exemplari quidquid veterum eiusmodi exemplorum superest profluxisse; ex eo, quod ignoratur, quomodo Rauenna Amalphin; aut Bononiam; aut Pisas demum peruenerit, nihil officitur ad subruenda ea, quæ pro TAVRELLI ET AVGVSTINI sententia disputantur.

CAPVT XIII.

Oppositio ex variis lectionibus florentini exemplaris, aliorumque librorum desumpta. Variæ lectiones imperitiæ librariorum tribuendæ: meliores interdum in florentinis; quam in ceteris pandectarum libris. Eius rei exempla quædam.

SENTENTIAE nostræ, qua florentinum exemplar ceterorum, quæ supersunt, archetypum esse contenditur, obiici etiam solet, variantes lectiones, quæ in vulgaribus pandectis habentur, haud raro quidem florentinis meliores, et quæ interdum suppleant, quod iis deesse videtur: vulgares igitur, alique pandectarum libri non sunt e florentinis descripti; quo sane argumento doctissimi plerique viri, contra TAVRELLI ET AVGVSTINI sententiam vtuntur. Atque in primis CONTIVS ante suam pandect. edit. in fine hæc scripsit: Huc accedat, quod in digestis veteribus et infortiatis manuscriptis quædam exstant pleniora, et perfectiora; quam Florentiæ, ut in l. si duobus 40. de legat. 2 ipse quoque Taurellus fatetur, et verum est. Item ANTONIVS SCHVLTINGIVS in iurispr. anteinst. in not. ad vit. Iulii Pauli

Pauli pag. 208. Atque hæ ipsæ, inquit, lectionum varietates id euincunt, non omnes codices e florentino manasse, et in enarr. part. i. digestor in proleg. n. 13. Multa in Basilicis, græcisque interpretibus, multa quoque in vulgata editione reperiuntur inde differentia ac sæpe meliora. Etiam DONATIVS ASTENSIS lib. II. cap. 3. pag. 44. et seqq. ideo negat vulgares pandectarum libros e florentinis esse descriptos, quod variæ lectiones ac pluribus in locis meliores habeantur in vulgariis; quam in florentinis pandectis. GRANDIVS quoque in not. ad epist. de pand. num. 27. ait: variant etiam subinde lectiones, et aliquando melior, et sanior adparet vulgatarum sensus; quam florentinarum. Neque omittendus est ABRAHAMVS WIELINGIVS, a quo in præfatione ante libros duos lectionum iuris ciuilis, obiicitur plurimorum iuris capitum plenior, et accuratior; quam in etruscis lectio.

Quæ quum ita obiiciantur, monet hic locus, ut de variis lectionibus, quæ in florentinis, aliisque pandectarum libris reperiuntur, paulisper differamus. Ac primo illud perspectum exploratumque est, librariorum, etsi optimo archetypo vterentur; sæpe tamen in exemplis describendis vel ob imperitiam; vel ob incuriam errasse. Librariorum imperitia, qui græcam; aut latinam linguam perfecte non callébant, vel rem ipsam, de qua agebatur, ignorabant, occasionem sæpenumero iis lectioni-

ctionibus præbere potuit, quæ in vulgaribus digestis diuersæ sunt a florentino exemplari. Cuius profecto rei quam plura suppetunt exempla; sed pauca quadam adferre, satis superque erit.

Quum in *l. si pecuniam 33. D. de pign. act.* ἀντίχρησιν vidissent librarii, et speciem pignoris ita dati, vt donec pecunia solvatur, creditor eo vtatur, vel fructus ex eo percipiat vice vsurarum, ea voce significari nescirent, *antiphonam* imperite substituerunt, vnde antiquis interpretibus ad eum locum apinas et tricas comminiscendi occasio data. Præterea in *l. quærebatur 20. D. qui pot. in pign. hab.* vbi in pandectis florentinis legitur: *hyperocha eius rei, quæ tibi pignori data esset*; ac paulo post: *pignoris hyperocha*: librarii pro hyperocha scripserunt in vulgaribus *hypotheam*. Nimirum ignorabant, græcam *hyperochæ* vocem, cui parem latinam, qua idem proprie demonstraretur, vix inuenire licet, in eo loco designare id, quod plus est in pretio fundi; quam in credito prioris creditoris, vt, si prior creditor crediderit *l. x.* fundus autem sit *l. xxx.* fundi hyperocha est *xx.* et hæc posteriori obligata est, vt recte animaduertit CUIACIUS *lib. III. obs. cap. 25.* et ANT. FABER, *de error. pragm. decade XXI. err. 10.* *Lex si plia 20. §. Neratius 7. D. fam. erisc.* perperam in vulgaribus est *lex si uni*: quum enim in pandectis florentinis ante ea verba: *Si uni*:

uni: legatur: *Papinianus ait*: librarius existimavit, id esse aliud caput; seu legem aliam distinctam a l. *Si filia*; in quo sane erravit, quoniam additum non fuisset in flor. exemplari *tò ait*. In ipso autem §. *Neratius* cum plura in vulgatis aliter, ac Florentiæ leguntur, rum illud etiam, quod in florentino sic exstat: *nulla actione idem consequi posse*: id vulgatis legitur: *nulla actione id consequi posse*: haud enim librarii animadverterant, apud veteres *em* id esse ac *eum*: quod quum forte ignorarent, superuacaneum *tò em* esse putarunt: alii vero: *idem*: scripserunt, quoniam florentini exemplaris scriptura in singulis capitibus; siue legibus etsi contigua non sit; continua tamen sine vlla distinctione est, nempe litteræ ibidem non sunt simul colligatæ et connexæ; verum inter dictionem vnā et alteram, quemadmodum et in antiquis aliis codicibus, nullum relinquitur maius interuallum, nulla maior distinctio, vt sæpe minus attento, minusue exercitato difficile sit, verbum a verbo dirimere. Hinc factum, vt ex duobus illis verbis *id* et *em* librarii quidam vnum conficerent.

CA.

CAPVT XV.

Lectiones alie indicantur, in quibus etsi descitum constet a florentino exemplari; haud tamen conici ex iis potest, vulgares aliosque pandectarum libros ex illo non profluxisse.

QVAMQVAM et adducta superiori capite exempla sententiæ nostræ non refragentur: immo vero eam magis confirmant; alia tamen addere ex iis, quæ multa possent adferri, non erit, puto, superuacaneum. In *l. ex imperfecto 23. D. de legat. 3.* Florentiæ ita scriptum est: *debet enim tantæ maiestati eas seruare leges, quibus ipse solutus esse videtur.* Existimant librarii, siue correctores mendum inesse in iis verbis: *ipse solutus*: hæc enim *tantæ maiestati* quod ad genus non conueniunt; ideo in vulgaribus scriptum est: *ipsa soluta*. Verum non animaduertunt, apud veteres et elegantes scriptores genus interdum mutari, ac relationem fieri potius ad antecedentium verborum sensum; quam ad verba, quibus is sensus continetur. Hanc ipsam loquendi rationem, siue ἐναλλαγή quædam ea sit, a græcis magistris ἐτίρωσις, vel ἀλλοίωσις nuncupata; siue, vt verisimilius videtur, ἑλκεῖν eam esse dicamus, quoniam intelligitur ibi princeps; aut imperator, in pluribus auctoribusprehendit AVSON. PORMA *de usu antiquæ loquutionis lib. II. cap. 2.* et in romanis quoque iurisconsultis

NOODTIVS *obs. lib. I. cap. 4. in fine præcipue*
 vero apud VLPIANVM *in l. pronuntiatio 195.*
§. familiae 2. D. de verb. sign. cum pater familias
moritur, quotquot CAPITA ei SVBIECTA fuerint,
singulas familias incipiunt habere: SINGVLI enim
patrum familiarum nomen subeunt, vbi intelli-
gendi sunt homines, vt nemo non videt. VLPIA-
NVS idem in l. I. in princ. D. de pactis: Hu-
ius, inquit, edicti æquitas naturalis est: quid
enim tam congruum fidei humane, quam ea, quæ
inter eos placuerunt seruare? Ita editum est in
florentinis pandectis: vulgata quoque digesta
habent inter eos; neque opus est emendatione
 ELBERTI LEONINI *lib. I. emendat. cap. 16. n.*
 1. *qui ex antiquo MS. reponit: Quid enim ma-*
gis humane fidei est congruum, quam ea observa-
ri, quæ inter homines placuerunt.

Addam et varias quasdam lectiones: in di-
 gestorum procemio, siue *const. omnem §. illud*
 vero satis 9. Florentiæ ita legitur: *et toto postero*
transmittimus sæculo: quum oportet prius animas,
et postea linguas fieri eruditos. Hæc a semido-
ctis librariis; vel correctoribus, qui in florentina
scriptura stribliginem inesse putabant, ita in
vulgaribus scripta sunt: et toti postero transmit-
timus sæculo, quum oporteat prius animas, et postea
linguas fieri eruditas. Sed nulla opus erat e-
mendatione; veteres enim, quemadmodum in
secundo casu toti dixerunt; ita etiam toto in ter-
tio casu. CELSVS lib. III. cap. 12. commodissimum
est

est inter initia calida cataplasmata toto ventri imponere, ut dolorem leniant: quamvis in aliquibus editionibus legatur *toti*. Certe olim, ut observant grammaticorum filii, adiectiva quaedam, quæ genitivum in *ius*, dativum in *i* habent, analogice ad normam secundæ declinationis in omni genere inflectabantur, veluti, *vllus, alius, totus etc.* quibus secundus casus in *i*, vel *æ* definebat. TERENTIUS in *Andr. act. III. sc. 5. Quandoquidem tam iners tam nulli consilii sum.* CICERO lib. II. de *divinat. alia pecudis iecur:* dativus autem in *o*, vel *æ*. Ita apud auct. ad *Herenn.* legitur lib. III. *non res totæ rei necesse est, similis sit.* Nec mirum esse debet, rationem loquendi priscis usitatam a Triboniano quoque esse interdum adhibitam; constat enim, scriptores etiam inferiore ævo, et prolapsa iam latinitate ἀρχαϊσµὸς aliquando usurpasse. Triboniano leges XII. tabularum antiquissimis dicendi generibus refertissimæ, quæ apud GAII commentarios habebantur, antiquarum præterea legum et senatusconsultorum fragmenta, item PAPINIANI opera, cui priscis uti verbis amicum fuit, perspectissima erant. Quid? quod in ipsis florentinis pandectis plura antiquorum more conscripta sunt, exempli causa, pluralis nominum tertiæ declinationis accusativus non semel in *is* effertur, quod et animadvertit emin. NORISIVS *cen. pis. diff. III. cap. 3.* Plura etiam in pandectis vestigia antiquitatis ostendit ANT.

AVGVSTINVS *emendat. lib. II. cap. 2.* Sed vt ad superius adlata constitutionis iustinianæ verba reuertamur, nec vbi scriptum est: *eum oportet*: emendanda erat florentina scriptura, siquidem et hanc loquendi rationem apud probatissimos auctores inuenire est, a quibus coniunctio illa cum, hoc est quia, seu quandoquidem indicatiuo iungitur: TERENTIVS *in Andria act. III. sc. 2.*

--- *quandoquidem ipse est ingenio bono, Cumque huic veritus est optumæ adolescenti facere iniuriam.*

CICERO *ad familiares: tibi maximas gratias ago, quum tantum meæ litteræ potuerunt.* Neque illud quoque temere mutandum erat: *prius animas, et postea linguas fieri eruditos*: quis enim ignorat ibi intelligendam esse præpositionem κατὰ, quemadmodum et apud VIRGILIUM *Aen. lib. I. v. 717. similis deo os, humerosque?* Integra igitur loquutio erit: *cum oportet prius κατὰ secundum animas, et postea κατὰ linguas fieri eruditos*, nempe eos homines, qui legitima peragunt studia: vt superius Tribonianus dixerat. Itaque dum librarii vel correctores in vulgaribus digestis describendis corrigendisque cum locum, si diis placeat, emendare studuerunt, reprehensionem quodammodo subiisse videntur, qua D. HIERONYMVS *in epist. ad Lucinium tom. III. p. 2. col. 578.* notarios librariorumque perstringit, *qui scribunt non quod inueniunt; sed quod intelligunt, et dum alienos*

alienos errores emendare nituntur, ostendunt suos. Quamobrem, si in peruetusto aliquo codice obscuriores lectiones; vel antiquiores, minusue usitatae voces; aut loquutiones occurrant, cuiusmodi plures exstant in etrusco exemplari, quum alii codices clariora saepe ea omnia, atque usitata exhibeant, tum sane credibile est, codicem illum ceteris antiquiorem esse; neque improbabile prorsus sit, hos ex illo fuisse descriptos: etenim nulla ratio fuit, quare clariori; aut recentiori obscurior; aut antiquior vox; aut loquutio substitueretur, nec librarii verba explicatu facilia in difficiliorem sensum solent mutare: et quae non intelligunt, clariori, ut putant, modo exprimere, quemadmodum recte monet SCHULTINGIUS in iurispr. anteiusf. ad Vlp. tit. 21. §. 8. num. 27. pag. 596. Ita recte IO. GEORG. GRAEVIVS in lectionib. hesiodeis cap. 22. ad v. 28. τῆς θεογονίας, antiquam quorundam librorum lectionem probat, in quibus scriptum erat γνῶσθαι, non ut vulgo μολῶσθαι, additque, sciunt enim, qui veterum scripta cum iudicio versarunt, rariora et exquisitiora semper fuisse expuncta, et pro iis supposita trita, et ab usu vulgi minus remota. Id factum videtur in l. domus §. 8. D. de legat. 1. ubi legitur in etrusco exemplari aedificiorum aetatibus, in vulgatis aedificiorum quantitatibus. Aetas eo loco designat quantitatem; seu modulum, mensuram, ampliudinem et magnitudinem aedificiorum: quippe, aetatem,

G 3 ut

vt recte animaduertit CUIACIUS *ad Papinian. in d. l. et obs. lib. iiii. cap. 3* Latini interdum accipiunt pro quantitate, mensura, magnitudine corporis cuiusque; græci quoque ἡλικίαν fumunt non tantum ἀπὸ τῆς χρόνῳ, sed etiam ἀπὸ τῆς μεγέθους καὶ μήκους. HESYCHIUS: ἡλικία, μέγεθος σώματος μέτρον τί. Glossæ veteres a LABBAEO collectæ: ἡλικία, τὸ μῆκος, *statura*, ἡλικία, ἢ ἀπὸ τῆς χρόνῳ, *auium*, *ætas*. Quare in vulgatis τὸ quantitativus glossēma esse videtur, et explicatio rarioris alterius vocabuli *ætatibus*.

Sed et interdum, vbi in florentinis pandectis emendatione opus erat, inepta emendatio conspicitur in vulgatis, cuius rei exemplum suppeditat *lex cum heres 4. §. 1. D. de statulib.* vbi PAVLLVS ait: *non est statuliber, cui libertas in tam longum tempus collata est, vt eo tempore is, qui manumissus est, viuere non possit: aut si tam difficilem, immo pene impossibilem conditionem adiecerit, vt aliunde (siue vt IO. FR. GRONOVIVS de pecun. vet. lib. i. cap. 5. pag. 81. legit, illi inde) ea libertas optingere non possit, veluti si heredi milles dedisset.* Sic Florentiæ legitur, vt obseruat ANT. AVGVSTINVS *emend. lib. ii. cap. 6. in fine.* Procul dubio legendum: *millies* Romanorum more, quos breuitatis studio ἐξαπτικῶς *decies, centies, millies* scripsisse constat, pro *decies centena millia, centies centena millia* et *millies centena millia*; adeoque *millies* in eo §. designat, quod vulgo dicunt *centum milliones*. Male, vt obseruat

uat CUIACIUS *obs. lib. XXI. cap. 39.* Basilici interpretantur *si heredi centum myriadas nummum dederit*, et peius DOROTHEVS *si chiliadas*: nam chiliades sunt inferiores myriadibus. Pessime vero latini librarii *mille* in vulgatis scripserunt. Haud enim difficilis censetur conditio *si mille dederit*, ut pene impossibilis videatur, quum ne ipsa quidem conditio *si decem millia heredi dederit* difficilis reputetur, et sub hac conditione liber esse iussus, decem millia dando, ad libertatem perueniant, ut ex VLPIANO constat *tit. II. §. 4.* Quamobrem ex adductis lectionibus, quæ in vulgatis dissentiant a florentinis, potius conuincitur, librarios; vel correctores propemodum fecisse, nã intelligendo, ut nihil intelligerent, quam colligi possit, cetera exempla e florentino sodice non profluxisse.

Præterea argumentum ipsum ex variis lectionibus ductum nullius roboris esse, ex eo etiam ostenditur, quod ex librorum imperitia; vel incuria; vel forte ex dictantis pronuntiatione minus distincta fieri potest, ut quæ ex vno deriuata sunt exemplari, varie se habeant. Huc sane referri possunt duo menda, quæ exorta sunt in vulgaribus libris in *l. regula §. penult. D. de iur. et facti ignor.* PAULVS IC. rescriptum ibi adfert SEVERI ET ANTONINI: *sed et imperatores Seuerus, et Antoninus in hæc verba rescripserunt.* Eos quidem esse constat L. SEPTIMIUM SEVERVM, ET M. AVRELIVM ANTONINVM

CARACALLAM, qui interdum solo Antonini nomine designatur: HERODIANVS *hystor. lib. III. cap. 15.* ὁ Ἀντωνῖνος, τῷ πατρὶς ἀποθανόντος, Antoninus patre mortuo. EVSEBIUS *hyst. eccl. lib. III. cap. 16.* κατὰ τῆς χρόνης Ἀντωνίως τῷ υἱῷ Σεβαστῶ, temporibus Antonini filii Seueri. Ita etiam in adpendice ad marmora Oxoniensia pag. 304. hæc habentur:

ΟΙ. ΘΕΙΟΤΑΤΟΙ.

ΑΤΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ. ΚΕΟΘΡΟΟ

ΚΑΙ. ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ. ΤΟΙΟ

ΕΜΠΝΑΙΟΙΟΙ.

Ita apud VLPIANVM in celebri *l. in orbe 17. D. de statu hom.* constitutio imperatoris Antonini est imp. Caracallæ. Verum in *d. l. regula §. penult.* in vulgatis digestis librarii scripserunt: *sed et imperatores Verus, et Antoninus.* Perperam sane etenim iurisconsulti M. ANTONINVM VERO præponunt, quum M. AVRELIVM ANTONIVM philosophum et L. AELIVM VERVM designant: VLPIANVS in *l. fideicommissa 11. §. si in opere 23. D. de legat. 3.* Diuus Marcus et Lucius Verus Procule rescripserunt. Idem VLPIANVS in *l. cum quasi 30. §. si aliter 13. D. de fideic. libert. exstat. rescriptum diuorum Marci et Veri.* PAPIRIVS IVSTVS, in *l. vult. D. de adm. rer. ad ciuit. pertin.* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt. Et similiter in *l. 3. D. ad l. Jul. de annona*, et in *l. ult. in princ. §. 2. et §. ult. D. ad Municipal. l. penult. D. de decurionib.* MODESTINVS in *l. si duas 6. §. am-*

§. amplius 18. D. de excusat. Μαδμος, καὶ Βῆρος, vbi hæc animaduertit ANT. AVGVSTINVS ad Modestinum lib. singulari: imperatores autem in omnibus libris præter Noricum et Basiliensem Marcus et Seuerus apellantur: quoniam id initio fuerat Florentie scriptum: quod Politianus quoque descripsit. Sed tamen prima syllaba in optimo illo libro expuncta est. Quod forte adhuc factum non erat quum exempla ex eo describerentur. Apud THEOPHILVM a FROBENIO editum a. CIIOXXXIV. et a DION. GOTHOFREDO a. CIIOCCX. hæc habentur in §. 6. inst. tit. de excus. οἱ θεότατοι ἀδελφοὶ Σεβῆρος, καὶ Ἀντωνῖνος ἀντέγραψαν. Perspicuum omnino est, etiam hoc loco *Seuerum* pro *Vero* scriptum esse, quemadmodum et ERASTIVS var. obs. lib. I. cap. 14. ita emendauit Βῆρος, καὶ Ἀντωνῖνος, sed aliter romani iurisperiti loquuntur, qui vt diximus M. ANTONINVM VERO præponere solent. Suspiciari licet verba illa Σεβῆρος, καὶ Ἀντωνῖνος antiquum glossema esse, ideo recte ea FABROTVS omisit, quemadmodum nec in latinis Iustiniani institutionibus habentur; sed diui fratres dicuntur. Alibi etiam tum in florentinis; tum in vulgatis pandectis erratum est a librariis, qui *Seuerum* pro, *vero* aut *Antonino* scripserunt. In indice, florentinis pandectis præfixo, inter PAVLLI μονοβίβλα recensetur liber ad orationem diui Marci, ex quo libro desumtas esse l. sciendum 20. et l. Si quis tutor 60. D. de ritu nupt. recte monet WIELINGIVS

in *iurisp. restit. pag. LXXXVIII.* cuius sententiam probant FRANC. CAROLVS CONRADI *hist. pand. ad ind. flor.* et GEORG. D'ARNAVD *variar. coniect. lib. II. cap. 17.* recte vero sic habet inscriptio *d. l. 60. Idem Paulus libro singulari ad orationem diui Antonini et Commodi*, vbi ANTONINVS est D. MARCVS arg. *l. non solum 67. §. sed videamus 3. D. de ritu nupt.* Perperam scriptum est in inscriptione *d. l. 20. Paulus libro singulari ad orationem diui Seueri et Commodi*: cuius sane lectioni refragatur historia; ideo scribendum vel cum WIELINGIO *Antonini et Commodi*, vel forte *M. Veri et Commodi*, nam et M. ANTONINVM a græcis scriptoribus Verum adpellari ex VALESIO *ad Ammian. Marcellinum l. XXVII. cap. 6. pag. 381.* tradit idem D'ARNAVD laudato loco.

Sed iam redeamus ad *l. regula §. penult. D. de iuris et facti ign.* In eodem Seueri, et Antonini rescripto hæc Florentiæ leguntur: *Pecuniam ad opus aquæductus reipublicæ Cirthesium relictam. LIVIVS lib. xxx. Cirtha*, inquit, *caput regni Syphacis erat.* Syphacem vero Masæylorum regem fuisse, constat ex eodem LIVIO *lib. 28.* vbi et hæc habet: *Masæsuli gens ad finis Mauris regionem Hispaniæ, maxime qua sita noua Carthago est, spectant.* Quum vero librariis ignotum forte esset vrbis illius nomen, scripserunt in vulgaribus *reipublicæ Cyrenensium.* Simile illud est, quod habetur in *l. 1. §. penult. D. de polli-*

pollicitat. Etenim in florentino exemplari legitur: *columnas Citienſibus promiſſi*: in vulgariſus perperam ſcriptum eſt *Circenſibus*. CUIACIVS *obſ. lib. III. cap. 38.* id accipiendum eſſe docuit de republ. Citienſium: eſt autem Citium LIVIO teſte *lib. xxxii.* Macedonia oppidum. Addit deinde doctiſſimus CUIACIVS, ex ea ciuitate Zenonem Citienſem dictum eſſe a GELLIO *not. attic. l. xvii. cap. ult.* Sed humani aliquid paſſus eſt clariſſimus interpres eumque ſequutus DIONYS. GOTHOFREDVS in *d. l. i. §. penult.* Etenim Zeno a Cittio vrbe græcanica in Cyprio infula Citricus a CIGERONE *V. Tuſculan.* Cittienſis a GELLIO dictus eſt. LAERTIVS *lib. vii. in princ.* Ζήνων Μναſέξ, ἢ Δημέξ, κιττιεύς, ἀπὸ κύπρου πολιſματος ἑλληνικῆς, Φοίνικας ἐποίηας ἐχρηκότος. Zeno Mnafei ſive Demei filius Citticus a parua Cypri vrbe græcanica, quæ Phœnices incolæ habuit. STRABO *lib. xiii. prope finem*, vbi Cyprium deſcribit: poſtea, inquit, eſt ſinuoſa quedam et aſpera præternavigatio, ea Cittium itur; quæ ciuitas portum clauſum habet. Ex hac Zeno fuit Stoicæ ſectæ auctor, et Apollonius Medicus. Nec nouum eſt, librarios erraſſe in deſcribendis urbium nominibus. Ita apud STEPHANVM de urbibus legitur: ἐς καὶ αἰγαῖον πεδῖον συνάπτου τῇ κίρρᾳ ὡς Ἡσίοδος. Eſt et Aegæus campus annexus Cirrhæ, vt apud Heſiodum. Proculdubio ſcriptum erat κυβεα: etenim Cirrha nulla eſt in Creta, vt animaduertit GRAEVIUS *lection. Heſiod.*

Hesiod. cap. 25. ad vers. 484. τῆς Θεοῦ. Sed cybra adpellabatur, quæ et alias Hiera Pytna, sic enim STERHANVS ipse: Ἰερὰ Πύτνα, πόλις Κρήτης ἢ πρότερος Κύβρα, εἴτα Πύτνα, εἴτα Κάμιος, εἴθ' ὅτως Ἰερὰ Πύτνα. Similiter apud VLPRIANVM tit. 22. §. 6. Mineruam Milienfem scripserunt, quum scribere deberent Mineruam Illientem, ut ex Turbeno, aliisque recte SCHVLTINGIVS in iurisprud. ante-iust. ad eum §. 6. num. 19. pag. 635. et seq.

Atque hactenus quidem, quæ ex pandectis protuli, variarum lectionum exempla magis indicare videntur, vulgares pandectas e florentinis prodiisse, erratumque in iis describendis esse, quam contrarium suadere possint. Quum enim pleraque in præstantissimo hoc exemplari recte se habeant; sed vel græca, (vel alias remota a communi loquendi consuetudine sint, vel gentes denique minus notas designent, his omnibus commoti siue dictantes; siue librarii; siue correctores florentinam lectionem mutarunt. Adde librariorum maxime incuriam et oscitantiam: adde ipsam lucri citius capiendi causa festinationem ac metum præterea, ne correctione nimia deformatis codicibus, plurimum de eorum pretio decederet, neue scribentis negligentia primo statim adspectu ab editoribus detegeretur; aut saltem integras aliquot paginas iterum librarii ipsi describere cogerentur. Quare quum de conferendis cum
anti-

antigrapho exemplis nimium solliciti non essent; immo vero sæpe τὴν ἀντιβολὴν prorsus refigerent, sumtui ac tempori parcebant sibi; que ocyus pecuniam vel ex ipsa negligentia parabant. Neque mirum esse cuiquam debet, librarios ab exemplari sibi proposito sæpe aberrasse; erant enim rerum, ac sententiarum, quas describebant, plerumque ignari; neque tantum imperiti homines, et qui quæstuariam artem exercent, in errores scribendo inducuntur; sed et peritissimi quoque viri, non lucri; sed solius gloriæ adpetentes, atque auidi laudis, quique tantum publicæ utilitati inferuire student, pro litteris atque integris etiam dictionibus, quas animo conceperant, alias inuiti describunt. De Augusto Cæsare, eruditissimo sane viro, SVETONIUS in eius vita, cap. 88. *nam quod sæpe, ait, non litteras modo; sed syllabas aut permutat; aut præterit, communis hominum error est.* Ingenue doctissimus CUIACIUS fatetur lib. I. obs. cap. 36. *Sæpe fit, uti nos manus in scribendo fallat.* Ex quibus profecto omnibus luculenter constabit, argumentum, quo merito negetur, vulgares e florentinis pandectis duxisse originem, recte ex variis lectionibus duci non posse.

Præterea, quoniam nulla fere dictionum intervalla et raræ admodum sunt in florentino exemplari interpunctiones, quum in describendis corrigendisque exemplis aut verba in-

terme-

termedio spatio relicto distinguerentur; aut puncta adiicerentur pro cuiusque arbitrio, variae aliquot lectiones exinde enatae observari facile possunt, quemadmodum et Hadriani aëro Nicanor ille Grammaticus Alexandrinus *συνματίας* adpellatus differentiam ostendit, quæ maxime apud HOMERVM, et CALLIMACHVM ex varia interpunctione oriebatur. Neque omitrendum est, in ipso etrusco exemplari quædam vel inepte emendata esse, unde alii veterem scripturam, alii correctionem sequuti sunt. Accedât demum diligentissimi BRENCMANNI observatio, qui in *hist. pand. lib. III. cap. 2. pag. 232.* ait: *quo antiquiora sunt MSS. eo minus a florentino discedere.*

CAPVT XVI.

Diuerſa, quæ in inſcriptionibus legum habentur, iuriſconſultorum nomina in variis pandectarum exemplis, minime probant, hæc ex florentino codice originem non habuiſſe. Plures huiusce diuerſitatis cauſſæ adferuntur. Obiectio diluitur ex eo ducta, quod in vulgatis diſtinctæ quædam leges habentur, quæ in florentino unicam conſciunt in plures paragraphos tributam.

AD varias lectiones, ex quibus nonnulli negant omnia, quæ habemus, pandectarum exempla ex etrusco manasse, et illud pertinet, quod in eam rem post cl. DONATVM ASTENSEM *lib. II. cap. 3. pag. 44.* scripsit cl. GRAN-

DIVS

DIVS in notis ad epist. de pandectis num. 27. his verbis: *ceterum in vulgatis pandectis aliquod leges quibusdam iurisconsultis tribuuntur, quæ in florentinis ad alios auctores relatae sunt.* Quod tametsi verum procul dubio sit; nostram tamen sententiam infringere posse, nequaquam videtur. Etenim pandectarum exemplaria, quæ primum auctoritate Iustiniani prodierunt, probabile admodum est, simul collata fuisse, et ad archetypi alicuius rationem exacta, ne quid in vno ab alio diuersum; vel alteri contrarium in iis reperiretur. Quis enim putauerit, tantam fuisse Iustiniani, ac Triboniani oscitationem, ut plura legum exemplaria proponi, ac publicari vellent dubii, et incerti, an ea inter se consentirent? Variantes igitur lectiones ab imperitis; vel minus cautis librariis, qui varia subinde exempla descripserunt; vel ab audacibus correctoribus originem duxisse, necesse est. Iam si varietas huiusmodi, ut quæ in vno exemplo tribuebantur, e. gr. PAVILLO, in alio adscriberentur VLPIANO vel POMONIO, contingere in iis libris potuit, qui ex prioribus exemplaribus profluxerunt; quidni potuit similis etiam oriri, postquam exempla ex codice, qui nunc florentinus dicitur, describi cœperunt? Quonam felici sydere faciendum fuisse putabimus, ut quum in ceteris libris iterum ac saepius describendis errores propemodum innumerabiliter multiplicati sint, id soli florenti-

no

no exemplari vel ex ipso deductis exemplis omnino concedendum esset, ut quotquot ex eo describerentur codices, eorum nemo vnus ab illo posset vnquam deflectere, nullæ in iis variæ lectiones, nullus in omnibus propriis transferibendis error, nulla incuria, σφάλμα, vel παρόραμα nulla deberet vnquam dignosci. Profecto maior non vrget ratio existimandi, scriptores librariorum vnum pro alio iurisperiti nomine vsurpasse potius in veteribus illis libris, ex quibus vulgata digesta descripta finguntur; quam in iis, qui ex florentino desumpti fuerunt. Illud quoque accedit, quod cuiuslibet fere libri exempla vel ab vno codice primum profluxerunt; vel si auctor opus suum pluribus excipiendum dictauit, ipsa auctoris viua vox vna fuit: nihilominus qui vnquam reperiuntur veteres codices, qui variis lectionibus non sint referti? Quare nullius momenti collectio isthæc videtur: pandectarum exempla, quæ exstant, varias persæpe habent lectiones; diuersa in inscriptionibus legum præ se ferunt auctorum nomina; ergo a florentino exemplari non profluxerunt.

Quum plures autem adferri possint causæ, cur in nominibus propriis iurisperitorum describendis erratum sæpenumero sit in vulgatis digestis, tum præcipua esse videtur nominum similitudo. *Lex ultima D. de in int. restit.* sic inscripta est Florentiæ: *Macer libro secundo*
de

de appellationibus. In vulgatis legitur: *Marcellus lib. II. de appellationibus*. Index, florentino exemplari præfixus, habet: *Μαρκς de appellationibus βιβλιαδω*. Marcello autem nullus de adpellationibus liber adscribitur: quare ea *lex vlt.* Aemilio Macro tribuenda est. Errori caussam dedisse videtur cum nominum similitudo; tum inscriptio superioris *legis diuus*, in qua recte habetur: *Marcellus libro tertio digestorum*.

Florentiæ lex cum debitore 32. de pign. act. inscriptionem hanc præ se fert: *Marcianus libro quarto regularum*: vulgata habet: *Marcellus libro 4. digestorum*. Nominum similitudo aliqua varietatem hanc peperisse videtur. Errauit primum librarius, qui pro Marciano scripsit *Marcellus*; quoniam vero hic nullos regularum libros; sed tantummodo notas ad Pomponii librum singularem regularum conscripsit, si vera habet inscriptio *l. furiosus 63. D. de adq. vel om. hered.* nempe: *libro singulari regularum Pomponii Marcellus notat*, ideoque alter subinde in inscriptione d. l. 32. enatus error, ut pro *regularum*, scriptum fuerit *digestorum*; quippe *Marcellus*, ut index florentinus habet, scripsit *digeston βιβλια τριακοντα εν*. Verum florentina lectio proculdubio præferenda. Marcianus enim, ut in laudato indice legitur, scripsit *regularion βιβλια πεντε*. Ideirco inscriptio sequentis *l. 33. D. eod. tit. de pign. act.* recte habet apud *DIONYS. GOTHOFREDVM*: *Idem lib.*

H

lib.

lib. singulari ad formulam hypothecariam. Nam et in florentino indice extat inter Marciani opera *ὑποθηκαρίας μονοβιβλον.*

Inscriptio legis 7. *de testament.* hæc est in florentinis pandectis: *Aemilius Macer libro primo ad legem vicesimam hereditatum*; sed in vulgatis, Martiani nomen, omisfis reliquis inscriptionis verbis, descriptum est eandemque legem HALOANDER Marciano, alii Marcello adscripserunt.

In inscriptione I. *ut heredibus si. D. de legat. 2.* florentinus liber habet: *Marcellus libro vicesimo octauo digestorum.* In vulgatis est *Martius*: in aliquibus libris legitur *Marcianus.*

Lex mille 154. D. de V. S. hanc in florentinis habet inscriptionem: *Macer libro primo ad legem iuliam et papiam.* In vulgatis legitur: *Martianus*, nec aliud quidquam additur. In aliquibus libris legitur: *Macer libro primo ad legem vicesimam.* Quæ inscriptio recta est: etenim in indice florentino inter Macri opera legitur *Εικοσων βιβλια δυο.*

Addatur et inscriptio *leg. intelligendus 153. D. de verb. sign.* quæ in florentinis hæc est: *Terentius Clemens libro secundo ad legem iuliam et papiam*: vulgo legitur, *Herennius*, ceteris omisfis.

Præter huiusmodi varietates ex nominum similitudine exortas, etiam ex similitudine operis factum aliquando est, ut vnus iurisconsulti

ti nomen pro alio scriberetur. Marcellus notas scripsit ad libros digestorum Iuliani, unde sumptæ fuerunt *lex interdum 14. D. de in rem verso, l. non dubitamus 10. D. de cond. et dem.* aliæque Paulli etiam notæ ad Iulianum existabant, ut constat ex *l. si prætor 75. vers. Paullus notat D. de iudiciis ex l. Prætor 3. §. 1. D. de collat. et similibus.* Quare quum inscriptio legis *si quis alius n. D. quod met. causa* ita forte concepta esset, ut legitur apud DIONYS. COTHOFREDVM: *Paullus libro quinto (Iuliani) digestorum notatorum:* in vulgatis scriptum est: *Marcellus lib. 5. Iuliani digest. notat.* Sic inscriptio *leg. 1. D. fin. reg.* Florentiæ hæc est: *Paullus libro 23. ad edictum:* in vulgatis: *Caius libro 7. ad edictum provinciale.*

Vnum quoque iurisconsulti opus incuria forte librariorum in vulgatis interdum pro alio eiusdem opere scriptum est. Exemplum præbet inscriptio *legis si pignus 37. D. de pign. act.* vni etruscum exemplar habet: *Paullus libro quinto ad Plantium:* in vulgatis legitur: *Paullus libro v. ad edictum.*

Item ex propinquis legibus, quum forte scribentis oculi aberrarent, orta aliquando variatio. *Lex et ideo rationis 21. D. de legibus* hanc in florentinis habet inscriptionem: *Neratus libro sexto membranarum:* In aliquibus legitur: *Iulianus lib. 90. dig.* Ortus fortasse error ex eo, quod superior *lex 20.* habet: *Iulianus libro 55. dig.*

Interdum vero ubi florentina alicuius legis inscriptio paullum recedit a forma, quæ in ceteris legum inscriptionibus feruari solet, ibi maxime in aliis libris erratum est, ex quo potius colligitur, hos a florentino propagatos esse; quam contrarium probari possit. Luculentissimum suppeditat exemplar inscriptio *legis 4. D. de resc. vend.* quæ Florentiæ huiusmodi est: *libro quarto digestorum Iuliani Paulus notat.* Quantum ab aliis inscriptionibus, in quibus proposito iurisconsulti nomine, subiicitur eiusdem opus, hæc ipsa inscriptio differat, nemo est, qui non videat; quare existimarunt forte librarii; vel correctores, mendum hic esse: ideo in vulgaris scriptum est: *item li. 8. dig. Iul. Pau. 20.* in aliquibus legitur: *Paulus lib. 8.* ac lex ipsa, quæ in florentino exemplari incipit *si emptio*, in nonnullis libris incipit: *Paulus notat*: in quibusdam: *Proculus notat.*

Lex 4. de donationib. vulgo ita inscribitur, teste LAVR. THEOD. GRONOVIO *emend. pandect. cap. 25. pag. 76. Paulus libro septimo decimo ad Sabinum*: In Basilicis et quibusdam editionibus Pomponio adscribitur. TAVRELLVS emendavit in margine: *Pomponius*, cui sane tribuenda est, etenim in codice florentino solum 16. libri Pauli ad Sabinum memorantur: *παυλος ad Sabinum βιβλια δεκα εξ*: Pomponii vero *quinque et triginta Πομπωνις ad Sabinum βιβλια τριηκοντα*

νοῦτα πεντε. Sed quum in florentinis pandectis utraque scripta existat, *Paulus, Pomponius*, ut animaduertit SCHVLTINGIVS *iurisprud. anteiusf. in notis ad Paulli vitam pag. 208.* factum exinde videtur, ut in inscriptione *d. l. 4.* ab aliis Paulli nomen, ab aliis Pomponii scriptum sit. Quod sane potius confirmare videtur sententiam nostram; quam illud probare, quod colligit SCHVLTINGIVS *laud. loco*, videlicet non omnes codices ex florentino profluxisse.

Librariorum vero negligentiam in describendis potissimum legum inscriptionibus, quam plura facile ostendunt: sæpissime enim, præsertim in infortiato et digesto nouo, solum iurisconsulti nomen descripserunt, omisis reliquis inscriptionum verbis, quibus liber, vnde ea lex desumpta erat, designabatur. Sæpe etenim quum in florentino exemplari contigua scriptura sit, nullis dictionum interuallis, adeoque inscriptiones cum iurisconsultorum verbis coniunctæ sint, verba, quæ ad ἐπιγραφήν legis pertinebant, ita scripserunt, ut ea partem legis constituerent. Cuius quidem rei plura profert exempla ANT. AVGVSTINVS *emend. lib. 1. cap. 4.* et BYNKERSHOEK *obs. lib. III. cap. 13.* Insigne illud est in *l. 41. D. de liberali causa*, ubi in vulgatis verba legis hæc sunt: *liberalis causa, si in obscuro sit, in quorum erit status, qui pro libertate sua litigat: prior audiendus est etc.* Florentiæ vero fuit: *Paulus libro singulari de articulis*

ticulis liberalis causa. Si in obscuro sit, in quo fuerit statu is, qui pro libertate sua litigat etc. Quo, inquit, AUGUSTINVS *eo cap. 4.* nihil manifestius dici potest; et tamen indoctus, nescio quis, vltimam CAUSA E litteram expunxit, vnde error in omnes libros venit.

Quod autem præterea obijcit, CL. ASTENSIS *laud. lib. 11. cap. 3. pag. 44.* nempe in vulgatis plures habere distinctas leges, quæ in florentinis sunt paragraphi præcedentis legis, ne quidem illud nos a proposita sententia dimouere potest, quippe et hoc ipsum vel negligentiaë librariorum; vel obscuræ correctorum diligentiaë tribuendum videtur. Exemplum adferam ex *l. cum seruus 39. D. de leg. 1.* cuius legis inscriptio in florentinis hæc est: *Vlpianus libro vicesimo primo ad Sabinum*; in vulgatis *Paullus*: errore orto, quod et *Paullus* et *Vlpianus* ad *Sabinum* scripserunt. Florentiaë, principio eius legis postea verba: *et ita Iulianus scribit*: hæc habentur: *nam et sumtum an in hanc rem facere heres deberet*, *Africanus* libro vicesimo epistolarum apud *Iulianum* querit: *putatque etc.* In vulgatis legitur: *nam et sumtum in hanc rem facere heres debeat*: deinde sequitur alia lex, cuius inscriptio est: *Idem*: et incipit lex *Africanus* lib. 20. epistolarum apud *Iulianum* querit: *putatque etc.* In aliis incipit apud *Iulianum*: ea nomina iurisperitorum occasionem præbuerunt librariis existimandi, illinc aliam legem inci-

incipere, quæ esset *lex 40.* Ad hæc in eadem
l. cum seruus post illa verba: *me agentem libera-*
tionem consequi, Florentiæ paragraphus incipit:
Idem Iulianus scribit, sed, in vulgatis. *et idem*
 repetito, facta est *lex 41.* cuius inscriptio est:
idem, lex autem incipit: *idem Iulianus*: atque
 adeo, quæ vna lex est in etrusco exemplari in
 plures §§. tributa, in vulgatis eadem in tres
 leges diuisa est: Quod quidem, aliudue eiusmodi
 vt incuriam arguit librariorum; ita senten-
 tiæ nostræ nullo modo aduersatur. Ac profecto,
 quum omnes, quæ hactenus adlatæ sunt, causæ
 aliæue similes efficere potuerint, vt ex iis exem-
 plis, quæ primum a Florentino deducta fuere,
 librarii scriptores paulo deteriora proferrent,
 ex his alia subinde vitiosiora describerentur, adeo,
 vt quo longius per intermedia exempla deriuati
 essent a florentino exemplari posteriores libri; eo
 magis ab illo deflecterent atque in peius rue-
 rent, non est, cur ex ea nominum aliarumque
 lectionum varietate possit sententia nostra refelli.

CAPVT XVII.

*Meliores, quæ in vulgatis pandectis interdum
 habentur, lectiones minime refragantur senten-*
tia, qua contenditur, omnia pandectarum, quæ
supersunt, exempla, ex etrusco exemplari
esse deducta.

At vero in vulgatis pandectis meliores;
 quam in florentinis, plenioresque lectio-
 nes

nes interdum reperiuntur. Negare id quidem non ausim; haud tamen idcirco, quam tueor, sententiam labefactari posse crediderim. Etenim codices non semper ad veteris alicuius exemplaris fidem; verum saepe correctoris arbitratu emendabantur: et alii sane, qui licet iurisprudentiae et critices praesidiis destituti essent; multum tamen sibi arrogabant, loca quaedam temere deprauarunt; alii vero maiori doctrinae copia instructi et acuto imprimis ac solerti praediti ingenio, quaedam felicibus coniecturis restituisse videntur. Ipsa B. PETRI DAMIANI aetate iurisconsultos floruisse, qui non modo iuris facultate; sed ceteris etiam bonis artibus praestabant, ex illis epistolis collegit idem ASTENSIS *l. 2. cap. 2. pag. 34.* Quidni potuerint ipsi aliique vel ante ea tempora iis non absimiles romani iurisperiti emendationes quasdam; aut supplementa in margine, suorum quisque librorum, adscribere, quae postea communi plerumque consensu probata in ipsum vulgarium digestorum contextum irrepserint? Idque sane ante XII. saeculum contigisse potuit, siquidem de restituto ex Lotharii II. edicto iure civili iam pridem explosa sententia est, ac, pandectarum exempla Rauennae ante eam aetatem descripta fuisse, pluribus coniecturis ad credendum quis merito potest adduci. Quare tamen DONATVS ASTENSIS *lib. II. cap. 3. pag. 44.* ut probet, ceteros, quos habemus,

mus, pandectarum libros e thusco exemplari, minime prodiisse, tres HOMERI versus *Odyssæ lib. III.* obiiat, qui in *l. Qui venenum 236. D. de verb. sign.* leguntur in vulgatis, in florentinis non exstant, idemque haud immerito adfirmer, ante ipsum ACCURSIVM in ipsis vulgatis, aliisque MSS. pleraque aliter; ac in florentinis libris descripta esse; propositum tamen adsequi non videtur. Nihil enim impedimento est; quo minus recte existimemus, HOMERI eximia poemata a nonnullis lecta fuisse, qui Rauennæ operam iurisprudentiæ summa cum laude impendebant. Nouerant enim, puto, planeque perspexerant, HOMERVM non semel in institutionibus et pandectis laudatum esse atque a Triboniano in ipso digestorum proemio; siue *const. omnem, in fine: patrem omnis virtutis* appellatum. In ea autem vrbe degebant, in qua et græci homines versabantur; a quibus græca discere potuerunt, vt verisimile admodum sit, ab iisdem iurisperitis in prioribus illis vulgarij pandectarum exemplis eos HOMERI versus adiectos fuisse. Nec mirum esse cuiquam debet, varias illas lectiones, quæ in vulgaribus digestis habentur et a glossographis referuntur, Irnerio, Pileo, et Accursio antiquiores fuisse, quum, vt superius coniecimus, exortæ iis temporibus essent, quibus romani iuris studium in rauennatibus scholis et foro maxime florebat.

Iam vero plenior et adcuratior in vulgatis aliisque libris; quam in etruscis, lectionem obicit quoque cl. ABRAHAMVS WIELINGVS in laudata superius præfatione ad *libros lectionum iuris ciuilis*, nouumque eius rei exemplum se adferre profitetur. Verba PROCVLI adducit ex l. *non dubito* 7. §. 1. in fine D. de capt. et postl. rev. quæ Florentiæ ita leguntur: *Et quemadmodum clientes nostros intelligimus liberos esse, etiamsi neque auctoritate; neque dignitate; neque viri boni nobis præsent; sic eos, qui maiestatem nostram comiter conseruare debent, liberos esse, intelligendum est.* Certe mendum esse in iis verbis: *neque viri boni nobis præsent*, aperte dignoscitur: sed ita fere etiam ROGERIVS legisse videtur. Ait enim apud ACCVRIVM: *hoc tale est: licet clientes nostri non præsent nobis, idest comparentur: nec subsint nobis, vt boni viri, nec per auctoritatem vel dignitatem; tamen libri sunt: sic etc.* subiicit deinde ACCVRIVS, *sed quidam habent cancellatum boni viri.* GVILIELMVS BVDAEVS in adnot. ad eam legem hæc scripsit: *ego sola coniectura adducor, vt ita locum legam: etiamsi neque auctoritate, neque dignitate; neque iure omni nobis pares sunt.* LVD. CHARONDAS ex MS. codice STEPHANI AVREDANI ad marginem d. l. 7. alias corruptum illum locum ita quoque repræsentat: *neque iure omni nobis pares sunt*: ita etiam legit GROTIVS de iure bel. ac pac. lib. 1. cap. 3. §. 21. num. 2. in fine. Enim vero ex hoc ipso exem-

plo

plo deduci minime posse arbitror, ceteros pandectarum, quos nouimus, libros e florentinis non dimanasse: constat enim, ROGERII ET ACCURSII ætate in vulgatis fere vt in florentinis scripta hæc fuisse. Præterea ACCURSIVS ROGERII quidem interpretationem adducit; nec tanquam de speciali quadam lectione loquitur; neque eam litteram pisanam vocat, vt alias interdum solet; monet tantummodo, in aliquibus codicibus cancellatum esse *boni viri*, ex quo patet, quosdam in hac lectione etiam tunc hæsitasse. Et hactenus quidem hæc nihil obstant; quo minus censeatur, vulgares libros e florentinis esse descriptos; immo vero id magis comprobant, quoniam vbi erratum est in florentino exemplari, non leuis fuit interpretum dubitatio, qui ita non dubitassent, si exemplum aliquod aliunde descriptum consulere potuissent. Neque vero omnes homines hebeti adeo ingenio fuisse crediderim, vt nemo vnquam barbaris quantumuis temporibus existare potuerit, qui ex ipsa Proculi sententia post multas aliorum curas coniceret, quomodo locum illum felicius emendare liceret; neque prorsus inuerisimile fir, ab ingenioso quodam interprete in sui codicis margine emendationem illam fuisse adscriptam, quæ deinde in codice AVREDANI aliisue in legem ipsam irrepsit. Ac valde mihi probanda videtur VLRICI HVBERTI sententia existimantis, aliorum librorum lectionem

ctionem florentina meliorem; aut felicem errorem esse, qui utique rarissimus esse debet; aut docti viri coniecturam.

Ad rationem illam ex meliori vulgata lectione deductum pertinere videtur consensus vulgatæ lectionis cum basilicis in aliquot locis, in quibus florentina lectio discrepat a vulgata. Verum neque id argumento esse potest, quo demonstretur, vulgatos libros ab etruscis non esse profectos. Etenim quum Ravennæ romana floreret iurisprudentia, in ea scilicet vrbe, quæ græco parebat imperio, et in qua etiam græci homines versabantur, nonne fieri potuit, ut ex antiqua Thalelæi versione quædam in vulgaribus libris emendarentur? Præterea nonne fieri potuit, ut latinis, qui græca nesciebant, idem in eodem iuris loco in mentem veniret, quod etiam græci excogitauerant? Sic græci quidam legem falcidiam ἀπὸ τῆς Φάλκως, ὃ δηλοῖ δρεπάνην, adpellatam existimarunt, ut est apud HARMENOPVLVM in *promptuar. lib. v. tit. 9.* veteres glossæ verborum iuris in v. Φαλκίδιος hæc habent: καὶ ἡ λέξις Ῥωμαϊκὴ ἀπὸ τῆς Φάλκως, ὃ δηλοῖ τὴν δρεπάνην. Eadem quoque fuit latinorum quorundam inepta sententia, GLOSSOGRAPHVS ad l. in princ. D. ad l. falcid. lit. a. scripsit: *Alii dicunt eandem* (id est legem falcidiam) *dici a falce, quia refecat, ut falx:* Item ad princip. tit. inst. de l. falcid. lit. a. *falcidia ideo sic dicta, quia ut falx fenum; sic hæc lex legata refe-*

refecat. Quod ergo hic græci somniarunt, idem et latini quidam commenti sunt. Aliud libet adferre exemplum, in quo vera est græcorum et latinorum interpretatio. In *l. Eius militis 34. in vulgatis 35. §. 2. D. de testam. milit.* hæc exstant: *nec tamen circa militem eadem adhibebitur distinctio*: Addunt græci ἐν ὑποκειμένῳ, prorsus glossa nostra *lit. C. id est circa eum, qui adhuc militat.* recte ait, LEVNCLAVIVS notatorum, lib. II. num. 63. th. iur. tom. III. col. 1518. sæpe numero reperiuntur apud græcos huiusmodi glossæ a nostris ad verbum expressæ, quasi si a græcis petite fuerint. Neque nouum; vel ἀδύνατον est, eos, qui eundem locum interpretantur; vel emendare student, in eandem sententiam conuenire, etiamsi quod vnus excogitauerit, id nesciat alter.

CAPVT XVIII.

Supplementa, quæ in vulgatis digestis reperiuntur, interdum superuacanea esse, ostenditur.

QUAE igitur in vulgatis pandectis alicubi supplementa leguntur, quæque plenior adeo in iis; quam in florentinis lectionem ostendunt, nil aliud esse videntur; quam glossata quædam in vulgarem contextum recepta; eorum vero licet alia necessaria forte censeantur, quæ sane ex iurisprudentiæ principiis deduci potuerunt; alia tamen errorum plena; aut certe

certe superuacanea sunt. Exemplum adferam ex *l. Lucius 45. D. de vulg. et pupill. subst.* Species hæc est, L. Titius Titianum, filium suum ex iustis nuptiis procreatum, et Titium, filium suum naturalem tantum, ambos impuberes, heredes instituit, eosque inuicem substituit. Mortuo patre Titianus impubes decessit, superstibus matre et fratre naturali. Quæsitum fuit, an Titiani hereditas ad fratrem ex causa substitutionis pertinere deberet; an vero ad matrem ab intestato ex SC. Terrulliano? Dubitandi ratio erat, quia Titianus et Titius inuicem substituti fuerant, et reciproca substitutio tum primum casum, hoc est substitutionis vulgaris, tum secundum, hoc est pupillaris, complectitur, *l. iam hoc iure 4. §. 1. D. de vulg. et pupill.* Paullus tamen respondit, substitutionem ad secundum casum non pertinere ideoque matrem ab intestato admittendam esse: rationem addidit, quia in naturalis filia persona duplex substitutio locum habere non potest. Nimirum pater filio suo tantum naturali potuit substituere per vulgarem; non per pupillarem, quum eum non haberet in potestate, *l. 2. in princ. D. eod.* reciproca autem substitutio eas tantummodo substitutiones complectitur, quæ possunt in viroque herede verificari, *d. l. iam hoc iure 4. §. 2. l. quamuis 4. C. de impuber. et aliis subst.* Incongruum namque visum fuit, vnum idemque verbum *substitutio* in alterius persona duplicem

cem vim habere; in alterius vero simplicem. Et Paulli 1C. verba in laud. l. Lucius 45. Lucius Titius legitimum filium et alterum naturalem, heredes instituit, eosque inuicem substituit. Titianus legitimus filius, quem pater anniculum reliquit, post patris mortem impubes decessit, superstiti matre et fratre naturali, quem etiam coheredem habebat: quæro, an hereditas eius ad Titium naturalem filium ex causa substitutionis pertineat, an vero ad matrem? Respondi ad primum casum non existentium heredum substitutionem, de qua queritur, pertinere; non ad sequentem, si quis eorum postea decessisset intra pubertatem (vnde pater, utrumque testamenti tempore fuisse impuberem) quum naturalis filii persona duplex substitutio locum habere non poterit, et ideo ad matrem legitimi filii hereditas ab intestato pertinet. Hæc deinde in vulgatis addita sunt; aliter si eiusdem ætatis liberi instituti, inuicemque substituti fuissent; tunc enim altero defuncto intra pubertatem, eius successio non ad matrem; sed ad substitutum eius deuolvitur. Verum clausula hæc abest a Florentinis pandectis, quod etiam testatur ANT. AVGVSTINVS emend. lib. III. cap. I. abest etiam a Basilicis, eamque supposititiam HALOANDER existimat. Profecto ea retinenda non est; superioribus enim parum apte coheret, quia quum rō aliter diuersam a superiori speciem polliceatur, eandem tamen quæ sequuntur, verba constituunt; nihil quippe diuersum utraque species habet, si filios
ciu-

eiusdem esse ætatis in adiecta clausula proponatur, quum et in superiori specie ex Paulli verbis constet, vtrumque impuberem fuisse. Constituendum potius erat discrimen in potestate; non in ætate: ideo qui hæc adiecit, quæstionem et responsionem Paulli minus percepisse, videtur. Certe in prima specie mater in altera substitutus admittitur; non tamen ex ætate, quæ quidem pupillaris, in vtraque specie proponitur; sed ex potestate sumenda differentia est. CUIACIUS quoque eam clausulam retinendam non esse censuit *lib. xvii. obs. cap. 6. et in lib. xii. resp. Paulli ad d. l. Lucius et in recit. ad tit. D. de vulg. et pupill. ad l. 4. et quamvis contrarium proposuerit ad l. 9. et ult. C. de inst. et subst.* (nempe vt adnueret concederetque, quod non credebar, quemadmodum ait OSIUS AVRELIUS *disposit. 38.*) priorem tamen sententiam deinde palam confirmavit *ad l. 2. et 4. C. de imp. et al. subst.* Quod si quis eandem retinere clausulam vellet, ijs verbis: *aliter si eiusdem ætatis*, addenda hæc essent cum MERILLIO *variant. lib. i. cap. 38. eiusdemque conditionis*, nempe vt significaretur, filios institutos et inuicem substitutos non modo impuberes esse; verum et legitimos et sub patria potestate constitutos, adeoque diuersa a superiori, quam Paullus adtulerat, species proponeretur. Immo vero quamvis hæc ad eam clausulam adiciantur; ipsam tamen superuacaneam esse, CUIACIUS

CIVIS putauerat *ad l. 2.^a et 4. C. de imp. et al. subst.* Etenim, si ambo legitimi, eiusdemque conditionis sint, stultum videtur adnotare, altero mortuo impubere, fratrem iure substitutionis reciprocae matri præferri, quia et iure intestati matrem excludit, quum sit defuncti frater consanguineus, §. *preferuntur 3. vers. frater, inst. tit. de SC. Tertull.* Sed esto, superuacanea prorsus non censeatur ea clausula, quippe ut *OSIVS laud. dispunct. 38.* animaduertit, ad utilitatem filii pertinet, ut ex testamento heredes habeat *l. Iulianus 42. alias l. si pupillus D. de adquir. vel om. her.* haud omnis tamen suspicio τῆς ἐμβλήματος depellitur, quoniam ut ea retineatur, noua adiectione opus est, nempe hac, *eiusdem conditionis:* quæ quidem adiectio nullius veteris codicis auctoritate innititur. Errasse ergo videntur, qui ea verba: *aliter si etc.* a minus adcurato interprete forte adscripta, ex ora libri τῷ χειμένῳ ingesserunt.

Aliud non piget adferre exemplum, quo vitiatur GRANDIUS in *not. ad epist. de pand. n. 29.* ut prober exempla, quæ existant, non omnia ex floréntino manasse: quum enim dixisset, pleraque vetusta exemplaria in titulo de regulis iur. a veteribus iurisconsultis iuxta pisanam litteram correcta fuisse, quam coniecturam haud esse probabilem, superius cap. VIIII. censebam, adiicit quoque: *non tamen ideo prætermissa l. si filius familias ex Paulo IC. veteribus libris inter 18.*

et 19. eius tit. de diuers. reg. iur. ant. inserta (quæ in florentinis pandectis deest adeoque inde rescribi non potuit) sed vel adpendicis loco subiuncta, eidem superiori legi 18. Quæ legata, vel iuxta Bartoli numerationem, tanquam peculiari lege ordine 19. computata, vt lex qui cum alio, euaderet 20. et sic alie vno deinceps gradu promouerentur, vt omnino 212. leges is titulus complecteretur, cui tamen 211. in etruscis voluminibus deputantur. Hactenus doctissimus vir; sed hanc ipsam, l. si filius familias superfluum esse ἐπιβλημα facileprehenditur. Nam primo eum respuit feruata in hoc titulo de reg. iur. regularum series, vt ad eam monet IAC. GOTHOFREDVS: deinde necesse minime fuit, eam in hunc locum inferre, quum alibi iisdem verbis ipsa habeatur; patet enim, adscriptam esse ex l. si filius familias, D. de verb. obl. propterea quod eiusdem argumenti est cum iis, quæ habentur in fine superioris legis, quæ legata 18. D. de reg. iur. sane, vt vel ipse ACCVRSIVS monet ad d. l. Quæ legata, quidam eam l. si filius familias, eod. tit. non habent; inde factum, vt in aliquibus libris ipsa partem superioris legis 18. in aliquibus vero separatum caput constituat. Plures quoque leges, quæ in florentino exemplari iis in locis, in quibus vulgo habentur, non exstant; sed ex aliis desumptæ irrepsērunt, adfert ANT. AVGVSTINVS emend. lib. III. cap. I.

Quamobrem ad pleniores huiusmodi in
vulga-

vulgatis; quam in etruscis pandectis lectiones omnino pertinet primus ille 10. CLERICI aphorismus *art. crit. parte III. sect. 2. cap. 2. n. 2. pag. 325. edit. 5. interpolati libri indicium est, si sit in veteribus codicibus sine additamento quod in recentioribus iuuenietur.* Vetus quidem est florentinus codex, VI. vel VII. sæculo exaratus, vt cap. V. dictum est: vulgares autem pandectarum libri, si quid coniecturis adsequuti sumus, conscripti, postquam exemplar illud Ra-uennam translatus fuit. Ex iis vero Mss. codicibus pandectarum, quos superesse nouimus, nullus supra sæculum XII. adscendere, ex ipsa scripturæ forma deprehensus est, quemadmodum BRENCMANNVS testatur l. III. cap. 3. in princ.

CAPVT XVIII.

Oppositioni respondetur ex eo ductæ, quod florentinum exemplar græca verba sine latina interpretatione exhibeat; vulgares autem pandectæ græca et latina habeant; vel sine græcis latina. De interpretationis illius auctoribus non satis constat. Doctissimorum virorum de eadem interpretatione iudicia. Nonnulli, qui in ea deprehenduntur, errores recensentur.

VULGARES pandectarum libros e florentinis non esse descriptos, ex eo etiam deducere contendit DONATVS ASTENSIS *lib. II. cap. 3. p. 46. et seqq.* quod in florentinis quædam capita; seu leges græco dumtaxat sermone efferuntur; in

vulgaribus vero eadem græce et latine conscriptæ sunt, et earum aliqua veluti *lex semper s. s. demonstratur 2. D. de iure immunit.* latine tantum scripta in vulgaribus inuenitur. Addit, non omnium, quæ in latinum sermonem translatae sunt, auctorem esse *BVLGARVM*: eas, quæ ex Modestini libris excusationum habentur, latine ab ipso Modestino scriptas esse, idque ex eodem stilo, eademque puritate sermonis, qua Modestinus cetera scripsit, comprobari: veteres interpretes eundem iurisconsultum græci latinique contextus auctorem censuisse: si post annum *CIOCCXXX.* græca in latinum translata essent, infulso et barbaro eorum temporum sermone conscripta haberentur; nec disputassent *IRNERII* discipuli, an Modestinus primo græca, deinde latina scripsisset; sed eum potius, qui transtulerat, indicassent multoque etiam minus græci latinique contextus auctorem ipsum Modestinum arbitrati essent.

Hæc tradit in eruditissimo alioquin opere *ASTENSIS*, eademque fere habet reuerendissimus *GRANDIUS* in *notis ad epist. de pandectis num. 27.* quorum alia vera quidem sunt; sed quod clarissimi viri sibi probandum susceperant, minime efficiunt; alia vero eiusmodi esse videntur, ut merito negari etiam possint. Ac primum quod græca tantum verba sine latina interpretatione in florentinis pandectarum libris reperiantur, id profecto non impedit; quo minus

nus ex iis manare potuerint vulgata digesta, in quibus eadem vel græca simul et latina; vel latina tantum habentur. Quum enim in prioribus exemplis ex etrusco exemplari ἀμέσως deductis, græca tantum, ut in illo erant, descripta essent, quidni potuerit deinde ab interprete aliquo in eorum margine latina interpretatio adscribi, quam deinde librarii in aliis exinde libris una cum græcis omisis, quæ superuacanea putabant, latina solum descripserint? Interdum enim librarii græcas voces, quas legere non poterant, plane omittebant, aliquando relicto spatio, aliquando nullo, atque, ut etiam IO. GLERICVS testatur *art. crit. parte III. sect. 1. cap. 14. n. 26.* in omnibus pæne libris latinis, quibus græca admista sunt, talia cernere licet. Græca vox λείψανα, quæ Florentiæ legitur in *l. quid ergo, §. Si heres, D. de legat. 1.* deerat in omnibus libris, quos ANT. AVGVSTINVS inspexerat, ut idem ait *emend. libr. IIII. cap. 16.* In *l. si cui lana in princ. D. de legat. 3.* desunt in vulgatis hæc verba: *sed αὐτόφως*, quæ in florentinis exstant. Ita lex *ultima D. ad SC. Trebell.* in vulgatis destituitur græca voce *μονομυρῶς*, quæ legitur in florentino exemplari. In omnibus codicibus impressis desiderabatur ALCIATI ætate lex *οἱ ἐπίτροποι 49. D. locati*, ut ipse tradit *dispunct. lib. II. cap. 2.* neque vlla erat eius legis latina interpretatio. Integra lex *αὐτοκράτωρ*

ἡ πρώτη 25. D. de adpellat. et relat. in multis exemplaribus non habebatur. Sic enim ACCURSIVS ad eam scripsit: in multis libris deest hæc lex, quæ incipit imperator Alexander etc. et nullius utilitatis, nec legenda est. Ex quibus verbis deducitur, in aliquibus existisse latinam translationem; sed adeo ineptam, ut nullam; vel inutilem sententiam contineret; quum alias valde utilis procul dubio lex sit; eo quippe Alexandri græco rescripto constat, vetari, ne per vim; aut contumeliam; aut manum militarem quis prohibeatur adpellare et confugere ad principem. Græca quoque verba ex rescripto Pertinacis, quæ sine interpretatione latina leguntur Florentiæ in *l. semper 5. S. demonstratur 2. D. de iure immunit.* quam ASTENSIS et GRANDIUS adlegat, omiserunt librarii in vulgatis et quum ab iis spatium relictum forte esset, pro græcis latina deinde descripta sunt.

Quis vero huiusmodi translationem, quæ in vulgatis leguntur, auctor fuerit, sub iudice lis est. BVLGARO, insigni pisano iuriconsulto, latinam interpretationem, quæ habetur in *l. ult. D. fin. reg.* adscribit ACCURSIVS; alii tamen in contraria sententia sunt. Cl. GRANDIUS in *epist. ad Aueran. n. 18.* sed et, inquit, quorundam græco idiomate scriptarum legum latina interpretatio eidem asseritur: quamquam hoc immerito, quum græcas litteras ipse ignoraret, ut Petrus Bayle animadvertit. Burgundium pisanum iudicem nempe

nempe iurisconsultorum, earum interpretationum auctorem existimarunt ODOFREDVS ad l. II. D. de legib. et PANGIROLVS de clar. interpr. lib. II. cap. 15. Hæc quoque a LAVRENTIO PIGNORIO *symbolar. epistolicar. lib. I. epist. 39.* scripta sunt: *Huic, nempe Burgundio, sunt, qui adscribant versiones, quæ in pandectis græce leguntur, licet Accursius Bulgarum interpretem esse velit.* Ipsam ODOFREDI sententiam non improbat GRANDIVS *laud. epist. n. 19.* et HEINECCIUS *hist. iur. rom. §. 419.* Nonnulli vero BANDINVM; seu GANDINVM pisanum græca pandectarum loca in latinum transtulisse censuerunt, ut est apud PANGIROLVM de clar. *legum interpr. lib. II. cap. 16.* quem BANDINVM anno CIOCCXVIII. obiisse, tradit cl. GRANDIVS in *not. ad epist. de pand. num 28.*

Quamuis autem BVLGARVS earum interpretationum auctor non fuerit; imo vero etiam si ante annum CIOCCXXV. quo pandectarum exemplar Pisis translatum fertur, conscriptæ illæ sint, nihilominus quemadmodum vulgata exempla Rauennæ descripta esse, vero sit quam simillimum; ita etiam græca, quæ in ipso exemplari exstant, loca potuerunt Rauennæ in latinum conuerti. Verum si ex ipsarum interpretationum stilo, ad quem prouocat ASTENSIS, indicandum sit, earum plerasque rudi barbaroque sæculo maxime conuenire, quisquam facile existimabit. Illud enim aperte constar, ipsarum auctores, quicumque tandem ii fuerint,

rint barbaro plerumque stilo scripsisse, eosque interdum sententias, quæ græcis continentur verbis, non esse adsequutos. POLITIANVS acerrimi vir ingenii, et græci latinique sermonis longe peritissimus *lib. x. epist. 4.* hæc scripsit: *Multæ vero sunt ibi, hoc est in Florentino exemplari, leges græcis editæ verbis, quas aut omiserunt iuniores; aut in latinum sermonem pessime conuerterunt; idemque græcorum, quæ in pandectis occurrunt, versionem parabat, ut de se ipse testatur lib. v. epist. ult. in fine.* GVIL. BVDAEVS in *adnot. ad pand. ad l. penult. D. de pignorib. hic locus*, inquit, *græce a Scauola scriptus, ab imperito quodam interprete ductus est, quo modo per multa in pandectis loca, quæ tamen post hac intacta præteribo, ut admonitione nulla indigentia. Sic autem verti debuit etc.* Testem quoque locupletissimum adpello ANDREAM ALCIATVM, qui *dispunct. lib. II. cap. 17.* de interpretatione eiusdem epistolæ, quæ apud SCAEVOLAM exstat in *laud. l. penult.* hæc habet: *in protritit exemplaribus non satis fideliter græci huius epistolæ sensus redditur: ut mittam barbaras voces inculcatas: quum nec certificationem, nec feneratum, nec suppositionem eo sensu prisca illi iurisconsulti agnoscant: ut indolendum sit, quas græcas voces illi ornatus causa suis scriptis inseruerant, eo temporum culpa decidisse, ut turpissima carcinomata perpolitis alioquin responsis induxerint* Idem *cap. seq. ad l. final. D. de decret. ab ord. faciend.*

Quam-

Quamuis, inquit, in impressis codicibus interpretatio quedam græcarum dictionum addita sit, quæ longe nugacior est, et multo plura continet; quam græcum illud comma significet. Quod videlicet varia expositiones, et recentiorum adnotatiuncule, quæ super contexta iurisconsulti verba adiuncta fuerant, ex subsidiis in ipsam aciem transiere. Ita etiam LVD. VIVES lib. VII. de caus. corrupt. art. Iam, inquit, leges permulta sunt græce scriptæ, et prauè in latinum versæ ab interprete imperito, idcirco et pleraque omnia verba simplicia græca, quæ in iure sunt civili relictæ, confusa ad nos venerunt, ac deprauata. Complura possem proferre exempla, quæ quantum in vulgatis digestis latina versio a sententia græcis verbis expressa discrepet, facile ostendunt; sed vnum et alterum dumtaxat inuenerit indicare. Occurrit vexatissima lex ult. D. fin. regund. in qua, ut cetera omittam de quibus doctissimi viri in diuersas abierunt sententias, in vulgatis δέντρα antiquis interpretes vertit ligna, quum nemo non videat reddendum esse arbores: Item verba hæc LVCII TITII, qui rerum suarum administrationem commiserat fratris filio, SCAEVOLA refert, in l. creditor 60. §. Lucius 4. D. Mandati: ἐπιτρέπω σοι περὶ πάντων ἐμῶν, ὡς θέλεις πραγματεύεσθαι, εἴτε πωλεῖν θέλεις, εἴτε ὑποτίθεσθαι, εἴτε ἀγοράζειν, εἴτε ὅτιοῦν πράττειν, ὡς κυρίῳ ὄντι τῶν ἐμῶν, quæ sic in vulgatis latine redduntur: concedo tibi de omnibus meis, ut vis,

negotiarī siue vendere vis; siue pacisci; siue emere, siue quodcunque operari, ut domino omnium meorum. Perperam ὑποτίθεσθαι vertitur pacisci. ὑποτίθεσθαι proprie est oppignorare; vel obligare pro eo, quod debetur, siue quid tradatur; siue conueniat, ut sine traditione obligatum sit. Latini veteres *opponere* dixerunt: latinitas media *supponere*; ideo putat SALMASIVS *de modo usur.* cap. 12. pag. 500. Tribonianum ubicumque veteres iurisconsulti dixerunt *opposita* bona, reposuisse *supposita*, quoniam id ex græcismo illius temporis magis vsitatum, quum ὑποτίθεναι verterent *supponere*. Ex aduerso ὑποτίθεσθαι dicebatur creditor, cui res pignolata; siue opposita erat. PHRYNICHVS in *ecloga dictionum atticarum*: ὑποτίθηται μὲν δανειζόμενος τὰ ἐνέχυρα, ὑποτίθεται δὲ ὁ λαμβάνων. Discrimen huiusmodi minime seruatum ab omnibus. Nam in vetere onomastico habetur *pignero ὑποτίθεμαι*: et PHILOXENI glossæ habent *ὑποτίθεναι fiduciat. ὑποτίθέμενος fiduciatum*. In ea l. 60. §. Lucius 4. ὑποτίθεσθαι ponitur pro ὑποτίθεναι pignori obligare, *opponere, supponere*. Veteris translationis errorem, in qua vertitur *pacisci*, recte agnouerunt ALCIATVS, qui lib. III. *dispunct.* cap. 4. vertit *obligare*; CUIACIVS, qui in l. 1. *respons.* Cernidii Scauolæ, ad eam l. 60. §. Lucius, id interpretatur *pignori obligare*; SALMASIVS *de modo usur. d. cap. 12. pag. 502.* vertendum esse ait *oppignorare*.

Inter-

Interdum vero adeo inepta visa est alicuius loci interpretatio, ut nemo vnus fortasse auferat eam in contextum admittere: exemplo fit græcorum verborum, quæ exstant in *l. ult. D. de oblig. et act.* interpretatio quam adfert ACCVRSIVS, siue alius glossographus ibidem in *V. infra scripta.* Quum enim subscriptio quædam hisce verbis concepta esset: *Λύκιος Καλάνδιος ἐπέγνων καθὼς προέγραπται. ἐστὶν λοιπὰ παρ' ἡμῶν ὀφειλόμενα τῷ δέινι τόσα:* quorum sententia est: *Lucius Calandius agnoui, quemadmodum supra scriptum est: reliqua sunt, quæ a nobis debentur illi tot.* Interpretatio, quam habet ACCVRSIVS, hæc est: *Scias, quod ego exigam a debitoribus Seii argentum, et mittam tibi ad facienda vasa.* Quæ sane quid cum laudata superius subscriptione commune habent? Merito proinde eis τὸ κείμενον recepta non sunt; sed græca tantum verba in vulgatis retinentur.

Itaque ex adlatis aliisque similibus locis, in quibus vulgata digesta græcorum verborum translationem habent, qua caret Florentinus pandecta, probari posse negauerim, vulgatos libros ab eo non profluxisse, quum fieri potuerit, ut exemplis ab eo deductis versiones huiusmodi adiectæ sint. Earum certe sublesta fides, ac perspecta barbaries in causa fuit, ut plerique viri doctissimi nonnullas emendarent; vel ipsis repudiatis nouas adferrent, ut præter *ALCIATVM ANTONIVS AVGVSTINVS ad Modestin. lib. sing.*

Aug. AEGIDIUS MENAGIUS *in amoenitat. iuris civil.* alique. Demum δ πάλιν ANTONIUS MARIA SALVINIUS præceptor meus græca in pandectis loca in latinum transtulit, quam versionem una cum pandectarum cum Basilicis comparatione BRENCMANNO tradidit, eodem BRENCMANNO teste *lib. III. cap. 6. pag. 391.* ubi et cl. BYNCKERSHOEKII verba profert, quæ ad SALVINII laudem pertinent, veteremque translationem reprehendunt. Dolendum vero est maxime, eam præstantissimi viri translationem non adhuc publicam lucem inspexisse; attamen spes est fore, ut GEORGIVS CHRISTIANVS GEBAVERVS, iuris professor Goetting. ad quem BRENCMANNI scripta peruenisse ferunt, eam typis mandandam curet, in noua, quam ipsum parare audio, pandectarum editione.

CAPVT XX.

Modestinum IC. non esse, ut putat Astensis, auctorem eius interpretationis, qua libri excusationum in latinum vertuntur. Errores quidem interpretationis indicantur.

SED UT AD IPSAS ET DONATI ASTENSIS oppositiones reuertamur, nulla ratione eidem assentiendum videtur, qui *lib. II. cap. 3. pag. 47.* quum de legibus tractet, quæ ex Modestini libris excusationum in pandectis habentur, non modo græci contextus; verum et latinæ interpretationis auctorem eundem iurisconsultum existimat. Sic enim ait: *E' posto a fronte il*
testo

testo latino coll' altre opere dell' istesso autore, si veggono scritte all' istesso stile nella medesima purità di lingua, che l' altre cose di Modestino scritte si conoscono; a guisa che chiunque sottilmente le guarda non può farne altro autore, che il medesimo Modestino: Idemque pag. 49. E quando dir si volesse, che dopo il trouamento di queste pandette si fosse dal graco Pisano portato in latino nelle volgare. si vedrebbe il latino scritto in quella sciapita e barbara lingua, che in que' tempi si scriveva, e non già in una così buona, come ciascuno il conosce. Plura quidem in pandectis exstant ab hoc non contemnendæ auctoritatis iurisconsulto, vt eum vocat GORDIANVS, in *l. ad exhibendum* §. C. *ad exhib.* latinis verbis eleganter admodum scripta, quamuis nonnunquam græcis loquutionibus ipse vratur, quemadmodum obseruat MERILLIVS, *lib. III. obs. cap. 33.* Interpretationem vero legum, quæ sunt ex græcis ipsius libris excusationum desumptæ, barbaram iure optimo dixit ANT. AVGVSTINVS in *lib. sing. ad Modestin. in princ. et in fine*, auctoremque ipsius barbarum interpretem sæpenu-mero adpellauit in eodem libro, veluti ad *l. i. D. de conf. tut. et ad l. scire oportet, §. qui in legatione D. de tut. et cur. dat. ad l. 2. D. qui pet. tut. vel. cur. ad l. 2. D. sed etsi quis, D. de excus.* Quid? quod præter ipsam barbariem, quam isthæc interpretatio plurimum redolet, multa ibidem sunt loca, in quibus mentem iurisconsulti non est adsequutus inter-

interpres? Itaque nisi Modestinum, qui græce excusationum libros perspicue et eleganter scripserat, qui in latinis libris polito dicendi genere usus est, adeo græci latinique sermonis rudem atque ignarum putemus, ut, quam græcis verbis sententiam exprefferat, latine reddere prorsus nesciret, negandum omnino erit, eundem esse illius interpretationis auctorem. Quamquam vero complura liceret in medium adferre exempla, ex quibus liquido constaret, barbarum illum interpretem a sententia græce scripta longe aberrasse, duo tantum proferam, quæ id luculentissime ostendunt.

Primum est ex *l. 2. §. 1. D. qui pet. tut.* ubi quod florentiæ legitur *ὁσίας χάριν* vetus Modestini interpres transtulerat: *puritatis causa* CONTIO teste *disput. lib. 1. cap. 16.* Sed ANT. AVGVSTINVS in *lib. sing. ad Modestin. ad l. 2. §. 1.* ait barbarum interpretatum esse *pietatis gratia.* HALOANDER legit *prauitatis.* Recte idem AVGVSTINVS vertit *defunctorie*, quod et probat WIELINGIVS, *lect. iur. ciu. l. 1. cap. 3.* Agit eo loco MODESTINVS de matre, quæ legitima filii hereditate priuatur, si tutorem filio non petierit; vel si quem petierit, *ὁσίας χάριν* petierit, id est, *defunctorie*, seu *dicis causa*; nempe ut petendi munere defungeretur; siue, quemadmodum vulgo loquimur, *pro forma*, atque, ut affirmari possit eam petiisse; reuera autem ille eiusmodi sit, ut se possit excusare. VLPIANVS Modestini

destini præceptor in *l. 2. §. non solum 32. D. ad SC. Tertyll.* non solum autem quæ non petiit, coercetur; sed et quæ defunctorie petiit, ut rescripto declaratur, vel privilegio munitum, vel oneratum tribus puta tutelis; sed ita demum, si data opera hoc fecit. Ad rescriptum idem respexisse MODESTINVS videtur in *ea l. 2. §. 1. D. qui pet. tut.* vbi perperam in vulgatis vertitur, sed etsi quem petierit, qui prauitatis gratia dimitti poterat.

Alterum exemplum est in *l. si duas 6. §. de philosophis 7. in vulgatis l. sed et reprobari 7. in princ. D. de excusat.* Refert in eo loco MODESTINVS D. Pii constitutionem, vbi, postquam dictum est, philosophos, qui diuitiis abundant, libenter præstatueros auxilium patriæ, additur: εἰ δὲ ἀκριβολογοῦντο περὶ τῆς εἰσίας, αὐτόθεν ἤδη φανεροὶ γενήσονται μὴ φιλοσοφῶντες: Verus interpres: si autem proprie loquantur de substantia, iam inde manifesti fient non philosophantes: quæ quam inepta sint, nemo est, qui non videat. Sane ἀκριβολογεῖσθαι est accurate dicere, exacte disceptare, exquisite disputare et æstimare. At non ea significatione id verbum vsurpatur in ea lege: ἀκριβὴς non solum de accurato, sed etiam de auaro, et sordido dicitur. HESYCHIUS: μικρολόγος, ἀκριβὴς, Φειδωλός, Φειδολοφίλος. ARIST. III. *etic.* ἀκριβολογίαν sumit pro nimis exacta sumtum ratione: ἡ γὰρ ἀκριβολογία μικροπρεπές: ita ἀκριβολογεῖσθαι etiam est exactam sumtum rationem subducere. Οὐσία vero

vero essentiam quidem et substantiam saepe significat: οὐσίαν pro substantia, et materia fumiT VLPIANVS in l. venditionibus 9. §. ult. D. de contr. emt. inde quaritur, si in ipso corpore non erratur; sed in substantia error sit: Marcellus scripsit libro sexto digestorum emtionem esse et venditionem, quia in corpus consensus est, etsi in materia sit erratum: ego in vino quidem consentio, quia eadem prope οὐσία est, si modo vinum acuit, in ceteris autem nullam esse venditionem puto, quotiens in materia erratur. LAERTIVS in Zenone Cittieo, vbi de Stoicorum placitis loquitur: τὸ μὲν ἔν πάσῃσιν εἶναι τὴν ἁποὶς ὄσιαν τὴν ὅλην, quod igitur patitur sine qualitate esse substantiam materiam. Verum quis ignorat, οὐσίαν designare etiam opes, facultates, patrimonium; siue substantiam, vt VLPIANVS loquitur in l. tutor. 3. §. nunc videamus 5. D. de susp. tut.? Græci omnia bona, siue immobilia; siue mobilia οὐσίας nomine significabant. PHILOXENI glossæ: οὐσία, patrimonium substantia, res familiares, facultates. Et alia ab atticis dicebatur ἀφανής οὐσία, cuius adpellatione pecuniam numeratam, mancipia, vasa, aliamque suppellectilem, omnes demum res mobiles intelligebant: alia dicebatur Φανερά οὐσία, quo nomine res soli, prædia urbana et rustica continebantur: οὐσία ἔγγειος prædia urbana ac rustica, significat apud LYSIAM. Interdum vero οὐσίαν absolute vocabant, quæ in rebus soli consistebat: ita οὐσίας δίκην erat secunda actio, quæ inten-

intendebatur aduersus possessores agrorum; aut
 ædium: etenim prima actio erat de pensionibus
 ædium; vel de fructibus agrorum: secunda in-
 stituebatur, vt creditor in possessionem ædium ag-
 rorumque immitteretur, vt ex HARPOCRATIONE
 discimus. Tertia dicebatur ἐξέλης δίκη, quam
 instituebat, qui iudicio vicerat ac per vim pro-
 hibebatur, possessionem accipere; vel per vim
 deiciebatur de possessione, in quam inductus
 erat: ἐξέλη atticum nomen est, ἐξελλεν namque
 dicebant extrudere, atque expellere vi, vt ait
 LIBANIUS in argumento orat. I. Demosth. aduer-
 sus Onetorem unde vi. Solas autem res immo-
 biles εἰσίας nomine interdum designari, ex ipso
 etiam DEMOSTHENE comprobatur, a quo in orat.
 aduersus Timotheum dicitur εἰσία ἐφωρισμένη
 (sic legendum cum SALMASIO de modo usur.
 cap. 12. pag. 508. non vt vulgo ἀφωρισμένη)
 id est res immobilis pro debito obligata, cui sci-
 licet ὄροι impositi erant, id est columellæ, cip-
 pis; seu lapidibus terminalibus similes, quæ in
 obligatis prædiis defigi, constituique apud atti-
 cos solebant, et in quibus nomen creditoris,
 cui fundus; aut domus obligata fuerat hypothe-
 cæ nomine, atque idem summa debiti, et caussa
 inscripta erat, de quibus SALMASIUS de
 modo usur. cap. 15. pag. 636. et seqq. Sed
 hæc ἐν παρόδῳ dicta sint; nunc ad MODESTI-
 NVM, a quo digressi sumus, regrediamur.
 Igitur quæ græce idem scripsit laudato loco,

K

ita

ita vertenda sunt cum ANT. AVGVSTINO: *Quod si studiose (vel cum AEGIDIO MENAGIO amenit. iuris civil. cap. 33. auare:)* contendat de re familiari, iam inde ostendent facile se non esse philosophos. Atque hæc interpretatio confirmari potest ex l. in honoribus 8. §. philosophus 4. D. de vacat. et excus. munerum l. professio 6. C. de munerib. patrimonior. l. reddatur 8. C. de professorib. et medic. vbi elegantissimum illud habetur: turpe enim est, ut patrie functiones ferre non possit, qui etiam fortunæ vim se ferre profitetur.

Quoniam ergo et barbara est et græcæ linguæ imperitum hominem auctorem suum arguit vetus illa interpretatio, maneat profecto, eam non esse cum ASTENSI HERENNIO MODESTINO, græcæ latineque peritissimo, adscribendam. Quod autem ASTENSIS idem ait, HYGONEM aliosque veteres interpretes translationem illam HERENNIO tribuisse, id certe probare potest, eius auctorem non esse Bulgaram, qui αὐρυγγοῦς erat HYGONI; neque Burgundium, qui eodem; ac illi, sæculo duodecimo floruit. Verum nihil obstat; quo minus alius quispiam Bulgaro antiquior, forsan Rauennæ, græca MODESTINI verba in latinum transtulerit. Addit quoque ASTENSIS eod. lib. II. cap. 3. pag. 49 *Tantopiù, che se l' uno auesse avuto dipendenza dall' altro testo, si vedrebbero amendue o nel Greco, o nel nudo Latino: quasi vero nunquam librarii in describendis latinis libris græca iis admista verba*

verba omittere et latinam dumtaxat versionem in margine alicuius libri adiectam adscribere consueverint. Sane si priora illa exempla ex etruscis libris descripta adhuc exstarent, in iis græca MODESTINI verba sine latina interpretatione, puto, haberentur, aut hæc ad oram adscripta esset; verisimile enim videtur, latinam versionem insequentibus deinde exemplis, quæ ex primis illis propagata sunt, receptum esse in contextum, atque, ut ALCIATVS ait, e subsidio in aciem transiisse.

CAPVT XXI.

Cl. Donati Astensis coniecturæ quædam expendantur.

QVVM vero in pandectis florentinis fragmenta ex MODESTINI libris excusationum, aliaque græce scripta sint; in vulgatis autem dumtaxat latine, duo hæc ASTENSIS lib. II. cap. 4. pag. 89. deduci illinc posse arbitratur: primum nempe, amalphantanos a græcis celebres illos pandectarum libros accepisse; alterum, duo pandectarum exemplaria fuisse a Iustiniano edita, quorum altero Græcia cum reliquis orientalis imperii partibus vteretur, et in eo græca MODESTINO verba descripta esse: altero, cuiusmodi vulgata digesta sunt, regeretur Italia ac ceteræ occidentalis imperii partes, atque in ipso latinum MODESTINI contextum exaratum esse, rationemque subiicit, quod

K 2

præter

præter hanc vnam, alia eius varietatis causa adferri non potest.

Verum et hoc loco a doctissimi viri sententia discedendum videtur. Ad primum enim quod attinet, ex eo sane, quod florentinum, ut hodie adpellari mos est, exemplar latina versione careat, confectarium illud non efficitur, amalphantos a græcis illud accepisse. Quidni accipere potuerunt ab aliis, qui idem a Græcia multo antea in Italiam adexissent? Nam quicumque græcum aliquem codicem possidet, cui latina versio adiecta non sit, illico eum a græcis hanc accepisse adfirmabimus? Neque magis virgere puto alteram ipsius coniecturam de duobus pandectarum exemplaribus a Iustiniano diuersa ratione editis. Nam si ea mens imperatori fuisset, exemplar illud, quod occidentis imperio destinarat, ita describendum curasset, ut non solum HERENNII MODESTINI fragmentis; verum et ceteris quoque legibus, in quibus græca scripta sunt, latina translatio aut substitueretur; aut adderetur: eam tamen pluribus in locis vulgata ipsa digesta non habent, veluti in *l. fraus D. de legibus*, *l. solet D. de off. procons.* *l. ex ea 29. §. idem respondit, D. de testament. l. testamento 60. D. de manum. testam. l. Procurator. Scilicet in princ. D. de oblig. et act. etc.* Nec mouet ratio ab ASTENSI tradita his verbis: *per non potersi vn tal diuario, saluo chea questa ragione attribuire.* Quod enim

enim vulgata digesta contextu græco pluribus in locis destituantur, ea longe verifimilior adferri causa potest, quam superius inuimus, nempe quod librarii, ut, quæ describebant exempla italici hominibus commodiorem usum præstarent, eademque adeo vñire facilius possent, latinam translationem adiciebant, si in antiquioribus exemplis e florentino deductis adscripta esset; quum vero partim celeritati studerent, quo citius quæstum facerent; partium græca verba describere, quæ plerumque in Italia negligebantur, superuacaneum putarent, ea prorsus omittebant, ubi præsertim, ut est in *MODESTINI* fragmentis, fines suos græca longius proferrent. Ipsa quoque in primis accessit imperitia librariorum, qui non modo sententiam græcis verbis propositam non percipiebant; sed ne ipsa quidem græca elementa nouerant: cuius rei testem locupletissimum adpello *HENRICVM BRENCMANNVM*, qui in *hist. pand. lib. III. cap. 3. pag. 248.* de MS. pandectarum codicibus, quos inspexerat, sic loquitur: *Raro autem græca adesse comperi, eaque prorsus imperfecta, hoc est, sola græcarum dictionum vestigia, latinis litteris expressa. Videlicet cum græca elementa in Tusco exemplari magnam partem eadem sint, quæ latina, solas communes litteras descripserant: ex ceteris, quas non intelligebant, aut ductus informes effecerunt; aut in adfines latinas transformarunt.* Quare nil profe-

JORD

K 3

cto

cto mirum esse cuiquam debet, si alii posteriores librarii, qui ex huiusmodi codicibus alios subinde libros describebant, satis putarent, hæc ita scripta omittre, et pro iis latinam potius, si alicubi adiecta reperiretur, translationem inferere.

Quod hactenus expositum est, eo maxime pertinet, ut facile deprehendi possit, qualis et quanta esse debeat apud cultioris iurisprudentiæ studiosos, adeoque critices artis peritos florentini exemplaris auctoritas. Etenim duo hæc ex iis, quæ dicta sunt, colligi posse videntur: primo nempe, quum imp. Iustiniani; seu Triboniani prototypum non sit; sed ex alio apographo; aut forte ex pluribus, ex quibus menda quædam in hoc irrepsit, olim descriptum, non adeo semper et ubique fides huic præstanda est, ut nulla ratio, auctoritas nulla a florentina lectione dimouere nos possit, et ab ipsa ne latum quidem unguem, vel minimum iota; aut apicem unquam recedere liceat; secundo, quoniam ex insigni hoc Ms. ceteri omnes, quos hucusque superesse nouimus, digestorum libri profluxerunt, in pari causa Florentina lectio est præferenda: si hæc defendi recte non possit, quod bene habet in aliis exemplis, id felici emendationi atque, ut vno dicam verbo, *εὐστοχία* maxime tribuendum.

CAROL. FRID. WALCHII
OBSERVATIONVM
IVRIS CIVILIS
SPICILEGIUM
AD
V.C. LEOP. ANDR. GVADAGNI
DE
PANDECTIS FLORENTINIS
LIBELLVM.

CAROL. FRID. WALCHII
OBSERVATIONVM
IURIS CIVILIS
STICHBRIUM
AD
V.C. LEOP. ANDR. GADAGNI
DE
PANDECTIS FLORENTINIS
LIBELLVM

I.

*Ad caput III. verb. Volusius - - in libello
de asse.*

TRIBVIT consult. auctor huic iuriconsulto libellum de asse; sed multi hac de re dubitant, quum ideo solum quidam, eum factum esse ingenii Volusii, existimant, propterea quod Mæcianus auctor huius libri vocetur; præterea autem stilus a venustate dictionis, quam alioquin sequitur Volusius, maxime abhorret. Docent id CHRIST. GÖTTFR. HOFMANNVS, *hisor. iur. vol. 1. part. 1. cap. 1. p. 331.* et consult. 10. WUNDERLICH, *diss. de Volusio et Scto Volusiano*, Hamburgi, MDCCXXXVIII. edita, p. 18.

II.

Ad idem caput, verb. schola singularium.

EGO quidem aliud statuo de schola singularium, cuius mentio fit in *l. 1. C. de off. præfector. prætor. Africae*. Illos eosdem singulares equites esse existimo, qui, instituti ab Augusto, exubias peregerunt: mandata præfectorum per provincias portarunt et in eos, qui delictis se polluebant, inquisiuerunt. Memorantur illi apud TAGITVM, *lib. II. historiar. cap. 70. tom. II. p. 354.* CASSIODORVM, *lib. X. var. cap. ult.* et in multis lapidibus apud GRUTERVM, REINESIVM, GORIUM, MVRATORIUM aliosque. Hi quum itaque minime officio, per siglas scribendi, fungerentur, vt arbitrantur BRENGMANNVS, *lib. II. hist. pandectar. cap. 5. p. 141.* et auctor, neque dicti sunt a siglis *singulares*; sed eam ob causam nomen hoc acceperunt, quod

K 5

vno

vno vterentur equo atque in eo se distinguerent a defultoribus, cui equi bini, quorum de vno desliebat in alterum, id quod belle vetus interpretes apud GER. 10. VOSSLIVM, *lexic. etymolog.* p. 475. nos docet. Probabilior saltem mihi hæc origo videtur; quam ea, quam exhibet GV THERIVS, de *offic. domus augustæ*, lib. 11. cap. 14. p. 402. præter quem de his equitibus videas: GVID. PANCIROLLVM *notit. dign. viriusque*, cap. 20. tom. VII. *thesaur. antiqu. Roman.* p. 1343. RADD. HERM. SCHELIVM, *not. ad Polyb. de castrametar.* p. 44. THOM. REINESIVM, *not. ad inscript. clas. 1. inscr.* 16. et 10. GOTTF. RICHTERVM, in *exegeß inscript. antiqua*, Lipsiæ MDCCCXXXVIII. edita.

III.

Ad idem caput verb. legendum potius notoriis.

INTER EOS, qui alteram lectionem probant, principem tenet locum IAC. GV THERIVS, de *offic. domus augustæ*, lib. 1111. cap. 9. p. 593. Recte vero cl. auctor deflectit de illius sententia, quamvis nonnulli codices ei favere videantur. Nam in iis hanc legem eadem ratione; qua in SYMMACHI lib. x. *epistolam* 4. depravatam omnes deprehendunt, quos notio non fugit, quam vocabula *notoria*, *notorium*, in AVGVSTINI *epist.* CLX. tom. II. *operum*, p. 430. edit. Benedictinor. et APVLEII, *milesiar. libr.* VI. p. 425, ac excitatis legibus sustinent. Conferas; IO. WOWERIVM, *polymath.* cap. 5. p. 51. FRANC. IVRETVM, *not. ad Symmachum*, lib. x. ep. 4. IAC. GOTHOFREDVM, *glossar. vomic. codicis Theodosiani*, illius tom. VI. p. 239. edit. RITTERI ET CAR. DV FRESNE, *glossar. mediæ et infimæ latinicatis*, tom. 1111. p. 1227.

III.

III.

Ad idem caput verb. librarios a notariis distinguit.

VOCABVLI: *librarius* notio mox latior existit; mox strictior. Generatim omnes, qui scribendi munere funguntur, siue sint notarii; siue aliam in classem referendi, notarii sunt dicti. Non solum id ex MODESTINO patet, qui l. 15. §. 5. D. de excusat. librariorum solum et calculatorum meminit ac silentio prætermittit notarios; sed docent id etiam SCAEVOLA l. 92. D. de R. I. ac CICERO, *libr.* III. de oratore et *orat. pro lege Agraria*, cap. 16. dum id tribuunt librariis, quod notariorum erat proprium: immo idem fere iam statuere videntur ANT. AVGVSTINVS ad Modest. *libr. singul. de excusat.* tom. IIII. *thes. iuris civilis Ottoniani*, p. 1600. TIT. POPMA de *operis seruorum*, p. 67. ac BRENCMANNVS, *loc. excit.* Horum librariorum duplex erat genus. Alii librarii sunt dicti; alii vero notarii. Inter eos non præcipua erat differentia, vt sibi persuadet BRENCMANNVS, *hystor. pandect. libr.* II, cap. 5. p. 3. quod librarii scribendo omnes exprimerent litteras; per siglas vero scriberent notarii; sed in eo differebant potius, quod librarii vniuersos describerent libros et notarii id, quod alii vel in iudicio; vel extra illud ipsis dictarent, exciperent ac solum ideo notariorum nomen gererent, quia sapius notis vterentur. De illis plura proferunt: CASP. BARTHIVS, *libr.* 1. *aduers.* cap. 1. p. 2324. ANDR. CHRIST. ESCHENBACHIVS de *scribis vet. Roman.* in *differenz. academicis*, p. 260. CHRIST. SCHOETTGENIVS de *scrib. librariis et bibliopol. veterum*, §. IIII. IO. NIC. FVNCIVS de *script. veter.* cap. VII. p. 234. et suauiss. *frater*, *diff. prior. de arte crit. vet. Roman.* p. 13. de his vero TIT. POPMA de *operis seruorum*, p. 71. IO. WOWERIVS *polymath.* cap. 5. p. 50. et LAVR. PIGNORIVS de *seruis*, p. 208. videndi sunt. Ab his penitus itaque discrepant

crepant calculatores, rationarii, et adiunguntur librariis a iurisconsultis, quoniam etiam artis scribendi periti erant ac expedita in scribendo celeritate maxime cum notariis conueniebant. Belle id monstrat MARTIALIS *libr. x. epigram. LXII.* Conferas POPMAM *loc. excir.* et BRENGMANNVM *libr. II. histor. pandectr. cap. 5. p. 241.*

V.

Ad idem cap. verb. tabularii etiam in rebus priuatorum.

QVEMADMODVM male nonnulli confundunt tabelliones, tabellarios et tabularios, vt recte animaduertit IAC. GOTHOFREDVS *comment. ad codic. Theodos. tom. II. p. 488.* ita maxima cura ipsos tabularios distinguere nos oportet. In eo omnes conueniunt, quod a tabulis sint dicti; magnum tamen erat discrimen inter tabularios, qui, fusceptoribus adiuncti, rationibus publicis praefecti erant atque inter eos, quos pro pupillis stipulari oportuit. De illis, quorum in prouincia duo erant, quibus non feruilis esse debebant conditionis ex sanctione ARCADII et HONORII, loquuntur SIDONIUS APOLLINARIS, *libr. III. epist. 10. marmora apud SPONIUM, miscell. erudit. antiquit. p. 217. REINESIUM class. VIII. inscr. 36. et GRUTERVM thesaur. inscript. p. 11. inscr. 5. leges, quae in utroque codice, Theodosiano et Iustiniano titulo de tabulariis continentur, aliaque antiquitatis monumenta, a PETR. BVRMANNO, de vectigal. pop. Roman. cap. 8. p. 120. HENR. VALESIO, not. ad Ammian. Marcellin. libr. XXVIII. cap. 1. p. 553. IAC. GOTHOFREDO, loc. cit. GUID. PANCIROLLO notit. dign. vtriusque, cap. LXXVII. et 10. GOTTFR. RICHTERO de tabulariis veter. Romanor. adlata; ab his vero longe diuersum erat alterum tabulariorum genus. Serui illi erant publici, iudicibus seruientes, qui, quod pecuniam publicam exigere debuerunt, tabularii sunt dicti; apparitorum tamen simul*

simul nomen gesserunt, ut ab aliis tabulariis distinguerentur, *l. 2. cod. Theod. de susceptoribus*. Horum itaque conditio longe vilior existit; quam illorum. Servi erant, publico ære emti, *LIVIVS LIBR. I. cap. 150* quumque Iustiniani ætate adhuc moris esset, ut pro pupillis sibi stipularentur a fideiussoribus, quia hanc stipulationem non sibi; sed reipublicæ acquirerent: deinde adhuc AMMIANVS MARCELLINVS, ubi infimi generis hominem describere vult, tradere satishabet, eum obscurissime nazum esse, *patre tabulario præsidialis officii, libr. XXVIII. cap. 1.* nec denique in scriptis iuriconsultorum, ubi pro tabularius positum sit: *servus publicus, l. 18. D. de adopt. l. 1. D. de magistrat. conven.* id mutavit Tribonianus: mihi quidem maxime verisimile videtur, hos omni tempore, etiam post decretum ARCADII et HONORII, servos existisse.

VI.

*Ad idem caput verb. cum doctiss. Cuiacio
sentiamus.*

MAGNA est doctorum hominum in explicando CICERONIS effato varietas. Quamvis vero plerique in eo conveniant, quod vel signis; vel notis sint scriptæ novæ formulæ, GEORG. quippe EBERLINVS *de orig. iuris, cap. VII. p. 49.* IVST. LIPSIVS *centur. 1. ad Belg. epist. 27.* BYRC. GOTTH. STRUVIVS *hystor. iuris, cap. 1. p. 39.* CHRIST. GOTTF. HOEMANNVS *hystor. iuris Romani, vol. 1. part. 1. p. 209.* et IO. HIERON. STENGERVS *diff. de iure formulario Romanor. Lips. MDCCVIII. edita, §. XVI.* et cum his etiam auctor noster conspiret; tantum tamen abest, ut in hanc sententiam discedam; ut nunquam potius per scribendi compendia novas formulas scriptas esse statuam. Quum haud fidem denegare possumus POMFONTO; nec ille meminit vnico saltem verbo notarum; CICERO non tradit, iuriconsultos per notas formulas scripsisse; sed adfirmat

adfirmat solum, eos ipsas notas composuisse: porro
 SENECA *epist.* LXXX. haud obscure nobis significat,
 isto tempore nondum inuenta esse litterarum compen-
 dia ac denique vocabulo: *nota* latissima subiecta est no-
 tio: mihi maxime placet sententia CHRIST. HENR.
 TROTZII, *not. ad Hugonem de prima scribendi origine*,
 p. 173. IO. AVG. ERNESTI, *clauē Ciceronianā, voce*
notae, et IO. AVG. BACHII, *histor. iurisprud. Rom.*
libr. II. cap. 2. p. 223 CICERONEM hoc loco per no-
 tas ipsas actionum formulas intelligere et iurisconsultos
 edito iuri Flauiano nouas, quae adhuc deessent, adie-
 cisse, vt denuo plebeios adstringerent necessitate,
 ab ipsis responsa ferendi. Ex hoc itaque iure Flauia-
 no nondum possumus colligere, vt arbitratur auctor,
 patricos iam olim notis esse vsos.

VII.

*Ad idem caput verb. scribentes
 assequerentur.*

ADDI hic potest alius adhuc notarum vsus Ad-
 hibuisse enim iurisconsultos in suis libris etiam no-
 tas et irrepsisse per illas multa in pandectas errata,
 eleganter docent GER. NOODTIVS *libr. II. probabil.*
cap. 5. IAC. CUIACIVS libr. I. obseruat. cap. 22. VST.
 HENNING. BOEHMERVS *diff. de scripturis non legibi-*
libus, cap. II. §. 17. p. 33. et CHRIST. HENR. ECK-
 HARDVS *libr. I. hermeneut. iuris, cap. 3. p. 39.*

VIII.

*Ad cap. X. verb. multo ante a. uo2.
 digest.*

Cl. auctor existimat vna cum GRANDI, Lanfranco
 et Guarnierum primos vndecimo seculo digesta
 interpretatos esse Bononiae et testimonio ROBERTI DE
 MONTE

MONTE nititur; ita vero simul Irnerio honorem primi iurium interpretis detrahit. Iure vero quasi suo Irnerium illum poscere posse, præter ea, quæ ipse auctor attulit, cenotaphium eius Bononiense, quod hancce habet inscriptionem: *Irnerius omnium primus leges commentatus est anno cxcxviii.* aliaque eius rei documenta monstrant, quæ habent NIC. ALIDISIUS præfat. libri degli Dottori Bolognesi di legge canonica e civile: HENR. BRENCMANNVS histor. pandect. libr. I. cap. 5. p. 31. et PETR. BAILIVS, dictionnaire historique et critique, tom. II. p. 913. Eadem vero ratione prius haud adfirmare constanter conarer. Quum ROBERTVS post verba, ab auctore adlata ita pergit: *sed Garnerius in hoc perseveravit; Lanfrancus vero disciplinas liberales et literas divinas in Galliis multos edocens, tandem Beccum venit et ibi monachus factus est, sicut in sequentibus potest reperiri:* ex his adparet, Lanfrancum minime iura Bononiæ docuisse; quum vero de legibus, quas illustrasset Guarnerius, eas anni. 1000. esse latas, tradit: clare videmus, neque illum digesta, sed codicem Iustinianum potius, qui hoc anno iam promulgatus erat, explicasse. HENR. BRENCMANNVS, epist. ad Hesselium, p. 54.

VIII.

*Ad cap. XII. verb. fateor quidem
diuisionem.*

VNDË vocabulum *infortiatum* sit deriuandum, discrepant inter se docti homines et nonnulli ab *inferre*: alii a *farre* et *farina*: rursus alii a *foedæ* atque alii ab *infortiare* illud compositum esse, existimant, id quod vel ex iis, quæ hanc in rem protulerunt BERN. WALTHERVS libr. II. miscellan. cap. 5. REINOLD. CORVS indagat. libr. I. cap. 1. ALBERIC. GENTILIS de libris iuris civilis, p. 60. FERRAND. ADDVENSIS libr. I. explicat. cap. 5. et CAR. DV FRESNE

FRESNE, *glossar. med. et infimæ latinitat. tom. III.* p. 1425. perspicere licet. Quum inter has eorum sententia, qui ab *infortiare* hoc vocabulum deriuant, ceteras omnes verisimilitudine longe superat hasque partim ludicras; partim aperte falsas esse, vno ore confirmant recentiores iuris consulti: in illam etiam iure meritoque discedo; ex ea vero simul nouum argumentum capio, non prius secundum digestorum volumen memoratum nomen potuisse accipere; quam cognita fuerint duo reliqua volumina. Neminem fugit, barbaris atque incultis temporibus *infortiare* idem fuisse ac *munire* hincque esse adhibitum de castellis atque arcibus, id quod ex litteris Philippi IIII. Franciæ regis ann. CIOCCCLXXXIII. scriptis, apud MARTENE, *tom. I. anecdot. p. 1251.* aliisque monumentis demonstrant CAR. DV FRESNE *gloss. med. et infim. latin. libr. III.* p. 1425. et GER. IO. VOSSIUS, *de vitiiis sermonis, libr. III. cap. II.* Ex nulla alia, itaque ratione volumen digestorum secundum *infortiarum* vocatum esse, inde liquet; quam quod inter duo alia medium teneret locum atque ab his quasi sit munitum: quomodo vero, quæso, id cogitare potuerunt barbari illi interpretes, vbi nullam habuissent tertii voluminis notitiam?

X.

Ad idem caput, verb. quis vero vnquam existimat.

QVODSI quoque fidem hac in re habeamus QDOFREDO: ex hoc tamen, quo vtitur cl. auctor, argumento, nihil possumus conficere. Si enim ex amore, quo adfectus fuit Iustinianus aduersus Rauennam, concluderemus, illum hanc in urbem digestorum misisse exemplum hocque illud esse, quod iam Florentiæ conseruatur: sponte inde sequeretur, vt codex ille fuerit publicus; id vero haud constanter possumus adfirmare. Si respiciamus lacunas: varia, quibus inquinatus

rus est codex, vitia et, quod maximum est, figla, quæ contra sanctionem Iustiniani in exemplum Florentinum irreperunt: non potuisse illud esse codicem publicum, cognoscimus atque eo maiori iure ANTON. AVGVSTINO *libr. 1. emendat. cap. 1. et* HENR. BRENCMANNO *libr. 1. histor. pandect. cap. 4. p. 20.* adsentimur, dum hi, illum priuati fuisse hominis librum, statuunt.

XI.

*Ad cap. XIII. verb. græcam hyperochæ
vocem.*

EAM semper vim ac potestatem habuit vocabulum ὑπεροχή, vt excellentiam ac abundantiam denotaret. Neminem fugit, diuinum legatum, PAVLLVM illud ita bis adhibuisse, *1. corinth. 5. v. 1. et 1. Tim. 11. 2.* Eadem ratione illo alii scriptores sunt vsi. DIODORVS *Siculus, libr. 1. cap. 4. tom. 1. p. 7. ed. WESSÉLINGII* nominat τὴν τῆς πόλεως ὑπεροχὴν, *maiestatem urbis*: iuvenes generis nobilitate splendentes vocat τῆς νεανίσκου ἐν ὑπεροχαῖς, *libr. III. cap. 41. tom. 1. p. 285.* cui adde eundem, *libr. XVIII. tom. II. p. 317.* POLYBIVS vero ait: πᾶσι μὲν ἐφιδόνει τοῖς ἐν ὑπεροχαῖς οὖσι τῶν περὶ τὴν αὐλήν, *omnibus, qui auctoritate et gratia apud regem valebant, inuidere cæpit, quemadmodum obseruat GEORG. RAPHELIVS, annot. philolog. in nou. testam. ex Polyb. p. 601.* Quæ quum ita se habeant: eleganter profecto id, quod PAPINIANVS in *l. 96. §. 3. D. desolut. superfluum pignorum* et CAIVS, quod pluris est, in *l. 15. §. 2. D. de pignor.* vocarunt, TRYPHONIVS τὴν ὑπεροχὴν, obseruante EV. OTTONE, in *Papiniano, cap. 4. p. 64.* dicit. Falluntur itaque, qui locum emendatione dignum putant: immo maxima eum per id priuant venustate.

XII.

Ad idem caput, verb. em id esse ac eum.

ELEGANTER vindicare hac ratione possumus VLPIANVM ab impura dictionis nota. Sæpenumero enim *id* pro *idem*: immo et *u* pro *non*: *san* pro *sua*: *em* pro *eam* scriptum inuenimus in digestis Florentinis, testibus CUIACIO *libr. III. obseruat. cap. 38.* et BRENCMANNO *libr. II. histor. pandectar. p. 120.* Neque tamen penitus defendere possumus coniecturam, mendum hic reperiri librariorum. Quod si enim ponamus, VLPIANVM verbo: *consequi* *παρρησιας* esse vsum, id quod iurisconsultis maxime consuetum esse, obseruat CAR. ANDR. DVCKERVS, de *latinitat. iurisconsult.* p. 349. depellere possumus a librariis criminationem, eos hoc loco functioni Iustiniani de euitandis figlis morem haud gessisse.

XIII.

*Ad cap. XV. verb. l. ex imperf. 23. D.
de leg. 3.*

MEMORATV dignum est, hanc legem tria stili continere menda. Genus in illo est mutatum et post nomen substantium feminini generis sequitur in masculino adiectiuum, vt recte iam monet cl. auctor. Deinde sequitur verbum *dece* nomen in dandi casu idque gracissimum sapit, quod monet IO. GVIL. MARCKARD *probabil. iuris civil. lection. part. I. p. 5.* Adhibitum denique vocabulum: *inuerecundum*, aliis scriptoribus inusitatum, in hac lege deprehendit cum ANT. AVGVSTINO *libr. I. emendat. cap. 3.* SIGM. REICH. IAVCHIVS *de negat. pandect. Florent. cap. III. p. 56.* Cui quum accedit, quod summa sit hæc lex ex *Paulli libris sententiarum*, cuius dictionem in omnium constat incurere reprehensionem, sine ratione præfertur

fertur hac in re vulgata pandectarum editio Florentina. Neque solum iurisconsultorum; verum etiam aliorum scriptorum fuit moris, genus mutare. LUCRETIVS, *libr. I. v. 351. tom. I. p. 103.* edit. HAVERCAMPI:

Crescunt arbusa et foetus in tempore fundunt

Quod cibus in rotas,

cui addas VARRONEM *libr. I. re rust. cap. 12.* et VALERIVM FLACCVM *libr. I. v. 26.* Conferas præter POPMAM OB. GIPHANIVM *collectan. in Lucretium*, p. 83. et GOTTL. KORTE *not. ad Sallust. bell. Jugurthæ*, cap. 17. p. 493.

XIII.

Ad idem caput, verb. toti dixerunt.

DVPLICI ex ratione defendere possumus lectionem Florentinam. Recte monuit cl. auctor, priscis scriptoribus non fuisse inusitatum, pro *toti* in dativo casu ponere *totò*; neque solum alios scriptores; sed iurisconsultos etiam hunc tenuisse morem, ex *l. 18. D. de fideic. libert. et l. 150. D. de R. l.* copiosius demonstrat SCIPIO GENTILIS *libr. I. parerg. ad pandect. cap. 7. tom. III. thes. iuris civilis Ottomani*, p. 1279. et CAROL. ANDR. DVCKERVS, in *opusculis de latinitate ICorum*, p. 379. Quodli vero quoque statuere quis vellet, Iustinianum haud a consueto verbum hoc snectendi more decessisse: illam iurisconsultorum consuetudinem imperatorem imitari, dicere possumus, qua auferendi casus pro dativo ponitur. Sæpenumero id reperiri in legibus, ex *l. II. D. de incendio ruina aliisque* constat exemplis, quæ collegerunt BYNCKERS. HOECKIUS *libr. III. observat. cap. ult. p. 415.* et H. G. VAN VRYHOFF *observat. iuris civilis, cap. XV. p. 69.*

XV.

Ad id. caput verb. in vulgatis τὸ quantitativus.

QUAMVIS alii aliter emendent legem nostram et pro ætatibus quidam qualitativus; alii vero legant statibus; recte tamen clar. auctor lectionem Florentinam defendit. Neque enim solum eam vim ac potestatem fuisse vocabulo: *ἡλικία*; sed eadem ratione verba: *ætas* et *senium* esse adhibita, certum est atque expeditum. Mentionem facit VALENTINIANVS, in l. 15. cod. Theod. de operibus publicis, operum, quæ vi-
cta senio fatiscerent et alio loco de marmoribus, quæ in aliquo senium temporis sentiunt, ARCADIVS et HONORIVS l. 44. cod. Theod. hoc tit. loquuntur, cui addas velim CASSIODORVM libr. 1. var. cap. 25. SYMMACHVM libr. 1. epist. 4. et CYPRIANVM de mortalitate, p. 116. aliosque, quos præter CUIACIUM FORNERIVS libr. 1. select. cap. 2. FRANC. IVRETVS not. ad Symmachum, loc. cit. NIC. HEINSIVS libr. 11. advers. cap. 7. IAC. GOTHOFREDVS not. ad codic. Theod. tom. v. p. 328. et EVER. OTTO in Papinian. cap. 6. p. 92. collegerunt. Inprimis vero docet nos VITRVVIUS, libr. 11. architect. cap. ult. PAPINIANVM vetustatem ædium intelligere; BODINVM vero et CUIACIUM frustra tempus contriuisse, quum hac de re inter se disceptarent. Videndus est I. O. GOTTL. HEINECCIUS præfat. in Cuiacii observar. p. 11.

XVI.

Ad idem caput, verb. solo Antonini nomine.

TRES Antonini imperatores fuerunt, pius, philosophus, et Caracalla omnesque solo Antonini nomine in iure memorantur. Pio plerique tribuunt famosam
illam

illam l. 9. D. ad leg. Rhod. de iactu, quemadmodum exponunt VLRIC. HUBERVS in eunom. Romana, libr. 1. p. 55. et CORNEL. VAN BYNCKERSHOECK, ad leg. 9. D. ad leg. Rhod. de iactu tom. 1. opusculor. p. 196. De Caracalla nihil profero, quippe id iam clare ostendit auctor; eadem vero ratione philosophum solam vocatum esse Antoninum, luculenter l. 15. D. locati: l. 7. D. de in integrum restitut. l. 59. D. de R. N. l. 11. D. de iurisdic. l. 41. D. de donat. inter vir. et uxorem l. 60. D. de pact. et l. 9. D. ad leg. Rhod. ostendunt. Confer. EZECH. SPANHEMIVS in orbe Romano cap. 2. p. 120.

XVII.

Ad cap. idem verb. Cirtba caput regni.

CIRTAM; vel vt alii scribunt, Cirtham, cuius meminit etiam SALLVSTIVS bel. Iugurthæ, cap. XXI. p. 517. regiam per aliquod tempus Iugurthæ fuisse sedem, docet quoque POMPONIUS MELA, de situ orbis, libr. 1. cap. 6. p. 34. edit. GRONOVII hincque aperte SALMASIO, qui negare id vult, commentar. ad Solin. p. 334. aduersatur, vt recte monet IS. VOSSIUS not. ad Pompon. Melam, loc. memorat. p. 339. Cui quum accedit, quod scriptores vetustiores, fide dignissimi, videlicet STRABO libr. XVII. geograph. p. 572. PLINIVS libr. V. bist. natur. cap. 3. auctor commentar. de bello Africano, cap. 15. et PTOLOMEVS libr. III. cap. 3. referunt atque testantur, vibem hanc Romanos in potestatem suam redegisse atque in illam Iulii Cæsaris auspiciis coloniam esse deductam: iam videmus, cur SEVERVS et ANTONINVS de Cirtensibus decernere quid potuerint. Coloniam quidem tunc coloniam Sirtianorum esse vocatam, testes sunt PLINIVS et POMPONIUS MELA, loc. cit. neque

tamen id sententiæ huic repugnare, ex eo colligimus, quod et, Cirræ coloniam mentionem fieri in antiquiorum scriptorum libris, FREDEN. NON. PINTIANVS, *not. ad Pompon. Melam*, p. 35. obseruat. De Cirrâ videntur: PETR. CIACCONIVS *not. in Pompon. Melam*, libr. 1. cap. 6. p. 657. GISB. CVPERVS *ad Lactanz. de mort. persecutor.* cap. xx. et xxiii. CHRIST. CELLARIVS *notit. orbis antiqui libr. iiii. cap. 5. p. 73.* GOTTL. KORTÉ *not. ad Sallust. viz. Iugurthæ*, cap. 21. p. 516. et 10. GOTTL. HEINECCIUS, *topograph. iuris Romani*, tom. iiii. *opuscul. posthumor.* p. 656.

XVIII.

Ad idem caput verb. Macedonia oppidum.

DVPLEX erat Citium: alterum in Macedonia: alterum in insula Cypro situm, quamvis hoc discrimen ignorare videantur CUIACIUS ET GOTHOFREDVS. Illius mentionem solum facit LIVIVS, *libr. xxxii. cap. 51. tom. vi. p. 673.* edit DRACKENBORCHII; huius vero DIOGENES LAERTIVS *libr. vii. segm. 1. p. 366.* ed. MEIBOMII: THVCYDIDES *libr. 1. p. 73.* DIODORVS *Siculus libr. xii. biblioth. cap. 3. tom. 1. p. 479.* ET CORNELIVS NEPOS *vit. Cimonis, cap. 6.* meminerunt. Cuiusnam harum duarum urbium incolas intelligant imperatores hac in lege, non constat. Hinc nec conarer, cum CUIACIO ET auctore nostro adfirmare, sermonem hic esse de Macedonia urbe; si tamen liceat sententiam meam explicare, malletm potius cum HEINECCIO, *topograph. iuris Romani, tom. iiii. opusculor. p. 658.* statuere, de urbis Citii, sitæ in Cypro, incolis explicandam esse hanc legem. Solus LIVIVS de altero oppido loquitur; nec, num nomen Citium ipsi adhuc fuerit, constat, quod vel ex iis perspicere licet, quæ protulerunt

PALME-

PALMERIVS in *exercit. ad script. græc.* p. 302. PETR. WESSELIINGIVS *not. ad Antonini itinerar.* p. 328. ET ARN. DRACKENBORCHIVS *not. ad Livium*, loc. cit. tom. VI. p. 673. urbem vero Cypri *Citium* esse vocatam et eo tempore subiectam imperio Romanorum, ex supra memoratis aliisque monumentis patet. IO. MEVRSIVS in *Cypro libr. I. cap. 10.* et CHRIST. CELLARIUS *notit. orbis antiqui*, tom. II. p. 272.

XVIII.

*Ad cap. XVII. verb. nominum
similitudo.*

IAM dudum docti homines animadverterunt, quanta inter nomina: *Macer*, *Martianus*, *Marcellus* ac *Mæcianus* existat similitudo; tantam quoque illorum esse permutationem. Sic l. 7. D. de fund. dot. quæ sumpta est ex MARCELLI libro septimo digestorum, falso tribuitur MARTIANO: contra male adsignatur MARTIANO l. 22. D. de his, qui notant. infam. liquidem delibata est illa ex MARCELLI libr. II. publicor. iudic. et l. 42. D. de fideicommiss. libertat. quippe illam debemus MAECIANO, quod contra LABITTVM et AVGVSTINVM obserues. AEG. MENAGIVS *amoenit. iur. cap. 5.* ABR. WIELING *iurisprud. restitut. part. prior. indic. v. p. 52.* et FRANC. CAR. CONRADI *hisor. pandect. authent. p. 167.*

XX.

*Ad idem caput verb. ad Pompon. librum
regularium.*

QVAMVIS IO. ALB. FABRICIVS *biblioth. latin. tom. I. p. 818.* et CHRIST. GOTTER. HOFMANNVS *hisor.*

hiflor. iuris, vol. 1. part. 1. p. 332. aliter l. 63. D. de acquir. vel omitt. heredit. interpretentur statuantque, POMPONIVM in libro singulari regularum Marcelli sententiam retulisse; recte tamen inde cum LABITTO et BERTRANDO auctor concludit, MARCELLVM notas in POMPONIVM composuisse. Ita enim explicandam esse memoratam legem, ex l. 16. §. 1. D. qui testam. fac. poss. et l. 29. §. 1. D. quib. mad. usufruct. amittatur, clarius elucet. Marcellus Pomponio non fuit antiquior; sed eius æqualis; quemadmodum vero ille ad Iuliani libros notas conscribere potuit, quamvis huius ætas in illius incideret tempora; ita nec mirari debemus, cur Pomponii liber notis sit illustratus a Marcello. EVER. OTTO præfat. tom. 1. thesaur. iuris civil. p. 19. et GOTTF. MASCOVIVS de secziz sabimianor. et Procul. cap. 5. p. 90.

XXI.

Ad idem caput, verb. Macer, libr. I. ad leg. vicesimam.

QVVM MACER in hoc libro disputaret de vicesima hereditatum et, ut nihil prætermitteret, quo fisci commodis consuleret, etiam mutis et surdis testamenti-
factionem concederet et eiusmodi hominum testamenta ad servandam vicesimam hereditatum servare studeret, ut recte explicat HENR. BRENCMANNVS, de leg. inscript. §. XIII. in WIELINGII iurisprud. restituta, parte posteriori, p. 160. ea ex re belle videmus, præferendam esse lectionem Florentinam,

XXII.

Ad idem cap. verb. legitur Martianus.

NEQUE septem; neque viginti et octo digestorum libros nobis reliquit MARTIANVS, quamuis illud sibi persuadere videantur LABITTVS ET WIELINGVS. In indice Florentino haud referuntur digesta inter libros Martiani. Vnica saltem lex, l. 7. D. de fund. dor. sumta esse dicitur ex libro septimo digestorum; falsam tamen hanc inscriptionem esse, supra demonstraui.

XXIII.

Ad idem caput verb. Macer, libr. I. ad legem iul.

AUCTOR consultissimus rem plane nouam atque inauditam tradit, dum leg. 154. D. de V. S. inscriptionem hanc esse: *Macer libro primo ad legem Iuliam et Papiam*, adfirmat. Non TAVRELLVS solum hanc habet inscriptionem: *Macer libro primo ad legem vicensimam*; sed etiam ANTON. AVGVSTINVS libr. 1. emendat. cap. 4. tom. v. thesaur. iuris civilis, p. 1444. testatur, ita illam Florentiæ esse comparatam hincque nec IO. GOTTL. HEINECCIUS inter eos MACRO locum tribuit, qui legem Iuliam et Papiam Poppæam illustrarunt, commentar. ad leg. Iuliam Pap. Poppæam, libr. 1. cap. 5. p. 68. sq. Concedo quidem cl. viro, præferendam esse omnibus ceteris inscriptionem legis, libr. 1. ad leg. vicensimam, quum illam Florentinis in pandectis haberi statuo et iam, hoc loco dictum codicem primas tenere partes, ex eo colligo; neque tamen nos in illo ipsam, quam MACER suo libro dedit, inscriptionem inuenire, arbitror. Sicut enim iam dudum litteratissimi homines, IO. FRID. GRONOVIVS libr. III. de pecun. veteri, cap. 13. p. 218.

et EV. OTTO, *præfat. thes. iuris ciuilis*, tom. 1. p. 20. animaduertunt, MACRVM non scripſiſſe ad *legem vicesimam*; ſed ad *legem vicesimariam*: de *vicesima vicesimæ hereditarium*; ita nec genuinam puto huius libri epigraphen, quam exhibet index Florentinus, Eſt illa ſequens: *ἐκαστῶν βιβλία δυν.* Quodſi MACER ipſe huius inſcriptionis exſtituiſſet auctor librosque ſuos ideo vicesima vocaſſet, quod ii de lege agant vicesimaria: elegiſſe illum modum, libros inſcribendi, penitus inuſitatum, ſtatim adparet. Cui quum accedit, quod antiquiore ſolum ætate temporibus Mucii; minime vero Macri mos obtinuerit, græcos latinis libris dandi titulos, vt obſeruat IO. GOTTL. HEINECCIUS *diff. de origine teſtamentifactionis et ritu teſtandi*, tom. II. oper. ſyll. 1. exercitar. XII. p. 487. maxime probabile eſt, ex errore ita hanc inſcriptionem ab auctore indicis eſſe compoſitam. Quum priuatus fuit homo, vt BRENCMANNVS, *libr. II. hiſtor. pandectar. cap. 3. p. 126.* et HOFMANNVS *hiſtor. iuris, vol. I. part. I. p. 314.* oſtendunt, atque ille omnia græce conuertere in indice ſtudit; præterea vero veteres hanc vicesimam hereditatum per notam XX. ſolum ſignificauit, teſte GRONOVIO *loc. excitato*, maxime veriſimile eſt, auctorem credidiſſe, non legem, quam MACER illuſtrat, de vicesima agere; ſed eius librum *vicesimorum* genere nomen hincque illum *ἐκαῶτα* eſſe vocandum,

XXIII.

Ad idem caput, verb. leg. 4. D. de reſcindend. vendit.

EAMDEM inſcriptionis rationem inuenimus in l. II. D. quod met. cauſſa: Paulus *libr. IIII. digeſtorum Iuliani notat.* Quum in indice Florentino harum notarum haud fit mentio et præter duas has leges quatuor

tuor tantum aliæ quid proferunt ex hisce notis, l. 75. de iudic. l. 3. §. 1. de collat. bonor. l. 15. de mort. causis. donat. et l. 4. §. 2. de manumiss. ita tamen, ut semper id Iuliani effato sit subiectum, suspicari mihi licet, Paullum solum ad marginem digestorum Iuliani quid adnotasse; neque singularem, ut ad Sabinum, ad Iulianum scripturæ librum. Quodsi enim plures fuerint notæ, tum demum probabile videtur EV. OTTONI in *Papiniano*, cap. XIII. p. 45. iuriconsultum illas singulari complexum esse libello. Addas velim ANT. AVGVSTINVM libr. I. emendar. cap. 6. et NOORDKEKIVM obseruat. iuris civil. cap. 2.

XXV.

Ad idem caput, verb. utraque scripta exstat.

ELEGANS inde documentum capimus diligentia librariorum codicis Florentini, qui quum mendam deprehenderent, illud vel tollerent; vel quomodo sit emendandum, saltim adicerent. Quod quum etiam in l. 7. D. de minoribus factum et supra rō GAIVS eodem minio IDEM positum esse, testatur BRENCMANNVS *hisor. pandectar. libr. 11. cap. 7. p. 170.* nobis non mirum est, id etiam factum esse in l. 4. D. de donacionibus.

XXVI.

XXVI.

Ad idem caput, verb. in l. 4^a. D. de liberal. causa.

RECTE memoratus PAVLLI liber *de articulis liberal. causæ* disquisitio vocatur. In indice quidem Florentino haud reperitur, vt iam animaduertunt GVIL. GROTIUS libr. II. *de viris iuriconsultor. cap. 10.* ANT. AVGVSTINVS libr. I. *emendat. cap. 4. tom. IIII. thesauri iuris civil. Ottoniani, p. 1445.* et LAVR. THEOD. GRONOVIVS *emendat. pandect. cap. 25.* hic tamen bene obseruat, pro eo librum *de legibus* aliena manu in indicem irreplisse, ex quo nullæ nimirum leges in digesta sunt translatae. Etiam alios libros PAVLLI singulares, præteritos in indice Florentino, indicat GROTIUS, *loc. excitato.*

XXVII.

Ad idem caput, verb. in vulgatis Paullus.

LECTIONEM Florentinam iterum ex eo argumento vulgata præferendam esse statuo, quod PAVLLVS solummodo sedecim ad Sabinum composuerit libros, teste indice, Florentinis digestis præmissis. Eadem ratione id hac lege, qua L. 10. *de obligat. et action.* ex Paulli libr. XXXVII. *ad Sabinum* sumta esse dicitur, factum est, vt librarii pro Vlpiano scriberent Paullum. WIELINGIVS *iurisprud. restituta, part. I. p. 82.*

XXVIII.

XXVIII.

*Ad cap. XVII. verb. tres Homeri
versus.*

EODEM quidem argumento utitur GRANDVS; quamvis tempore Caii nondum vſitatum fuiſſe, inuenimus, apud iuriſconſultos, ipſa Homeri ſeffata in ſcriptis recitare. Præterea vero PAPINIANVS l. 9. D. de ſuppel. legat. pariter ac MARCIANVS l. 1. D. de mort. cauſ. donat. etiam tantum Homeri mentionem faciunt; neque tamen illius recitant verba. Ego itaque perſuaſus ſum, nec in ἀρχέτυπον in l. 236. D. de V. S. verſus Homeri exiſtiſſe atque eo maiori iure miror, litteratiſſimum hominem, SCIPION. GENTILEM libr. II. parergor. cap. 14. tom. IIII. theſaur. iuris ciuiliſ, p. 1331. CAIO, quod hocce Homeri effatum in hanc legem ſit tranſlatum, aperte tribuere.

XXVIII.

Ad cap. XX. verb. οἰιάς χάριν.

RATIONEM, cur hæc verba interpres: *pietatis gratia* ita conuerterit, facile quidem quilibet perſpicere poteſt, qui recordatur, quam notionem græco huic verbo ſubiiciant ARISTOPHANES in *Plut. acc. II.*
ſcen.

*scen. 2. v. 690. p. 34. ed. LVDOLPH. KVSTERI et HOMERVS libr. xvi. odysf. v. 23 p. 436. IOS. BARNESII recte tamen nihilominus, huncce interpretem eam ob causam reprehendendum putat cl. auctor. Quemadmodum enim iam de hoc vocabulo obseruat HARPOCRATION in lexico, voc. ὅσιον, p. 286. Δίδυμος de δίκαις φησὶν ἔλεγον τὸ ὅσιον τὸ τε ἱερὸν καὶ τὸ ἰδιώτικον, Didymus vero bifariam inquit τὸ ὅσιον accipiebant nimirum sanctum et publicum idque confirmat SVIDAS, tom. II. lexic. p. 721. ὅσιος ἕνεκα: ἰσίδας χάριν idem significarunt, quod iurisconsulti vocabant *dicis gratia*. Quum de more quodam DIO CASSIVS, libr. xxxvii. ait: καὶ ἐτι τε καὶ νῦν ὁσίας ἐνεκα ποιεῖται idque hodie *dicis causa* fieri solet; eadem vero ratione hac voce bis vititur DIONYSIVS Halicarnassensis libr. II. cap. 6. et libr. IIII. cap. 79. De vocabulis: *dicis causa* et ὁσίας ἕνεκα plura præter WIELINGIVM tradunt DESID. HERALDVVS obseruat. cap. 14. tom. II. thes. iuris civilis Ottoniani, p. 132. IAC. CVRTIVS libr. I. coniectur. cap. 35. tom. v. memorat. thesauri, p. 180. ANT. AVGVSTINVS libr. II. emendat. cap. 2. FRANC. DVARENVS libr. I. disput. iuris, cap. 47. et GVIL. BVDAEVVS not. prior. ad pandect. p. 224.*

XXX.

Ad idem caput, verb. ἀκριβολογέειν.

QVAMVIS vocabulum: ἀκριβολογέειν eadem ratione; qua id interpretatus est BVLGARVS, adhibere videatur

ΠΙΟΔΟ-

DIODORVS *Siculus* libr. XIII. cap. 90. tom. I. p.
 614. edit. WESSELINGII : διότι Τιμαίος ὁ γὰρ πρὸ τῆς
 αὐτῆς συγγραφῆς πικρότατα κατηγορήσας καὶ συγγνώμην
 ἑδωκίαν εἰσεροιστάφοις ἀπολιπὴν αὐτὸς εὐρίσκειται χεδιά-
 ζων, ἐν οἷς μάλιστα ἐαυτὸν ἀποπέφαλκεν ἀκριβολογῆμα-
 ρον, quod Timaeus cum magna acerbitate scriptores aca-
 dem suam antecedentes reprehendat nullumque historicis
 venie locum relinquat ; ipse tamen ubi diligentissimum vo-
 citatis studium profiteretur, negari et allucinari deprehen-
 datur ; totius tamen in memorata hac lege orationis
 structura luculenter docet, iurisconsultum aliam no-
 tionem vocabulo huic subiicere. Lubens ita adsentior
 ANT. AVGVSTINO pariter ac auctori, dum ἀκριβο-
 λογεῖσθαι, studiose de familiari re contendere, latine ver-
 terint Tribuisse illos huic verbo notionem, ei
 maxime convenientem, non ex ARISTOTELE solum ;
 sed ex origine etiam patet, ex qua istud sit derivan-
 dum. Compositum illud esse ex λόγος, quilibet vi-
 det ; hocce vero vocabulum pariter ac ea, quæ ex
 illo descendunt, in numerandi scientia potissimum esse
 adhibita, in primis HARPOCRATION in *lexico*,
 p. 232. edit. BLANCARDI docet, ex quo discimus,
 a græcis scriptoribus λόγισμον, computandi artem ;
 λογιστῆς, rationum magistros, λογιστήρια, loca in qui-
 bus rationes exigebantur, vocari. Similiter DIO-
 DORVS *Siculus* libr. XI. cap. 77. tom. I. p. 462.
 verbo : λογίζω utitur, cui addas SVIDAM *lexic.*
 tom. II. p. 455. edit. KUSTERI. Hanc quum voca-
 bulum

bulum λόγος etiam sustineret notionem, iam avarum significabat μικρόλογος, quod præter ea, quæ adfert auctor, perspicere licet ex THEOPHRASTO *character. cap. 5.* DIOGENE LAERTIO *libr. III. segm. 50. p. 257.* et SVIDA *tom. II. lexic. p. 589.* multo maiori vero iure ἀκριβολογέειν adhibetur de avaro; quippe nemo accuratius rationes putat; quam ille. Conferas: GVIL. BVDAEVVM *commentar. lingua græca; AEG. MENAGIVM obseruat. in Diog. Laertium; libr. III. segm. 50. tom. II. oper. p. 181. et amoenitat. iuris, cap. XXXIII. p. 196. et EV. OTTONEM in Papinian, cap. 8. p. 210.*

INDEX

INDEX I.

LEGVM ILLVSTRATARVM VEL EMENDATARVM.

I. EX INSTITV- TIONIBVS.

- §. 3. de adopt. 25.
§. 3. de SC. Tertulliano, 179.
§. 5. de actionibus, 83.
§. 7. de publicis iud. 37.
§. vlt. eod. 83.

II. E DIGESTIS.

- Const. Deo auctore, §. 2.
11. de concept. digestor.
93. §. penult. 10. 34.
Const. omnem §. 8. ad an-
tecessores, 10. 34. 98.
Const. Tanta, §. 15. 23.
73. §. 22. 11. 35.
L. 21. de legibus, 115.
L. 30. eodem, 148.
L. 17. de statu hominum,
104.
L. 6. de offic. proconf.
148.
L. 11. de iurisdic. 165.
L. 1. §. 1. de edendo, 22.
L. 60. de pactis, 165.
L. 22. de his, qui notant,
inf. 167.

- L. 7. de in integr. rest. 165.
L. vlt. eodem 112.
L. 11. quod metus caus. 115. 170.
L. 7. de minor. 171.
L. 33. §. 1. ex quib. caus. maior. 29.
L. 36. eodem, 30.
L. 75. de iudiciis, 115. 171.
L. 28. de rei vindic. 21.
L. 1. finium regund. 115.
L. vlt. eodem, 137.
L. 20. §. 5. fam. ercisc. 96.
L. 32. de pignorat. act. 113.
L. 33. eodem, 95. 113.
L. 37. eodem, 15.
L. 9. ad leg. Rhod. de ia-
ctu, 165.
L. 14. de in rem verso, 115.
L. 60. §. 4. mandati 137.
L. 4. de resc. vendit. 116.
170.
L. 15. locati, 163.
L. 49. eodem, 133.
L. 15. §. 2. de pignor.
161.
L. 20. qui potiores in pign.
95.
L. 9. §. 5. de iuris et facti
ign. 103.

M

L. 20.

INDEX I.

- L. 20. de rit. nupt. 205.
- L. 59. eodem, 65.
- L. 60. eodem, 105.
- L. 67. eodem, 106.
- L. 17. de fund. dot. 167.
- L. 41. de donat. inter V. et U. 165.
- L. 2. §. 1. qui pet. tut. 105.
- L. penult. de auctor. tut. 30.
- L. 6. §. 7. de excusat. 143.
- L. 6. §. 18. eodem, 105.
- L. 15. §. 5. eodem, 21.
- L. 7. de his, qui testam. fac. 114.
- L. 29. eodem, 148.
- L. 9. §. 4. de hered. instit. 28.
- L. 4. §. 1. de vulg. et pup. subst. 126.
- L. 45. eodem, 126.
- L. 20. de testam. mil. 19.
- L. 35. §. 2. eodem, 125.
- L. 40. eodem, 15. 28. 33.
- L. 42. de adquir. vel om. her. 179.
- L. 63. eodem, 113.
- L. 39. de legatis 1. 118.
- L. 51. eodem, 114.
- L. 58. eadem, 121.
- L. 90. eodem, 133.
- L. 11. §. 23. delegatis 3. 104.
- L. 23. eodem, 97.
- L. 70. eodem, 133.
- L. 34. de suppell. leg. 173.
- L. 27. §. 4. de aur. argent. 42.
- L. 10. de cond. et dem. 115.
- L. 41. ad leg. Falcid. 62.
- L. ult. ad SC. Trebell. 133.
- L. 6. §. ult. de bonor. poss. 15.
- L. 3. §. 1. de collat. bonor. 171.
- L. 1. de coniung. cum emanc. lib. 53.
- L. 1. in pr. de ventr. in poss. mitt. 53.
- L. 7. §. 5. de operis libert. 21.
- L. 49. eodem, 21.
- L. 4. de donat. 116. 167.
- L. 1. de mort. caus. don. 173.
- L. 15. eodem, 171.
- L. 4. §. 2. de manumiss. 171.
- L. 60. de manum. test. 148.
- L. 18. de fideic. libert. 163.
- L. 30. §. 13. eodem, 104.
- L. 42. eodem, 167.
- L. 41. de liberali caus. 117.
- L. 10. de oblig. et act. 172.
- L. ult. eodem, 139.
- L. 96. §. 3. de solut. 161.
- L. 11. de incend. ruina. 163.
- L. 6. in pr. de custod. et exhib. reor. 20.
- L. pen. ad leg. Iul. de vi, 30.
- L. 3. ad leg. Iul. de annon. 104.
- L. 15. de interdict. et releg. 37.
- L. 9. §. 5. de poenis, 22.
- L. 17. §. 1. eodem, 37.

L. 25.

INDEX I.

L. 25. de appellat. et relat.
134.

L. 7. §. 1. de captiv. et post-
lim. 122.

L. vlt. ad municipal. 104.

L. penult. de decurion. 104.

L. 8. §. 4. de vacat. et excus.
mun. 146.

L. 14. de legationibus, 31.

L. vlt. de admin. rer. 104.

L. 1. §. penult. de pollic.
106.

L. 1. §. 6. de extraord. cogn.
21.

L. 153. de V. S. 114.

L. 154. eodem, 114. 169.

L. 191. eodem, 98.

L. 230. eodem, 121.

L. 92. de R. I. 22.

L. 150. eodem, 163.

L. 151. eodem, §2. 64.

L. 192. eodem, 47. §2. 64.

III. EX CODICE

L. 14. §. 13. de SS. eccle-
siis, 24.

L. 3. de legibus, 74.

L. 5. eodem, 37.

L. 1. de off. præf. prat. Afr.
18. §3.

L. 21. fam. ereiscund. 14.

L. vlt. eodem, 14.

L. 9. de inst. et substit. 128.

L. 4. de impuberib. 126.

L. vlt. de verbor. signif. 72.

L. 3. de seruis reip. man. 26.

L. penult. qui potior. in
pign. 19.

L. 21. ad leg. Corn. de fals.
24.

L. 8. de poenis, 37.

L. 3. de decur. 26.

L. 15. eodem, 124.

L. 6. de muner. patrim.
146.

L. 8. de profess. et med.
146.

III. EX NOVEL- LIS

Nou. 42. cap. 1. 32.

Nou. 107. præf. 34. 35.

V. EX CODICE THEODOSIA- NO

L. 9. de executoribus, 20.

L. vlt. de tabulariis, 26.

L. 1. ad leg. Corn. de fals.
24.

L. 25. de annona, 74.

L. 3. de decurionibus, 24.

L. vlt. de nauiculariis, 20.

L. 15. de operibus publ.
164.

L. 37. de hæreticis, 74.

VI. EX VLPIANI FRAGMENTIS

tit. 22. §. 16. 108.

VII. EX BASILICIS

Libr. II. tit. 6. §. 20. 13.

M 2

IN-

INDEX II.
RERVM.

- A**bbreuiationes, illas etiam prohibuit Iustinianus, 33.
- Ablatius** casus a iurisconsultis sæpe adhibetur pro datiuo, 163.
- Acta** præsidum notis scribebantur, 29.
- Aenigmata** compendiosa, 34.
- Aeras**, quid hoc significet, 101. 104.
- Ἀκριβολόγῳ**, quid significet, 143. huic verbo eandem, quam **Bulgarus**, subiicit notionem **Aristophanes**, 174.
- Amalphi**, existisse ibi codicem Florentinum, nondum est certum 78. nec id ex eo sequitur, quod græcæ leges versione careant in illo codice 140. fortasse eo venit codex ex Ravenna. 92.
- Antoninus** denotat **Caracallam**, 103. hoc nomine omnes tres Antonini, pius, philosophus et **Caracalla** in iure denotantur, 165.
- Antoninus**, Marcus, proponitur in iure **Vero**, 104.
- Augustinus**, eius argumenta refutantur, 54.
- Augustus** commutare consuevit litteras, 17.
- Basilica**, conueniunt illa sæpius cum vulgatis digestis et dissentiant a Florentinis, 124.
- Bononia**, ibi digesta prius exstiterunt; quam describi potuerunt Pisis, 58.
- Bulgarus** græcarum legum versionis auctor esse fertur, 134.
- Burgundius**, græcas leges eum in latinam linguam transtulisse, quidam dicunt, 134.
- Calculatores**, qua in re discrepauerint a librariis, 156.
- Calligraphi** erant diuersi a notariis, 20.
- Capponius**, eius merita in Florentiam, 8.
- Caracalla** sæpenumero solum vocatur **Antoninus**, 103.
- Ceraunium** est nota critica, 15.

Circu

INDEX II

Cirtha est caput regni Syphacis, 106. 165.

Citium, Macedonia oppidum, 107.

Citium, vrbs in insula Cypro sita, 166. de illa sine dubio mentio fit in iure, 166.

Consequi, illud adhibuerunt iurisperiti *παρρησιᾶς*, 162.

Continuetas litterarum est indicium antiquissimæ scripturæ, 40.

D*icis caussa*, 140. 174.
Digesta in Italiam sunt missa 64. non tamen per partes sunt missa 75. illorum minime duplex exemplum, alterum pro orientali: pro occidentali imperio alterum conficiendum curauit Iustinianus, 148. diuisio illorum in vetus, infortiatum et nouum, quando fit facta, 66. illam fecerunt haud conditores pandectarum, 67. nec Bulgarus, 68. quis illius diuisionis sit auctor, 83. facta est ante; quam digesta Bononiam sunt delata, 80. non tamen prius inueniri potuit; quam quum omnia tria par-

dectarum volumina adessent, 160.

Digesta intelliguntur per codices in *L. 2. §. n. C. de V. I. E.* 73.

Digestum infortiatum, eius etymologia est incerta, 60. 85. repetenda est sine dubio a verbo; *infortiare*, 159.

- *nouum*, vnde sit dictum, 60.

- *vetus et nouum* Bononiæ seculo vndecimo extiterunt, 58.

Donatus Astenfis, illius argumenta refutantur, 54.

E*ικασόν* nomen non ab ipso Macro; sed ab auctore indicis Florentini proficiscitur, 170.

Em pro idem, 96. 162.

Enallage, iurisperitis est in ulitata, 97.

F*alcidia* lex, vnde nomen duxerit, 124.

Flauianum ius siglis erat scriptum, 27. refutatur hoc ostenditurque, has notas siglaue iptas fuisse formulas, 159.

Florentinus digestorum codex non quidem siglas; attamen notas habet, 38. non est archetypum, 39. non tamen multo post

M 3

lu.

- I**ustinianum est scriptus, 40. eius lacunæ, 42. ex eo omnes, qui exstant, digestorum libri proflexerunt, 45. describi potuit etiam ante; quam Pisis exstaret, 90. habet multas leges græcas, versione latina carentes, 32. non fuit codex publicus, 160.
- F**rater in successione matris præfertur, 129.
- G**enus sæpenumero in verbis mutantur iuriconsulti, 163.
- G**ræca habet Florentinus codex sine versione, 132. eorum versionis non est auctor Modestinus, 133. forsan Bulgarus; vel Burgundio, 134.
- G**ræci digestorum libri e Florentino haud diminarunt, 46.
- G**regorius, quid significet, 24.
- G**ratianus vulgaribus pandectis usus est, 67.
- G**uarnerius pandectas ante CIO CII interpretari coepit 58. diuersus est ab Irnerio, 59.
- H**ererosus iuriconsultis est usitata, 97.
- H**ispania, in eam peruenit corpus iuris, 32.
- H**ologrammatum testamentum, 36.
- H**omerus, illius effata non semper recitantur a iuriconsultis, quamuis ad illa prouocent, 173.
- H**yperocha, quid sit, 95.
- I**auolenus, reliquit epistolas, 48.
- I**ndicia, pro notis ea accipit Cuiacius, 14.
- I**nfortiare, huius vocis notio, 165.
- I**nfortiarum digestum, vide: *digestum infortiarum*.
- I**nscriptiones legum, illarum differentiam peperit negligentia librariorum, 111. illas sæpenumero vulgata digestorum editiones non habent genuinas, 112.
- I**ntervalla dictionum, illorum defectus multas differentias vulgarium editionum a codice Florentino peperit, 109.
- I**rnerius, glossas non scripsit ad digestum infortiarum, 69. quando ille coeperit ius interpretari, 159.
- I**talia, eo missum est corpus legum Romanarum, 72. nec eius usus ibi vnquam cessauit, 87.
- I**uriconsulti etiam in suis libris

INDEX II

libris notas adhibuerunt,
158.

Lacunæ reperiuntur in
pandectis Florentinis,
42.

Lanfrancus Beccum venit,
159.

Langobardi non abrogarunt
ius romanum in Italia,
80.

Lectiones, illarum varietas
in codicibus proficiscitur
a librariorum ignorantia,
95. 103. multæ in co-
dice Florentino vindi-
cantur, 97. quo obscu-
riores sunt; eo antiquior
est codex, 101. sæpenu-
mero eæ, quas habent
vulgatæ digestorum edi-
tiones, præferendæ sunt
Florentinis, 149. ex eo
tamen documentum
haud capi potest, Flo-
rentinum codicem ce-
terorum haud esse pa-
rentem, 123.

Lemniscus est nota critica,
15.

Lex Romana, denotat et-
iam ius iustinianicum, 81.

Lex si filiusfam. de R. I.
est emblemata reiicien-
dum, 130.

Libelliones sunt librarii,
23.

Librarii sunt calligra-
phi,

diuersi a notariis, 21.
illorum oscitantia mul-
tas lectiones varias in co-
dice Florentino peperit,
109. generatim sic dicti
comprehendunt in se li-
brarios et notarios, 155.
illorum differentia a no-
tariis, 155.

Litteræ notarum vicem ge-
runt, 16.

Litteræ singulariæ, 17.

Λόγος, verbum in nume-
randi scientia præsertim
adhibitum, 175.

Macer confunditur cum
Martiano, Marcello
ac Mæciano, 167. non
scripsit ad leg. Iuliam
et Papiam, 169.

Marcellus non scripsit de
adpellat, 113. scripsit ad
Pomponium, 113. 168.

Marcianus reliquit regula-
rum libros, 113.

Mater, ei præfertur in suc-
cessionem frater, 179.

Minerva Milienlis, 108.

Modestinus non transtulit
ipse libros excusationum
in linguam latinam, 140.

Notæ, distant a siglis, 14.
non sunt litteræ, 15.
significant tamen quo-
que siglas, 18. earum
usus, 26. prohibuit eas

M 4

lu-

INDEX II

Iustinianus, 32. magnam latamque habent notionem, 158. ipsæ sunt Ciceroni formulæ, 157.

- *numerales* exstant in pandectis Florentinis, 38.

Notarii prisca a recentioribus sunt diuersi, 19. dicti a Græcis *σημειογραφοί*, 19. differentia illorum a librariis, 155.

- *principis*, quinam sint, 19.

- *secretorum*, 20.

Notoria erant certi libelli, 20. Deprauata sunt haud ea effata, in quibus hoc vocabulum occurrit, 154.

Nouitius imperator idem est, ac nouissimus, 33.

Obelus est nota critica, 15.

Odofredus, quando docuerit et defunctus sit, 57. non ignorauit fata codicis Florentini, 88.

Οσίας χάριν, non recte vertitur *puritatis causa*, 140. cur id ita interpretatus sit Bulgarus, 173.

Pandectæ, vide *Digesta*.
Paullus solum ad mar-

ginem digestorum Iuliani quid adnotauit, 171. scripsit de articulis liberalis causa, 171. ponitur in iure pro Vlpiano, 172.

Pepo, 58.

Pisæ, vixit ibi iurisperitendia seculo duodecimo 88. quomodo eo venerit codex Florentinus, est incertum, 92.

Pomponius sedecim libros ad Sabinum scripsit, 116. in illum notas composuit Marcellus, 168.

Programma, quid sit, 73. in eo proponebantur constitutione imperatorum, 74. erat sapenumero ipsum edictum imperatoris, 75.

Profuturo, titulus haud est genuinus, 55.

Rauenna, de pandectis ibi repertis historiae multi nullam tribuunt fidem, 70. magna in eam Iustiniani beneuolentia, 76. eo missa sunt digesta, 77. vixit ibi ius Romanum, postquam iam donata erat pontifici, 81.

Roma, floruit ibi ius Iustinianum, 85.

Sal.

Saluinius, Ant. Mar. græca digestorum effata latine conuertit, 140.

Sam pro *suam*, 162.

Senium, huius vocabuli notio, 164.

Seuerus pro *Vero*, 105.

Σημεία, quid sint Græcis, 14. sunt sine dubio notæ, 33.

Sigla, litteræ sunt singulares, 13. differunt a notis, 14. latiore significatione eodem sunt ac notæ, 18. earum vsus, 26. prohibuit eas Iustinianus, 32. eæ non inueniuntur in digestis Florentinis, 30. attamen in codice Alarici Herbiolitano, 39.

Singulares equites, illorum officium, 153. vnde sint dicti, 154.

Singulares litteræ, vide: *litteræ singulares*.

Singularii, quinam sint, 18. sunt singulares equites, 153.

Sittimorum colonia est Cirtha 165.

Supplementa in vulgatis pandectis sunt sæpe superflua, 128.

Συμβολαίογραφος erat tabellio, 22.

Tabellio scriptor erat con- tractus, 22.

Tabularii a tabulis sunt dicti, 23. ad varios labores adhibebantur, 25. duplicis erant generis, 150. qui pro pupillis stipulati sunt, etiam serui exstiterunt post Arcadii et Honorii sanctionem, 157.

Taurellus, eius argumenta refutantur, 54.

Testamentum militare notis scribi potuit, 28.

Tituli græci a iurisconsultis antiquioribus solum libris sunt impositi, 170.

Toti, pro *totius*, 99. 163.

Transcribere, quid sit, 22.

Translatio græcarum legum in latinam linguam est barbara, 136. cur deficiat in Florentinis digestis, 147.

Transpositio chartarum in codice Florentino, 45. inuenitur in omnibus codicibus et libris typis impressis ante Taurellum, 49.

Verus, pro Seuero, 105.

Vicesima lex denotatur per numerum XX, 170.

Vlpianus non reliquit epistolas,

INDEX II

- stolas, 48. ponitur pro
Paullo, 172.
Volusius, ei certe non pot-
est assignari libellus de
asse, 153.
Quota, verbi huius vis ac
potestas, 144.
Vulgata editiones pandecta-
rum non ad solam Flo-
rentinam sunt emenda-
tæ, 56.
- W**arnerius, vid. Guar-
nerius.
Wielingius refutatur, 63.
- Υ**περβον denotat excel-
lentiam et abundan-
tiam, 161.
Υποθηκεται idem est; ac
oppignorare, 138.

F I N I S.

K 2219

ULB Halle

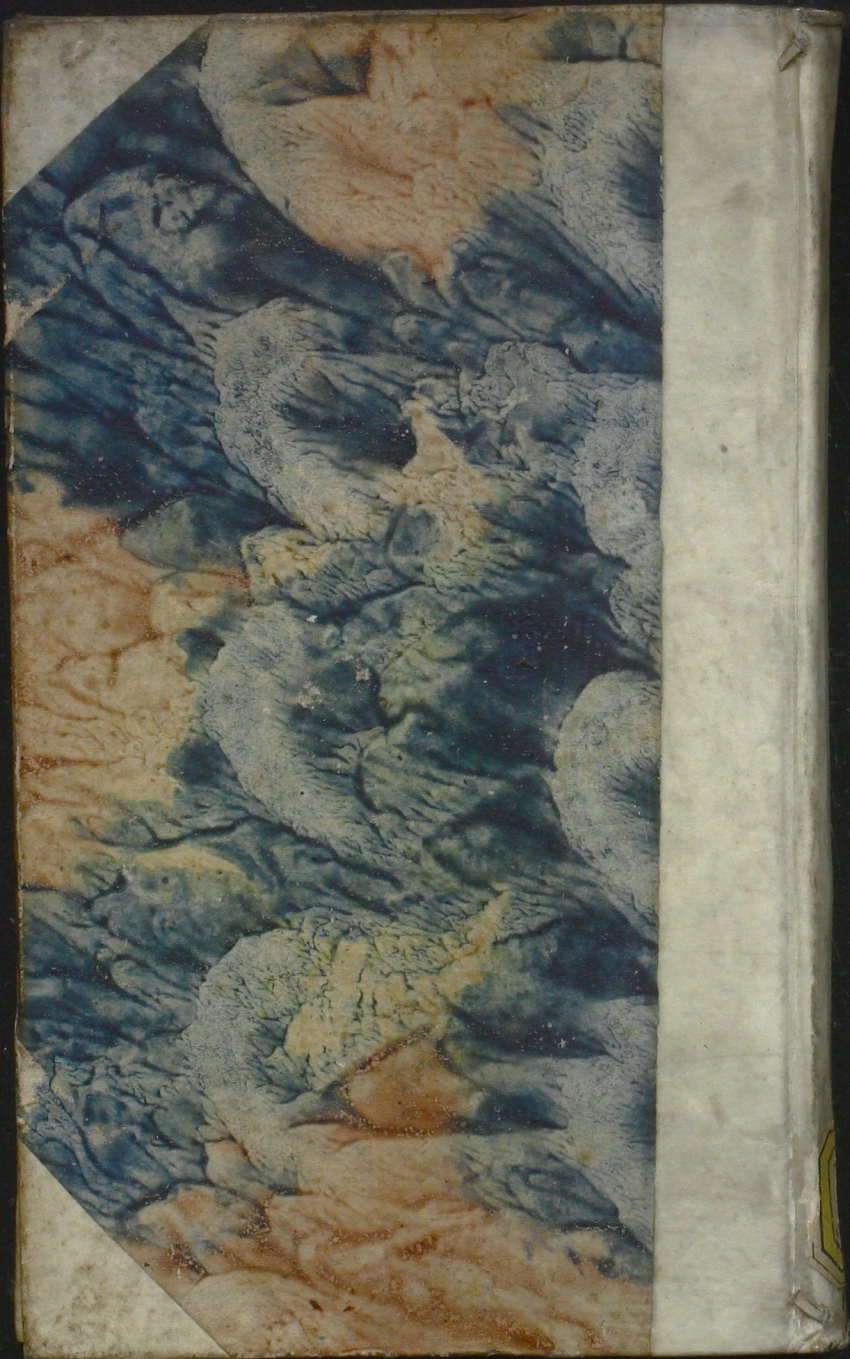
3

006 300 278

VD18

W

LEOP. ANDR. GVADAGNI

IVRISCONSVLTI PISANI

DE

FLORENTINO CODICE

OMNIVM QVAE EXSTANT
P A N D E C T A R V M
EXEMPLORVM PARENTE
DISVISITIO

DENVO EDIDIT

VARIASQVE OBSERVATIONES

S V B I E C I T

CAROL. FRID. WALCHIVS, D.

SOCIETATVM LATINAE IENENSIS EPHORVS
FLORENTIN. COLUMBAR. COLLEGA.

I E N A E

APVD VIDVAM CROECKERIANAM

CID 10 CCLV.